

Mäetagused 76

Viimase 25 aasta populaarseimad
unelaulud. Loe neist alates lk 63.

1990/1994 (A.Vissel)	1996 (A.Vissel)	1998/1999 (A.Vissel)	2000 (A.Vissel)	Meie uurimus aastast 2016
1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul
2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Mina ei taha veel magama jääda
3. Põdra maja	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Nuku hällilaul
4. Rongisõit	4. Rongisõit	4. Põdra maja	4. Une-Mati	4. Uinu vaikselt mu lind
5. Une-Mati	5. Põdra maja	5. Mutionu pidu	5. Kes elab metsa sees	5.–7. Viire takka
6. Mutionu pidu	6. Juba linnukesed	6. Kes elab metsa sees	6. Meie kiisul kriimud silmad	5.–7. Põdra maja
7. Mina ei taha veel magama jääda	7. Viisk, põis ja õlekõrs	7. Kurg ja konn	7. Põdra maja	5.–7. Uinu mu väsinud lind
8. Kes elab metsa sees	8. Uni tule uksest sisse	8. Meie kiisul kriimud silmad	8. Tütreke, väike	8.–9. Uni, uni uue kuue annab
9. Uni, tule uksest sisse	9. Kes elab metsa sees	9. Rongisõit	9. Äia-tuia, lase kiike käia	8.–9. Rongisõit
10. Viisk, põis ja õlekõrs	10. Küll on kena kelguga	10. Võilill	10. Juba linnukesed	10. Kiisu läks kõndima

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

76

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2020

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Tegevtoimetaja: Asta Niinemets

Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid

Ingliskeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo

Kaane kujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2015–2020: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafialinstituut, Venemaa), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (Innsbrucki Ülikool, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel. Väljaande valmimine on seotud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondiga (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja projektiga EKM 8-2/20/3.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu

tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706

e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2020.76

© Eesti Kirjandusmuuseum

MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)meedias <i>Maris Kuperjanov</i>	5
“Kui ongi tõsi, siis ise süüdi!” Seksuaalvägivallaga seonduvad stereotüübid ühe Eesti laste ja noorte veebifoorumi teemaalgatustes ja vastustes <i>Simone Eelmaa, Maria Murumaa-Mengel</i>	29
Lapsele laulmise fenomen koduses kasvatuskultuuris <i>Airi Liimets, Külli Erimäe</i>	63
Otsides kvääre lugusid sõdadevahelise Eesti aja- kirjandusest <i>Rebeka Põldsam</i>	95
Kohaliku mälu säilitamine – püha jumalaema kultus <i>Milena Ljubenova</i>	125
UUDISED	
Kogumistöö Eesti Rahvaluule Arhiivis 2018. ja 2019. aastal ja presidendi preemia rahvaluule kogumise eest <i>Astrid Tuisk</i>	139
Kroonika	146

Eesti fraseoloogia teetähis

Pille Eslon

155

Kaastööst

159

Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)meedias

Maris Kuperjanov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna arhivaar-referent

maris.kuperjanov@folklore.ee

Teesid: Artiklis on vaatluse all uue koroonaviiruse puhangu algusperiood ning reageeringud viiruse teemalistele uudistele meediakommentaaries ja sotsiaalmeedias. Kuigi pandeemia on artikli koostamise ajalgi alles algusjärgus ning teadmised viirusest SARS-CoV-2 ja selle põhjustatavast haigusest COVID-19 täienevad iga päevaga, on suur infotulv ja puhangu kiire eskaleerumine olnud viljakaks pinnaseks temaatilise folkloori levikule juba alates esmasest viirusest teadasaamisest. Saab jälgida nalju ja meeme, nii inimlikust veast või teadmatuset tingitud väärinfo kui ka pahatahtlike eesmärkidega valeuudiste levikut, vandenõuteooriaid ja muid narratiive, mis tihti epideemiatega kaasas käivad, kusjuures nende mõju ühiskonnale võib tihtipeale olla halvavamgi kui haigus ise. Mitmed kasutusel olevad motiivid ja süžeed on ammutunud ja universaalsed, kerkides sarnaste olukordade tekkimisel ühtviisi esile nii Eestis kui ka mujal maailmas.

Märksõnad: koroonaviirus, meemid, rahvatervis, sotsiaalmeedia, vandenõuteooriad

Käesolev artikkel on empiiriline uurimus viiruspuhangu tekkele, uue seni inimesel kirjeldamata viiruse tuvastamisele ja selle kajastustele järgnenud esmastest reaktsioonidest uudistekommentaaries ja sotsiaalmeedias. Vaatluse all olid viiruspuhangust teadasaamisele järgneva kuu uudised mitmetes meediakanalites, 2020. aasta jaanuari alguses peamiselt *BBC News*, *Channel 4 News*, *Deutsche Welle*, *Global News*, *Arirang* jt, kuid peagi hakkas tihedamalt ilmuma uudiseid ja nende tagasisidet ka Eesti meediaväljaannetes, nt *Postimees*, *Delfi*, *Eesti Ekspress*. Et meedias ja sotsiaalmeedias toimuvat objektiivsemalt hinnata, jälgisin Maailma Terviseorganisatsiooni esmaseid teavitusi haiguspuhangust ja hilisemaid igapäevaseid situatsiooniraporteid, samuti meditsiiniajakirjades *Lancet* ja *JAMA* ilmuvaid esmaseid ülevaateid ja artikleid uuest viirusest. Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna arhiivi EFITA koroonaviiruse teemaliste meemide kogumiseks kasutasin puhangu algul eelkõige ära oma tutvusringkonda ning palusin sotsiaalmeedias kohatud meeme endale edastada.

Juba esimese kuu jooksul võis täheldada populaarsemate teemade esiletõusu ja mõne puhul juba ka tagasilangust, mida lähemalt tutvustan.

Interneti uurimine, sealhulgas internetimeditsiini ja meemide uurimine on olnud viimastel kümnenditel populaarne (Blank 2009; Goldstein 2004; Shifman 2014; Kõiva 2010; Kõiva 2014; Voolaid 2014 jt), kuid enamasti on käsitletud teistlaadi haiguseid ja juhtumeid. Kiire levikuga viiruspuhang, mis paari kuuga on suutnud esimestest tuvastatud juhtudest kasvada üleilmseks pandeemiaks, annab võimaluse jälgida reaalses puhangu eskaleerumisega kaasnevaid emotsioone ja kogu maailmas aset leidvaid kiireid muutusi.

31. detsembril 2019 informeeriti Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) esimestest teadmata etioloogiaga kopsupõletikujuhtudest Hiinas Hubei provintsi Wuhani linnas. Haiguspuhangut seostati linna mereandideturuga, kus kaubeldi ka illegaalsete loomadega. Turg suleti ja desinfitseeriti 1. jaanuaril, kuid 3. jaanuaril oli Hiina võimude teatel sarnase teadmata etioloogiaga kopsupõletikus patsiente juba 44 (WHO 2020a). Teised hingamisteede patogeenid nagu gripp, linnugripp, adenoviirus, SARS-CoV, MERS-CoV välistati ning 7. jaanuaril isoleeriti uut tüüpi koroonaviirus (2019-nCoV, alates 11. veebruarist 2020 ametliku nimega viirus SARS-CoV-2 ning selle põhjustatav haigus COVID-19). Koroonaviirused on suur perekond viiruseid, mis põhjustavad imetajate ja lindude haigestumisi, seni teadaolevalt olid kuus neist võimelised nakatama ka inimesi, põhjustades nii kergeid külmetushaigusi kui ka raskemaid haigusi nagu SARS (raskekujuline äge respiratoorne sündroom, aastatel 2002–2003 jõudis haiguspuhang 17 riiki ning tõi kaasa 8098 ametlikku juhtu, millest 774 lõppesid surmaga) ja MERS (Lähis-Ida respiratoorne sündroom, esimest korda raporteeriti Saudi-Araabias aastal 2012, seni teadaolev letaalsus *ca* 34%). Täpsem uurimine on näidanud, et SARS-CoV oli tõenäoliselt pärit nahkhiirtelt ning jõudis inimeseni väikeste kärpkaslaste tsiibetite kaudu ning MERS-CoV nakkus saadakse otsese või kaudse kontakti teel dromedaridelt ehk üksküürkaamelitelt. SARS-CoV-2 on uus tüvi, mida pole seni inimestel kirjeldatud, puhangu algusfaasis arvati, et tõenäoliselt on see inimesele kandunud nahkhiirtelt soomuslooma kaudu. Enamik inimesi põeb seda kergelt, kuid rasketel juhtudel võib viirus põhjustada kopsupõletikku, raskekujulist ägedat respiratorset sündroomi ja hulgiorganpuudulikkust, millele võib järgneda ka surm.

12. jaanuaril jagasid Hiina võimud 2019-nCoV geneetilist järjestust WHO ja teiste riikidega, see võimaldas kiirelt välja arendada spetsiifilised reaalsaja polümeraasi ahelreaktsiooni (RT-PCR) diagnostilised testid. WHOle saabunud Hiina ametliku informatsiooni kohaselt 11. ja 12. jaanuaril oli selleks ajaks Hiinas diagnoositud 41 nakatunut, mitmed neist raskes seisus ning teatati ka esimese kaasuvate haigustega patsiendi surmast. Kinnitatud 41 juhul olid patsientidel sümptomid ilmnenu ajavahemikus 8. detsembrist 2019 kuni 2. jaanuarini 2020

ning Hiina võimude teatel uusi juhtumeid 12. jaanuariks ei olnud tuvastatud. Selleks ajaks ei olnud ka ametlikke teateid meditsiinipersonali haigestumise kohta ega kinnitust inimeselt inimesele levimisest, nakkusjuhtusid seostati Wuhani mereandideturuga (WHO 2020b).

Samal päeval diagnoositi aga uus koroonaviirus häiret andnud arstil Li Wenliangil, seega leidis ka avalikkuse ees kinnitust haiglatingimustes inimeselt inimesele kandunud nakkus. Dr Li Wenliang oli esimene arst, kes hoiatas oma koolikaaslasi võimaliku uue viiruse eest WeChati vahendusel 30. detsembril, mil tema haiglas oli isolatsioonis seitse SARSilaadsete sümptomitega patsienti (Wenliang). Info levis kiiresti ning kohalikud võimuesindajad kuulasid tema ja teised vestlusrühma kuulunud arstid üle, süüdistades neid sotsiaalse korra häirimises ning väärinformatsiooni levitamises (Xiong & Gan 2020). Dr Li Wenliang suri viirusest tingitud haigusse 7. veebruaril, see põhjustas lisapingeid Hiina kommunistliku režiimi vastu ning sõnavabaduse nõudmist ja süüdistusi, et arstide hoiatusi kohe algul tõsiselt võttes oleks võinud viiruspuhangu kiiremini kontrolli alla saada.

Ülioluline oli viiruspuhangu ajastus – 10. jaanuarist 18. veebruarini oli Hiina kalendri aastavahetusperiood, mida võib pidada tänapäeval maailma suurimaks rahvasterände põhjustajaks. Hinnanguliselt võetakse Hiina uusaastapidustuste perioodil ette kolm miljardit reisi nii Hiinas kui ka kogu maailmas, ning kahtlemata oli rändel viiruse kiire ja laialdase leviku seisukohalt suur tähtsus.

Niipea kui 2019-nCoV spetsiifilised RT-PCR testid välja töötati ja testima asuti, teatati ka esimestest laboratoorselt kinnitatud juhtudest väljaspool Hiinat – 13. jaanuaril Tais, 15. jaanuaril Jaapanis ja 20. jaanuaril Lõuna-Koreas, kõik seostatavad Wuhaniga. Esimesest kinnitatud juhtumist Põhja-Ameerikas teatati 23. jaanuaril ning Euroopas ja Austraalias 25. jaanuaril 2020.

Hiina võimud otsustasid 23. jaanuaril sulgeda viiruse edasise leviku tõkestamiseks epitsentri Wuhani ning 24. jaanuaril veel kaksteist Hubei provintsi linna. Siiski jõudis enne Wuhani linna sulgemist hinnanguliselt viis miljonit inimest sealt lahkuda ning seetõttu võis eeldada viiruse laialdasemat levikut. Kuid kahtlemata aitasid kehtestatud drakoonilised meetmed viiruse levikut aeglustada ning võimaldasid anda teistele riikidele ettehoiatuse.

Tuntud meditsiniajakirjades (*The Lancet*, *JAMA* jne) hakati avaldama kiirelt täienevat informatsiooni ja teadusartikleid, loodi spetsiaalsed viiruse teemalise info keskused (<https://www.thelancet.com/coronavirus> ja <https://jamanetwork.com/journals/jama/pages/coronavirus-alert>, mõlemad kontrollitud 30.03.2020), kus on võimalik jälgida tõenduspõhist informatsiooni. Maailma Terviseorganisatsioon lõi samuti viirusele pühendatud veebilehe (WHO 2020c), mis tutvustab viirust ja kaitsemeetmeid ning avaldab aruandeid olukorrast. Johns Hopkinsi ülikool hakkas 20. jaanuarist jälgima ning visualiseerima

haiguste tõrje ja ennetamise keskustele (CDC) ja Maailma Terviseorganisatsioonile laekunud ametlikku infot uue koroonaviiruse juhtude kohta kogu maailmas. WHO pidas viiruspuhangule pühendatud koosolekuid, kuid alles 30. jaanuaril kuulutati välja rahvusvahelise tähtsusega rahvatervise-alane hädaolukord (WHO 2020d). Ametlike teadete kohaselt oli selle otsuse ajaks 7736 juhtu Hiinas (sealhulgas teatatud 170 surma) ja lisaks 82 nakatunut 18 riigis. WHO sõnul polnud hädaolukorra väljakuulutamiseks olukord Hiinas, vaid võimalus, et uus viirus võib kujutada endast suurt ohtu, levides vaesematesse ja nõrgema tervishoiusüsteemiga riikidesse.

Reaktsioonid infovoo suurenemisele meedias

Hiinast ning teistes viirusega haaratud maadest tuleva infovoo pidev suurenemine jaanuaris tõi sellekohase teabe aina rohkem nähtavaks ka meedias ning sotsiaalmeedias. Artiklite, postituste, videote arv ning kommentaarid ja vastukaja neile suurenes märkimisväärselt. Nagu varasemate epideemiade ja pandeemiade puhul, lõi viirus ja selle kajastus viljaka pinnase naljade, internetimeemide, juttude ja vandenõuteooriate tekkeks.

Meemid erinevad oma olemuselt ikoonilistest piltidest ja viraalsetest postitustest, mis levides oluliselt ei muutu (Denisova 2019: 8). Viiruseteate peale hakkasid levima mõlemad, nii temaatilised modifitseeritud meemid kui ka staatilisemad elemendid, nt viraalsed tekstid, pildid, loosungid, laulud. Lai valik meemigeneraatoreid ja -keskkondi loob hea võimaluse meeme kerge vaevaga luua, kopeerida, muuta ja jagada, levikut kiirendavad omakorda sotsiaalmeediaplatvormid. Paljusid tuntud ja suurt kasutust leidvaid meemipõhju kohandatakse parasjagu aktuaalsele sündmusele ja need on pidevas kasutuses (telesarjast "Sõbrad" tuntud Joey viivitatud reaktsioon (*Joey's Delayed Reaction*), filmist "Kontorirotid" pärit väga levinud *That would be Great* (see oleks tore), katkuga seostuv *The Plague Doctor*, kui nimetada mõnda levinud tüüpi internetimeeme ja viraalseid fenomene dokumenteerivast ja kirjeldavast veebikeskkonnast Know Your Meme¹), kuid luuakse ka uusi spetsiifilisemaid meeme ja viraalseid postitusi, mis kirjeldavad konkreetset sündmust või lugu.

Jälgisin nii mitmetele välismeediakanalite kui ka Eesti meedia uudiseid, kommentaare, reaktsioone ja meeme. Päris suures osas olid viiruse algusfaasis ehk 2020. aasta jaanuaris minuni jõudnud meemid ja viraalsed postitused pigem universaalsed, vahel kohalikku keelde tõlgitud, vahel veidi kohalikesse oludesse kohandatud, näitena kasutajate loodud globaliseerimisest, mida on kirjeldanud Limor Shifman, Hadar Levy ja Mike Thelwall (Shifman *et al.* 2014: 728). Kuu lõpupoole, kui teema ka Eesti uudistes järjest aktuaalsemaks muutus, hoogustus

siingi meemide levik üldiselt ning levis ka rohkem Eesti-spetsiifilisemaid meeme. On võimalik, et neid liikus ka jaanuari kahel esimesel dekaadil, ent siis ehk veidi kitsamas ringis ja seetõttu arhiveerimiseks minuni ei jõudnud, kuid siiski pakun, et nende väiksemat hulka võis põhjustada asjaolu, et teema ei olnud päris viiruspuhangu alguses meil veel eriti aktuaalne, kuna Eestis pole kuigi suurt aasia kogukonda ega otsest transpordiühendust Wuhan ja Hiinaga, polnud kohalikke nakkusjuhtumeid, seega puudus otsene seos viiruspuhanguga.

Joonis 1. Eestlased, nagu ka soomlased ja teised põhjamaade rahvad, võivad kergendunult hingata – sotsiaalne distantseerumine on neile niigi omane (Facebook).

Info ja teadmised viiruse kohta muutusid kiirelt ning uut informatsiooni laekus iga päev, luues omamoodi segu kõige päevakohasemast, sellele vastavaks kohandatud vanematest uudistest ja juba vananenud uudistest, oli ka palju väärinformatsiooni.

Reaalsete uudiste ja vaeuudiste või kuulujuttude eristamine on tihtipeale normaalseski oludes keerukas, sellise kiire uudistetulva juures on aga info vastuvõtjatel veelgi raskem infot analüüsida ja reaalseid lugusid valedest eristada. Lynne S. McNeill on osutanud, et lood ei ringle alati uudisteartiklitenä, vaid tihti legendidenä (McNeill 2018: 494). Väärinformatsioon ja libauudised võivad esile kerkida erineval moel ning erinevate tagamõtetega või nende seguna, näiteks lihtsa vea või naljana, vaeuudised tekivad teadlikult pahatahtliku manipulatsioonina. Haiguspuhangud ei erine muudest märgilise tähtsusega sündmustest, ühiskond reageerib neile tihti kuulujuttude, legendide ja vandenõuteooriatega. Hiliskeskaegsete katkumuistendite ning eelmise sajandi aidsiteemaliste linnajuttude võrdlus näitab, et neil on mitmeid ühisjooni (Hiimäe

1999). Ameerika folklorist Jon D. Lee on uurinud eelmise koroonaviiruseepideemia SARSi vastukaja, näidates sarnasusi SARSi ning sellele eelnenud HIV/AIDSi ja H1N1 gripiga ning leiab, et haigusnarratiivid on pidevas ringluses. Samuti toob ta välja levivate narratiivide tihtipeale kahjustavamagi toime kui haigustel endil oleks (Lee 2014).

Vandenõuteooriate ja -uskumuste üle arutletakse enamasti omamoodi kõlakodades (kindlatel veebilehekülgedel ja -keskkondades, blogides, YouTube'i kanalitel), kus osalevad samalaadse maailmavaate, huvide või uskumustega inimesed. Stabiilses ühiskonnas on neil väiksem osatähtsus, kuid pöördelised sündmused loovad võimaluse uskumustel ja teooriatel kinnisemast keskkonnast avalikumaks tõusta ja enam nähtaval olla ka peavoolumeedias ja sotsiaalmeedias. Sündmuse aktuaalsuse kadudes elavad teooriad (näiteks populaarsed 9/11, vabamüürlased jne) oma elu jälle kitsamas ringis edasi, olles justkui latentstes olekus, et olude soodsaks muutumisel taas pinnale kerkida. Otsitakse paaniliselt vaenlast või süüdlast, et mitte uskuda loodusnähtuseid ja loomulikke protsesse, jagatakse "erilisi teadmisi", mida ametlikke uudiseid uskuvad massid ei oma. Erinevad teooriad võivad omavahel põimuda ja üksteist täiendada. Ameerika politoloogi Michael Barkuni klassifikatsiooni järgi võib koroonaviiruse puhul näha nii konkreetse sündmusega seotud kui ka süsteemseid konspiratsiooniteooriaid, peamiselt pakuvad need võimalust uskuda (ning levitada) erinevaid variante viiruse päritolu ja eesmärgi kohta. Viidatakse varasematele, üldse mitte juhtumiga seotud sündmustele, neid tihtipeale omatahtsi teooriale sobivaks muutes. Mõnest vandenõuteooriast võib olla isegi teatud kasu, sest need juhivad ühiskonna tähelepanu probleemidele, kuid enamasti on neid teooriaid seostatud kahjulike tagajärgedega, olgu need siis ühiskondlikud, tervishoiuteemalised või poliitilised (Douglas *et al.* 2019: 17).

Viiruspuhangu progresseerudes kerkisid esile ka rassimotiivid, uudistes kirjeldasid hiinlaste vältimist mujal maailmas algul hiina päritoluga ajakirjanikud, hiljem mitmete maade Hiinalinnade ettevõtjad. Levivates meemides ja kommentaarides võis seda täheldada viitena aasia toidule (nahkhiiresupp), soovitati vältida kõhivaid hiina tudengeid; samuti mõnedes viiruse päritolu teooriates (viirus on laboris tehtud ja/või disainitud nakatama ainult aasialasi/hiinlasi, teistel rassidel/rahvastel ei ole ohtu) jne. Hiinlaste vältimise vastu jagasid mitmed aasia päritolu inimesed endast pilte sildiga "Mina pole viirus". Siiski võib tõdeda, et puhangu algfaasis ei olnud rassismitemaatika domineeriv ning selle eesmärgiks polnud erinevate rasside vahel pingete õhutamine ja viiruse isoleerimise tõkestamine, erinevalt ebolaviiruse puhangust 2014, mil Nigeeria veebilehtedel levinud vandenõuteooria nn valgete inimeste pettusest väitis näiteks, et viirus on lääneriikides tahtlikult loodud, tihti musta maagia abil, et eurooplastel ja ameeriklastel on uus kultus, mis vihkab aafriklasti

ning kummardab Ebola-chani – meditsiiniõe kostüümis valget naist, kes hoiab verist kolpa ning kelle pikad juuksed meenutavad ebola viiruse kuju (Kharel 2014). Aafrikas on ebausust tingitud vägivald meditsiinitöötajate vastu niigi suur, neid ründavad inimesed, kes usuvad, et viirust pole olemas või levitavad seda meditsiinitöötajad või et meditsiinitöötajad koguvad neilt organeid Euroopasse müümiseks. Hirm ja vägivald võivad tihti olla ka fataalsed, alles hiljuti tapeti Kongo Demokraatlikus Rahvavabariigis neli ebolaga võidelnud meditsiinitöötajat (Burke 2019). Varasemate viiruspuhangute puhul on käibel olnud ka personifitseeritud viirust või viiruselevitajat kujutavaid meeme, mis võivad olla ka omamoodi kettkirjad, ähvardades haiguse, valu ja surmaga, kui meemi nägija ei postita kästud fraasi postituse kommentaaridesse (nt “I Love You Ebola-chan”, samamoodi ka Zika-chan/Corona-chan/Wuhan-chan).

Leidus ka viiteid Hiina poliitilisele režiimile ja sellest lähtuvatele mõjudele. Inimõiguste rikkumise, tsensuuri, usuliste ja etniliste vähemuste tagakiusamise kriitika oli Hiinast tulevate viiruseuudiste vastukajas olulisel kohal. Hiinas toimuvat kajastada püüdnud kodanikuajakirjanikke kiusati taga ning tihti nad kadusid. Sotsiaalmeedia vastukajades vihjati ka, et viirus on vahend dissidentide ja protestide vaigistamiseks. Jaanuaris ei olnud inimestel Hiinast tuleva informatsiooni ja haigestunute arvudesse suurt usku, eriti pärast seda, kui ilmsiks tuli esialgne varjamine. Kuulujutud viirusest rääkivate arstide, õdede, kodanikuajakirjanike tagakiusamisest levisid ka pärast seda, kui Hiina võimud ei saanud enam eitada situatsiooni tõsidust. Paljudes kommentaarides süüdistati kommunistlikku režiimi andmete ja tegelike nakatunute-surnute arvu võltsimises.

Allpool toon välja mõned peamised teemad ja näited, mida meedia- ja sotsiaalmeediakeskkondadest viiruspuhangu algusfaasis leida võis.

Kahekümnendate aastate needus

Kuna viirusest saadi esimest korda teada täpselt läänemaailma aastavahetusel ning suurema uudisvoo pealetulekuks oli käes ka Hiina uusaastaperiood, võis jaanuarikuu meemides ja tekstides tihti näha eelmise ja uue aasta võrdlusi, samuti uusaastalubadusi ja teiste jaanuarikuiste tähtsamate sündmuste mainimist. Uusaastalubaduseks oli aastal 2020 ellu jääda; leiti, et 2019. aasta oli küll halb, kuid aasta 2020 on juba esimese kuuga hullem kui 2019; lisaks viirusele olid teemaks ka võimalik kolmas maailmasõda, Austraalia metsatulekahjud ja üleujutused, Kobe Bryanti surm. Samuti leiti, et 2019. aastale peaks järgnema 2019 versioon 2 või tuleks aastat 2020 restartida, sest sel juhul ei saaks neid halbu sündmusi juhtuda.

Joonis 2. Internetimeem kujutab suuremaid epideemiaid erinevate sajandite kahekümnendatel aastatel (imgflip.com).

Nii meemides kui ka kommentaarides toodi välja ka eelmisi haiguspuhanguid, mis on juhtunud erinevate sajandite kahekümnendatel aastatel, igal sajandil olevat olnud just neil aastail suur pandeemia (1720 – Marseille’ katk, 1820 – koolera pandeemia, 1920 – Hispaania gripp), mis järgib sama mustrit nagu tänavune puhang Hiinas. Vihjati ka, et see ei saa olla juhus, kindlasti olevat mängus mingi kuri käsi, seega võib märgata läbipõimumist vandenõuteooriatega. Haiguspuhanguid on olnud muidugi palju rohkem ja ka muudel aastakümnetel, kuid välja on nopitud parasjagu situatsiooniga sobiv. Erinevalt teistest põhilistest tüüpidest, mis on käibel ka edaspidi, jäi selle rühma aktuaalsus peamiselt aasta algusesse.

Meelelahutusmaailm koroonakajas

Palju on viiteid meelelahutusmaailmale, olgu selleks siis mängud või filmid ja telesaated, teema on neis väga levinud, eriti apokalüptilistes mängudes ja filmides. Tüüpiliste meemipõhjadena on kasutusel palju filme, telesarjade, multikate tegelasi. See tendents on levinud ka muudes oludes. Oma koha on koroonaviiruse vastukajades leidnud ka mitmed kunstiteemalised meemid, näiteks “Püha õhtusöömaaeg” ilma einestajateta, all kiri “Cancelled” või “Venuse sünd” näomaski, kummikinnaste ja kilesussidega.

Arvutimängudest domineerib koroonakajades Plague Inc., kuid mainitakse ka nt World of Warcrafti jt. Plague Inc. on reaalarajas toimuv strateegiamäng, kus mängija loob ja arendab patogeeni, püüdes inimkonda surmava katkuga hävitada. Mäng kasutab realistlike muutujatega epidemioloogilist mudelit tõve

leviku ja raskuse simuleerimiseks. Tõdeti, et mäng on saanud tõelisuseks, on vaja leida, KES seda mängib või vihjatakse, et Jumal on mängija:

When God decided to play Plague inc. [Kui Jumal otsustas mängida mängu Plague Inc.] (EFITA F32-001-0017)

Plague inc has come to real life. We need to find out who is playing it [Plague Inc. on jõudnud pärisellu. **Me peame välja uurima, kes seda mängib.**] (EFITA F32-001-0021)

Levinud olid soovitused kolida Gröönimaale, kuna mängus on see kõige raskem maa, mida nakatada.

Vastukajades kerkisid esile paljud epidemioloogilise sisuga filmid, kust ot-siti paralleele praeguse haiguspuhanguga, näiteks ameerika thriller “Nakkus” (*Contagion*, 2011), telesari “Pandeemia” (*Pandemic*, 2007), Lõuna-Korea filmid “Gripp” (*The Flu*, 2013) ja “Rong Busanisse” (*Train to Busan*, 2016). Näiteks soovitati filmile “Train to Busan” järke pealkirjaga “Planes from Wuhan”. Jaanuari lõpupoole hakkas Netflix näitama verivärsket dokumentaalsarja “Pandemic: How to prevent an outbreak”, mille ajastus tekitas samuti palju ärevust.

Uudistesse jõudis ka Simpsonite sari koroonaviiruse ettekuulutajana (sarjas küll Osaka gripp Jaapanist). Simpsoneid on ka varem esile tõstetud täpsete ennustuste tõttu, tuntuimad ettekuulutuse näited on Donald Trumpi saamine USA presidendiks, Higgsi bosoni avastamine, automaatkorrektuuri loomine, nutikellad jne. 1. veebruaril Eestissegi jõudnud uudise peale leidis üks sinne kommentaator:

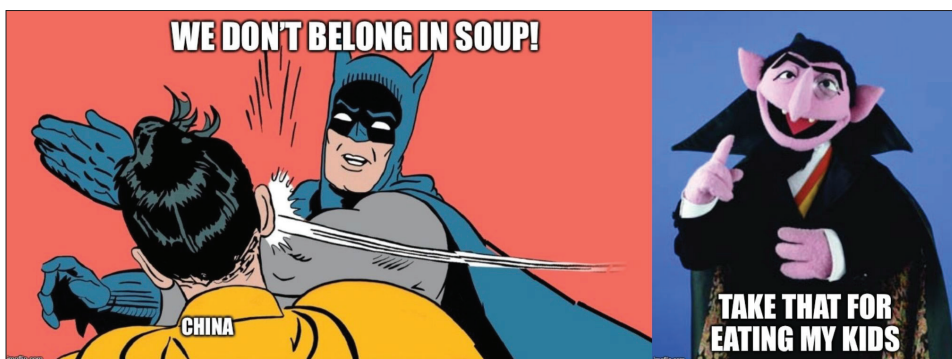
Ei vasta tõele, Koroonaviirust ennustas Eesti kultusdraama “Tõde ja õigus”, kogu universumi ainuke väärtfilm (EFITA F32-002-0006).

Joonis 3. Meeme meelelahutusmaailma ja kunsti teemadel (starecat.com, Facebook).

Nahkhiiresupp, *Made in China*, Kung Flu – hiinateemalised reaktsioonid

Viirusest teadasaamisest peale hakati spekuldeerima selle päritolu üle. Ametlike andmete kohaselt on viiruse leviku alguskohaks turg, mis kauples muuhulgas ka illegaalsete elusloomadega, see oli paljude hiina köögi ja toitumistavadega seotud reaktsioonide ajendiks. Näiteks levis viraalne video hiinlannast, kes väidetavalt sõi Wuhanis nahkhiiresuppi, mis tekitas pahameeletormi sotsiaalmeedias, viiruse vallapuhkemises süüdistati hiinlaste toitumistavasid. Video oli tegelikult filmitud 2016. aastal Vaikse Ookeani arhipelaagis ning sellel polnud Wuhani turu või viirusega mingit pistmist, kuid sotsiaalmeedias kõlbab võimsaks katalüsaatoriks iga asi.

Joonis 4. Hiina toitumistavade ja nahkhiireteemalised meemid (imgflip.com).

Leiti ka, et ülejäänud maailmal pole mõtet muretseda – viirus ei kesta kaua, see on ju tehtud Hiinas. Vahel tõdeti küll seepeale, et peaaegu kõik meie globaliseerunud maailmas on pärit Hiinast.

Viiruse levimise kiirus ja mehhanismid tundusid puhangu algul olevat sarnased gripile, mis omakorda tõi kaasa Kung Flu meemid (Kung Flu on *Urban Dictionary* järgi algselt Aasiast pärit grippide kohta käiv släng, mida kasutatakse ka uue koroonaviiruse kohta), sõnapaari kasutatakse nii viiruse enda märkimiseks kui ka viirusega võitlemiseks kasutatava võitluskunsti tähenduses, nt meem rahustava olekuga arstist kinnitamas, et pole vaja muretseda, ma oskan Kung Flud. Viirust on nimetatud ka Wuhani gripiks või lühendatuna WuFluks.

Joonis 5. Kuna viirus on tehtud Hiinas, siis pole vaja muretseda – see ei kesta kaua (Facebook, meeldib.ee).

Koroonaviiruse nimega seotud meemid

Koroonaviiruse nimi on andnud hea võimaluse seostada seda Mehhiko Corona õllega. Teemad varieeruvad: Corona õlu võib olla nii viiruse levitaja kui ka ravi või vaktsiin või põhjendus mitte tööle minna, leidus libauudiseid, et õlletootja kaebab Hiina valitsuse kohtusse, sest nimi jätab nüüd inimestele halva maitse suhu, või muudab õlle nime Coronast Ebolaks; kuna õlut juuakse laimiviiluga, levinud on viited ka puukborreliooosile (Lyme'i tõbi), soovitusel, et ravi koroonaviiruse vastu võib olla teine õllemark jne. Meemipõhjadena on kasutatud peamiselt õllereklaame mitmete viirusega seotud tekstiliste vihjetega.

On täheldatud, et Google viiruste/haigusteteemalised otsingud on puhangu ajal tipus, nii on kirjeldatud 2014. aastal ebolaviiruse puhangu ning nüüd ka uue koroonaviiruse puhul. Seekord on aga välja toodud, et viiruseuudiste tihenedes sagesid märkimisväärselt otsingud *corona beer virus*, *beer virus* ja *beer coronavirus*. Ajavahemikus 18.–26. jaanuarini tõusis *corona beer virus* päringute arv 2300% (Bostock 2020).

Joonis 6. Viiruse nime tõttu kasutati paljudes meemides ja libauudistes Corona õlle teemat (imgflip.com, starecat.com).

Eesti-spetsiifilisema näitena kuuluvad siia ka viited koroonamängule.

Joonis 7. Koroonateemaline meem eesti finantsfoorumist (lhv.ee).

Karikatuurid

Viiruseteema jõudis lisaks uudistele ka väljaannete karikatuuridesse, mis avaldamisel omakorda võisid vallandada tagasiside. Ehk kõige skandaalsem oli Taani ajalehe *Jyllands-Posteni* karikatuur 27. jaanuarist 2020: karikatuurist Niels Bo Bojesen kujutas Hiina lippu, millel tähtede asemel on kujutatud

koroonaviirust. Sama ajaleht avaldas ka skandaalsed Muhamedi-karikatuuri 2005. aastal, põhjustades rahvusvahelise skandaali, mis viis protestide ja vägivallani 2006. aasta alguses. Toona põletati Taani lippe, rünnati Taani ja Euroopa diplomaate, kirikuid ja kristlasi, vägivallalaines sai surma üle 250 inimese (Muhammad cartoons controversy). Õnneks seekord nii tõsiseid reaktsioone ei tekkinud, kuid Hiina saatkond nägi karikatuuris Hiina ja hiinlaste solvamist ning nõudis ajalehelt ja karikaturistilt avalikku vabandust. Ajalehe peatoimetaja Jacob Nybroe vastas, et karikatuuri eesmärk ei olnud Hiina üle nalja teha, eriti olukorras kus juba rohkem kui sada inimest oli uude viirusesse surnud ning nad ei kavatse vabandada millegi eest, mis ei ole vale. Ta tõi esile Taanile iseloomulikku sõnavabadust, mis kehtib ka karikatuuride puhul ja millele ajaleht kindlaks jääb ning viitas, et tegemist on kultuurierinevustega (The Local 2020).

Karikatuurile sai selline esiletõstmine kahtlemata reklaamitrikkiks, uudis levis ka mujal maailmas ning hakkas levima meemina sotsiaalmeedias, millele järgnes muidugi kopeerimine, muutmine, vastusena ka Taani lippude muutmine.

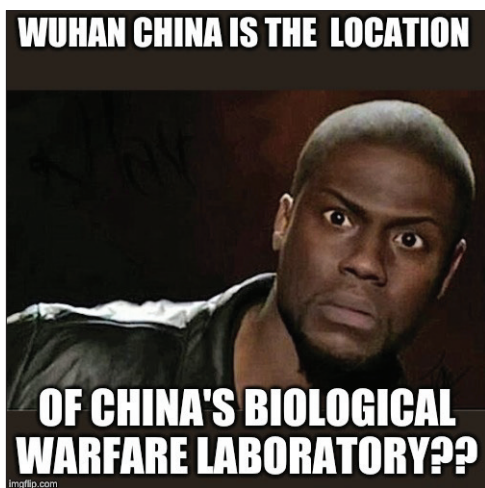
Joonis 8. Originaalillustratsioon Jyllands-Postenist ja vastused sellele imgflip.com, Twitter and Weibo keskkondadest.

Teooriad viiruse päritolu ja leviku kohta

Ehk kõige suuremaks paisunud kommentaaride-meemide rühm on kõikvõimalikud vandenõuteooriad viiruse päritolu ja eesmärgi kohta. Äkiline ja kiire haiguspuhang, nagu iga teinegi pöördelise tähtsusega sündmus, pakkus suurepärase võimaluse kiirelt muutuvaid uudiseid mitmel moel tõlgendada ja pakkuda erinevaid variante. Jaanuari algupoolel oli tavameedia selles osas veel suhteliselt vaikne, aga pärast 20. jaanuari, mil infohulk oluliselt suurenes ja uudised Hiinast igapäevaseks muutusid, hakkasid ka need rohkem nähtavaks saama. Seati kahtluse alla Hiina algne ametlik kinnitus, et viirus on seotud mereandide turuga ning kuu lõpuks oli arenenud mitmeid teooriaid, mõned neist lükati kohe ümber ja kadusid peagi, teised ringlevad senini.

Üks esimesi oli teooria, et Hiina agendid või teadlased varastasid viiruse Kanadast ja smugeldasid Hiinasse, kus see arendati biorelvaks. Kanada lükkas peagi selle võimaluse ümber. Seejärel on viiruse vallapäästmises süüdistatud teisi riike (peamiselt USA-d, eriti seoses kaubandussõjaga, aga ka Inglismaad, Saksamaad või Venemaad). Eriti laialdaselt levis artiklites ja videotes arvamus, et viirus on lahti pääsenud Wuhani P4/BSL-4 biolaborist, kus tegeldakse eriti ohtlike patogeenidega, millel on kõrge suremus ja pole spetsiifilist ravi (ebola, SARS jne). Pakuti, et Hiina sõjavägi arendab seal biorelvi ja uus koroonaviirus ongi üks neist:

It came from a bioweapons lab. It didn't jump from animals to humans.
[See on pärit biorelvade laborist. See ei hüpanud loomadelt inimestele.]
(EFITA F32-001-0167)

Joonis 9. Hiina biorelva teemaline meem (imgflip.com).

Laborist lahtipääsemise teooriat toetasid varasemad ajaleheartiklid, kus USA bioohutuse eksperdid väljendasid muret, et viirused võivad ettearvamatute laboriloomade tõttu välja pääseda. Levis ka pilt väidetavast Wuhani biolabori logost, mis on kahtlaselt sarnane Umbrella Corporationi logoga “Resident Evil” mängudest/filmidest, firma oli vastutav viiruse lahtipääsemise eest. Tuli aga välja, et tegemist on hoopis Shanghais asuva labori logoga, mil pole Wuhaniga midagi pistmist.

Levisid ka tavapäraseid jutud ravimifirmade kohta, neid süüdistati viiruse levitamises eesmärgiga esmalt paanikat külvata, et seejärel vaktsiine ja ravimeid müües suurt kasu teenida. Paljudel juhtudel arvati, et vaktsiin või ravi on juba enne viiruse lahtilaskmist välja töötatud:

Corona virus is a patented disease which means there's also a patented cure. Look it up. [Koroonaviirus on patenteeritud haigus, mis tähendab, et sellele on ka patenteeritud ravi. Vaata järele.] (EFITA F32-001-0062)

See teooria on ringluses olnud ka varasematel juhtudel ja erinevate haiguste kohta. Samuti seatakse kahtluse alla viiruse zoonootiline olemus, viiruste võime muteeruda, vahel ka üleüldse tänapäevane teaduslik maailmapilt. Leitakse, et viiruse loomadelt inimestele levimise põhjendus ei saa olla õige – nii on ju elatud või toitunud juba sajandeid, miks seda siis varem juhtunud pole? Nii jõuame jälle tagasi laboris tehtud viiruseni.

Veel üks levinud vandenõuteema on Event 201, kõrgetasemeline rahvusvaheline pandeemiasimulatsioon, mis toimus üsna enne viiruspuhangu algust, 18. oktoobril 2019. Õppuse korraldasid Johns Hopkinsi Terviseohutuse Keskus koostöös Maailma Majandusfoorumi ning Bill ja Melinda Gates'i fondiga. Simulatsiooni eesmärk oli osutada valdkondadele, kus avalik ja erasektor peaksid pandeemia korral koostööd tegema, et vähendada tõsiseid majanduslikke ja ühiskondlikke tagajärgi (Event 201). Stsenaarium nägi ette uue koroonaviiruse pandeemiat, mille tõttu esimese 18 kuu jooksul sureb 65 miljonit inimest. Hoomamata ilmselt tõelise pandeemiaga kaasnevat mõju kogu ühiskonnale pandi pahaks, et harjutuse eesmärgiks polnud tervis ja inimeste heaolu, vaid valitsustele ja suurkorporatsioonidele olulised majanduslikud tagajärjed. Kuna reaalne viirusepuhang (koroonaviirus) juhtus kohe pärast simulatsiooni, siis arvatai, et see ei saa olla kokkusattumus või vihjati, et see oli ettekuulutus. Epidemioloogilise sisuga simulatsioone tehakse siiski eri tasanditel järjepidevalt, lisaks teaduslikule ja poliitilisele aspektile võivad need tugineda ühiskonna mälule, ajaloolistele uurimustele ja süstemaatilisele terviseandmete töötlemisele (Keck & Lachenal 2019: 28). Harvem on mainitud ka teise miljardäri George Sorošega seotud samalaadset simulatsiooni Food Chain Reaction: A Global Food

Security Game² (2015), mille stsenaariumi järgi viis aastat hiljem on rahvastiku juurdekasvu, kiire linnastumise, ekstreemsete ilmaolude ja poliitiliste kriiside kombineerumise tõttu (ning kommentaatorid rõhutavad: haigus! 2020!) tõsine oht maailma toiduga varustatusele. Küsitakse, kas need simulatsioonide stsenaariumid saavad nüüd reaalsuseks ning kelle süül ja huvides.

Bill Gates on kas siis üksikisikuna või Bill ja Melinda Gates'i Fondi esinajana ühiskonda juba aastaid hoiatanud, et suurim globaalse katastroofi oht oleks uus väga nakkav viirus, ning osundanud, et pole efektiivseid plaane või strateegiaid pandeemia peatamiseks või sellega võitlemiseks. Teda seostatakse ka depopulatsiooniteemalise konspiratsiooniteooriaga, mille kohaselt on viirus disainitud ja tahtlikult levitatud rahvastiku kontrollimiseks. Samuti on vihjatud, et just temal on patent viirusele ja olemas ka vaktsiin.

Nii jõuame sajandeid vana kontseptsioonini, et eliit, olgu selleks aegade jooksul olnud aristokraadid, mõisnikud või miljardärid, on süüdi haiguste levitamises ja muudes inimkonda tabanud hädades. Eesti Rahvaluule Arhiivi materjalidest võib leida teateid mõisnike levitatud katku, koolera ja loomataudi kohta (Hiemäe 1997: 111–114), Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ajaloolise pärimuse kogus on samuti teade mõisniku teenistuses olevate kurjade inimeste kohta, kes koolerat levitasid, teisalt ka, et mõisnik teadis toimivat ravi ning küla pääses tõvest (Tavast 2020 [1931]).

Joonis 10. Kas keegi sooviks vaktsiini? (imgflip.com).

SARS-CoV-2 ja teised viirused

Viiruspuhangu algfaasis hindasid meedikud, et uus koroonaviirus on tunduvalt vähem surmav kui seni teadaolevad tõsised koroonaviirused SARS-CoV ja MERS-CoV, kuid võib olla sama nakkav kui sesoonne gripp. Vastukajana viitasid paljud iga-aastastele surmadele sesoonse gripi, kasvajate või südameveresoonkonna haiguste tõttu, näidates, et praegune viirus ei ole tõsine, vaid meedia poolt õhutatud paanika nagu varasemadki kaasaegse meediaajastu epideemiad. Tihti kohtab arrogantseid vastuseid stiilis: tavaline külmetus, ärge muretsege, surevad vaid vanad ja nõrgad. Kuna tegemist on täiesti uue viirusega, mille vastu pole inimestel antikehi, pole ei vaktsiini ega kindlaks-tehtud toimivat ravi, polnud meditsiinisüsteemi ülekoormatuse tõttu piisavalt võimalusi ravida kiirelt kasvavat rasket ja kriitilises seisus patsientide hulka, oli olukord Wuhanis jaanuari lõpuks tõepoolest väga tõsine. Sel hetkel oli veel liiga vara hinnata viiruse reproduktsiooni alusarvu (R_0 ehk nakkusliku isendi poolt tekitatud sekundaarsete nakkuste keskmine arv naiivses populatsioonis), kergete ja raskete või kriitiliste intensiivravi vajavate juhtude jaotust ja letaalsust (CFR, haigusesse surnute proportsioon haigestunute koguhulgas teatud perioodi jooksul).

Eituse faas levis ka Eesti sotsiaalmeedias ja kommentaariumides:

Idiootidele mõeldud paanika, mingit koroonat ei ole olemas. Meditsiin võib rahus neid maske sööma hakata-teid ei usuta, tolvanihari! (EFITA F32-002-0005)

Reageerimine riiklikele meetmetele

Viiruse levides hakkasid naaberriigid sulgema oma piire Hiinaga ning arutluse alla tulid võimalikud rahvusvahelised reisipiirangud. Pärast Wuhani ja naaberlinnade sulgemist 23. ja 24. jaanuaril plaanisid teised riigid hakata oma kodanikke epitsentrist evakueerima. See tekitas pahameelt nii kohalike hulgas, kes kartsid viiruse maaletoomist, kui ka potentsiaalsete evakueeritavate seas – me ei soovi ju teisi nakatada. Hakkas tekkima pahameel nii oma maade valitsuste kui Maailma Terviseorganisatsiooni vastu, leiti, et ette võetud meetmed ei ole piisavad haiguspuhangu leviku ohjeldamiseks. WHO rõhutas, et pole mingit põhjust piirata reisimist ja kaubandust, sest see oleks kahjulik majandusele ja seega kogu maailmale. Enamik suuremaid lennukompaniisid lõpetas siiski jaanuari lõpuks lennud mandri-Hiinasse. WHO kiitis järjepidevalt

Hiina meetmeid viiruse leviku vastu ning Hiinast laekuva info läbipaistvust, seetõttu süüdistati WHOd Hiina kompartei käpa all olemises.

Kuna viirusest, selle levimisviisist, inkubatsiooniperioodist ei olnud veel kuigi palju teada, kasutasid riigid Hiinast tagasipöördujatega käitumisel ka väga erinevaid strateegiaid. Mõned ei pidanud karantiini vajalikuks, sest eeldati, et viirus levib vaid sümptomite ilmnedes ja piisab peamiste sümptomite (palavik, köha) kontrollist lennujaamades, seegi tekitas ühelt poolt süüdistusi, et valitsused reageerivad probleemile liiga uimaselt, teisalt neile vastuseks väiteid, et tegemist on täiesti kahjutu viirusega, see on ainult pettus või meedia poolt üles köetud paanika. Teised riigid olid ettevaatlikumad ning hakkasid mõtlema ka karantiini vajalikkusele. Info viiruse kohta täienes sel perioodil lausa tundidega, seetõttu vaadati pidevalt üle ka plaanitavaid meetmeid.

Esimestena evakueerisid oma kodanikud Wuhanist USA ja Jaapan (esimesed lennud 28. ja 29. jaanuaril). Ka Ühendkuningriik ja Saksamaa teatasid evakuatsiooniplaanidest ning kinnitasid, et naasvad kodanikud peavad pärast saabumist läbima karantiini. See toob esile uue aspekti – vastusena Briti terviseministri Matt Hancocki twitterisäutsule kerkis lisaks ühiskonna ja rahvatervise turvalisusele esile inimõiguste teema seoses tagasituliijate karantiiniga (The Guardian 2020).

Kohalikule kogukonnale tuli tihtipeale üllatusena, et valitsused on otsustanud evakueeritud nende lähikonda paigutada – näiteks Austraalias (Jõulusaar) ja Kanadas. Austraalia evakueeritud viidi Jõulusaarele, piirkonna president Gordon Thompson ei olnud rahul, et seda polnud kohalikega läbi arutatud. Oma vastureaktsioonis viitas ta ka stigmatiseeritud leeprale (Michelmores & Parish & O'Connor 2020). Kohalike hirm, et viirus sel viisil lähikonda tuuakse, on ilmne.

Sakslased evakueeriti Wuhanist Luftwaffe lennukiga ning viidi karantiini sõjaväeosasse Germersheimis, mis andis alust Teise maailmasõja ja koonduslaagriteemalistele võrdlustele:

'Germany' and 'camp' in one sentence. Risqué haha! ['Saksamaa' ja 'laager' ühes lauses. Riskantne haha!] (EFITA F32-001-0096)

coronacaust? (EFITA F32-001-0109)

Auschwitz'20 (EFITA F32-001-0110)

Teisedki riigid evakueerisid jaanuaris-veebruari oma kodanikke, kuid evakueeritute arv on marginaalne võrreldes reisijatega, kes omal käel Hiinast ja Wuhanist lahkusid. Enne Wuhani linna sulgemist jõudis teate peale linnast lahkuda hinnanguliselt viis miljonit inimest, pärast sulgemist oli veebruari keskpaigaks telefonikompaniide andmetel sealt lahkunud lisaks 150 000 abonenti.

Uudistekanalid hakkasid avaldama intervjuusid evakueeritutega ja karantiinis olijatega, tekkisid kiirelt populaarseks muutuvad videoblogid, kus inimesed jagasid oma igapäevamuljeid ja kogemusi. Sel moel jõudsid konkreetset inimesed lugejatele-vaatajatele lähemale, said tuttavaks ning üldiselt muutus ka vastukaja positiivseks ja heasoovlikuks.

Kokkuvõtteks

Info esimestest teadmata etioloogiaga kopsupõletikest Hiinas Hubei provintsi Wuhani linnas jõudis Maailma Terviseorganisatsiooni 31. detsembril 2019. Peagi sai selgeks, et tegemist on uut tüüpi koroonaviirusega, mis hakkas kiirelt levima. Kohalikud võimud püüdsid algul infot uuest võimalikust viirusest varjata, vaigistades sellest rääkinud meedikud ning süüdistades neid sotsiaalse korra rikkumises. Usutakse, et info varjamine võis aidata kaasa puhangu kiiremale eskaleerumisele.

Kui Hiinast hakkas saabuma regulaarselt ametlikult kinnitatud andmeid, suurenes olukorra kiire eskaleerumise tõttu märkimisväärselt viiruseinfo hulk lääne meedias. Nagu iga teiseigi olulise sündmuse puhul, saab jälgida justkui plahvatust sotsiaalmeedias: alates igal moel avaldatud, jagatud, muudetud ja kommenteeritud uudistest, lugudest ja lauludest, situatsiooni klikipüüdjaks kasutavatest sotsiaalmeedia sisuloojatest kuni arvutiviiruste levitamiseni (Paganini 2020) – kõik püüavad inimeste kasvavat huvi enda kasuks pöörata. Näeme nalju, meeme, nii pahatahtlikke valeuudiseid kui ka inimlikust veast või teadmatusesest levivat väärinformatsiooni, vandenõuteooriaid ja sotsiaalmeediaplattformide püüdeid neid vaos hoida. Mõned platvormid kasutasid faktikontrollijaid, et valeinfot ja paanikaõhutamist piirata (Facebook, Instagram),

Joonis 11. Meemides mõtiskletakse ka viiruspuhangu tuleviku üle. Vastus küsimusele selgub alles hiljem (imgflip.com, starecat.com).

mõni kasutas reklaamikeeldu või kõrvaldas viiruseteemalised videod, et huvi nende tootmise ja levimise vastu vähendada. Kuulujuttude ja valeinformatsiooni hulk oli puhangu algusfaasis nii suur, et veebruaris avaldasid üheksa riigi rahvatervise teadlased meditsiiniajakirjas *Lancet* ühispöördumise, milles mõistsid teravalt hukka levivad teooriad viiruse tehisliku päritolu kohta, kinnitades, et mitmete riikide teadlased on analüüsinud põhjustaja genoome ning järeldanud, et see on pärit loodusest (Calisher *et al.* 2020).

Viiruspuhangu kiire eskaleerumine võimaldas jälgida, kuidas esimese kuu teemakohaste uudiste fookus ja vastavalt ka rahva tagasiside muutus lausa päevade jooksul millestki võõrast ja kaugest lähedaseks ning nii meditsiinilises kui ka majanduslikus mõttes kogu maailma puudutavaks. Tänapäeval seni nägematud karantiinid ja linnade sulgemised maailma suurimas tööstusriigis lõikasid läbi globaliseerunud maailmale nii olulised tarneahelad peaaegu igas valdkonnas. Hiina võimude rakendatud drakooniliste meetmetega saadi viirus loodetavasti kohapeal kontrolli alla ning suudeti viiruse massilist levikut teistesse riikidesse pidurdada, et anda vähemalt teoreetiline võimalus paari võidetud lisanädala jooksul teiste riikide tervishoiusüsteeme suureks raskete ja kriitilises seisus haigete hulgaks paremini ette valmistada. Koroonaviiruse mõjud saavad järjest tuntavamaks igas eluvaldkonnas, majandusest ja aktsiaturgude langusest tervete linnade ja riikide sulgemisteni. Lõplikke mõjusid ülemaailmsele rahvatervisele ja majandusele on paraku võimalik hinnata alles pärast pandeemia lõppu.

Tänuavaldus

Artiklit on toetanud projekt EKM 8-2/20/3 ja EU regionaalarengu fond Eestiuuringute Tippkeskuse (CEES – TK 145) vahendusel.

Kommentaariid

¹ <https://knowyourmeme.com/> – 21. veebruar 2020.

² <https://foodchainreaction.org/> – 30. märts 2020.

Allikad

Muhammad cartoons controversy = *Jyllands-Posten*. Muhammad cartoons controversy. *Wikipedia* (https://en.wikipedia.org/wiki/Jyllands-Posten_Muhammad_cartoons_controversy – 30. märts 2020).

Wenliang = Li Wenliang. *Wikipedia*. The Free Encyclopedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Li_Wenliang – 30. märts 2020).

WHO 2020a = Pneumonia of unknown cause – China. Emergencies preparedness, response. *World Health Organization* (kodulehekülg) 05.01.2020 (<https://www.who.int/csr/don/05-january-2020-pneumonia-of-unknown-cause-china/en/> – 30. märts 2020).

WHO 2020b = Novel. Coronavirus – China. Emergencies preparedness, response. *World Health Organization* (kodulehekülg) 12.01.2020 (<https://www.who.int/csr/don/12-january-2020-novel-coronavirus-china/en/> – 30. märts 2020).

WHO 2020c = Coronavirus disease (COVID-19) Pandemic. *World Health Organization* (<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> – 30. märts 2020).

WHO 2020d = Novel. Coronavirus (2019nCoV). Situation Report 11. *World Health Organization* (https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200131-sitrep-11-ncov.pdf?sfvrsn=de7c0f7_4 – 30. märts 2020).

Kirjandus

Blank, Trevor (toim) 2009. *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in a Digital World*. All USU Press Publications. Book 35. Utah State University Press.

Bostock, Bill 2020. People seem to think Corona beer is related to the deadly Wuhan coronavirus outbreak, as searches for 'Corona beer virus' are trending. *Business Insider*, 29. jaanuar (<https://www.businessinsider.com/coronavirus-corona-beer-not-related-google-trends-2020-1> – 30. märts 2020).

Burke, Jason 2019. Ebola health workers killed and injured by rebel attack in Congo. *The Guardian*, 28. november (<https://www.theguardian.com/global-development/2019/nov/28/ebola-health-workers-killed-and-injured-by-rebel-attack-in-congo> – 30. märts 2020).

Calisher *et al.* 2020 = Calisher, Charles & Carroll, Dennis & Colwell, Rita & Corley, Ronald B. & Daszak, Peter & Drosten, Christian & Enjuanes, Luis & Farrar, Jeremy & Field, Hume & Golding, Josie & Gorbalenya, Alexander & Haagmansm Bart & Hughes, James M. & Karesh, William B. & Keusch, Gerald T. & Lam, Sai Kit & Lubroth, Juan & Mackenzie, John S. & Madoff, Larry & Mazet, Jonna & Palese, Peter & Perlman, Stanley & Poon, Leo & Roizman, Bernard & Saif, Linda & Subbarao, Kanta & Turner, Mike. Statement in support of the scientists, public health professionals, and medical professionals of China combatting COVID-19. *The Lancet*, 19. veebruar (doi: 10.1016/S0140-6736(20)30418-9).

Denisova, Anastasia 2019. *Internet Memes and Society. Social, Cultural, and Political Contexts*. New York & Oxon: Routledge.

Douglas, Karen M. & Uscinski, Joseph E. & Sutton, Robbie M. & Cichocka, Aleksandra & Nefes, Turkey & Ang, Chee Siang & Deravi, Farzin 2019. Understanding Conspiracy Theories. *Advances in Political Psychology* 40, Suppl. 1, lk 3–35 (doi: 10.1111/pops.12568).

Event 201 = *Event 201*. A Global Pandemic Exercise (<http://www.centerforhealthsecurity.org/event201> – 30. märts 2020).

Goldstein, Diane E. 2004. *Once upon a Virus. AIDS Legends and Vernacular Risk Perception*. Logan: Utah State University Press.

Hiiemäe, Reet 1997. *Eesti katkupärimus*. Monumenta Estoniae Antiquae II. Eesti Muistendid. Mütoloogilised haigused I. Tartu: Eesti Keele Instituut ja Eesti Kirjandusmuuseum.

Hiiemäe, Reet 1999. Katk ja aids – sarnaste fenomenide käsitlemine rahvapärimuses. *Kuuldust-nähtust. Tänapäeva folkloorist* 4. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 31–44 (<http://www.folklore.ee/pubte/kuuldust/031Katkjaaids.html> – 31. märts 2020).

Keck, Frédéric & Lachenal, Guillaume 2019. Simulations of epidemics: techniques of global health and neo-liberal government. Kelly, A. H. & Keck, F. & Lynteris, Ch. (toim). *The Anthropology of epidemics*. Oxon & New York: Routledge, lk 25–42.

Kharel, Gopi Chandra 2014. Ebola is CIA-Created Demon? Conspiracy Theory Goes Viral as Meme Shows Disease Created by ‘White People’. *International Business Times* (<https://www.ibtimes.co.in/ebola-cia-created-demon-conspiracy-theory-goes-viral-meme-shows-disease-created-by-white-people-609490> – 30. märts 2020).

Kõiva, Mare 2010. Patsiendinarratiivid Internetis. Paal, Piret (toim). *Inimene, tervis ja haigused*. Tänapäeva folkloorist 9. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 217–251.

Kõiva, Mare 2014. Inter-patient Narratives in the Internet. Kõiva, Mare. *Through the Ages. Time, Space and Eternity*. Sator 13. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 183–208 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator13/> – 31. märts 2020).

Lee, Jon D. 2014. *An Epidemic of Rumors*. How Stories Shape Our Perceptions of Disease. Utah State University Press.

McNeill, Lynne S. 2018. “My friend posted it and that’s good enough for me!”: Source Perception in Online Information Sharing. *Journal of American Folklore* 131 (522), lk 493–499 (doi: 10.5406/jamerfolk.131.522.0493).

Michelmores, Karen & Parish, Rebecca & O’Connor, Kendall 2020. Christmas Island locals surprised, split over quarantine of Australians from coronavirus epicentre. *ABC News*, 29. jaanuar (<https://www.abc.net.au/news/2020-01-29/christmas-island-locals-on-quarantine-for-coronavirus/11910326> – 31. märts 2020).

Paganini, Pierluigi 2020. New Cyber Attack Campaign Leverages the COVID. Infodemic. *Affairs*, 26. veebruar (<https://securityaffairs.co/wordpress/98484/malware/covid-19-hacking-campaign.htm> – 31. märts 2020).

Shifman, Limor 2014. *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: MIT Press.

Shifman, Limor & Levy, Hadar & Thelwall, Mike 2014. Internet Jokes: The Secret Agents of Globalization? *Journal of Computer-Mediated Communication* 19, lk 727–743 (doi: 10.1111/jcc4.12082).

Tavast, Johannes 2020 [1931]. *Jüri kihelkond. Ajaloolist traditsiooni kogunud Jürist 1931. a. suvel Johannes Tavast*. EKLA F. 199, M 54. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://folklore.ee/pubte/ajaloolist/jyr> – 26. märts 2020).

The Guardian 2020 = Britons returning from China to be ‘safely isolated’ for 14 days, says Hancock – as it happened. *The Guardian*, 29. jaanuar (<https://www.theguardian.com/world/live/2020/jan/29/coronavirus-live-updates-china-wuhan-death-toll-cases-symptoms-treatment-evacuation-us-japanese-citizens-latest-news?page=with:block-5e317d8b8f08e133247390a5> – 31. märts 2020).

The Local 2020 = China demands apology over Danish newspaper’s cartoon flag ‘insult’. *The Local*, 28. jaanuar (<https://www.thelocal.dk/20200128/china-demands-apology-over-danish-newspapers-cartoon-flag-insult> – 30. märts 2020).

Voolaid, Piret 2014. Olümpiavõitja kui rahvuskangelane: folkloristlik vaade ühele dopingujuhtumile. *Mäetagused* 58, lk 53–84 (doi: 10.7592/MT2014.58.voolaid).

Xiong, Yong & Gan, Nectar 2020 = This Chine(se doctor tried to save lives, but was silenced. Now he has coronavirus. *CNN*, 4. veebruar (<https://edition.cnn.com/2020/02/03/asia/coronavirus-doctor-whistle-blower-intl-hnk/index.html> – 30. märts 2020).

Summary

Responses to the initial phase of SARS-CoV-2 in the (social) media

Maris Kuperjanov

Archivist-referent, Department of Folkloristics
Estonian Literary Museum, Estonia
maris.kuperjanov@folklore.ee

Keywords: conspiracy theories, coronavirus, internet memes, public health, social media

The aim of the article is to give an overview of the first month of the novel coronavirus outbreak and public reactions to the news in the media comments and social media environments. The pandemic is still in its initial phase at the time of the publishing of the article and the knowledge about virus SARS-CoV-2 and disease COVID-19 is increasing on a daily basis. During the first month of the virus outbreak the growing flow of information and rapid escalation of the situation made the topic more noticeable in both the media and social media and thus provided a fertile basis for jokes and internet memes, legends, fake news, misinformation and conspiracy theories, etc., as was the case with the former bigger epidemics and pandemics. As it has also been observed previously, the consequences of some fake news, misinformation and conspiracy theories may often be more harmful for the society than the disease itself. Several motives

and storylines are universal and surge as similar situations arise both in Estonia and in the rest of the world.

The article also presents a small selection of more prominent topics and examples of the outbreak from social media environments during the initial phase of international awareness of the novel coronavirus.

Maris Kuperjanov on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna arhivaar-referent, haldab osakonna teadusarhiivi EFITA. Varasemalt on ta pikka aega töötanud folkloristika osakonnas assistendi ja toimetajana, tegelenud Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastuses folkloristikaalaste väljaannete ettevalmistamisega, kuulunud ajakirjade *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* ja *Mäetagused* toimetusse. Lisaks on ta töötanud ka kliiniliste uuringute valdkonnas.

Maris Kuperjanov works as an archivist-referent at the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum, administrating the department's research archive. She formerly worked at the Department of Folkloristics as an assistant and editor, and at the Estonian Literary Museum Scholarly Press, performing pre-press activities for folkloristic publications, among others for the journals *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* and *Mäetagused*. She has also worked in the field of clinical research.

maris.kuperjanov@folklore.ee

“Kui ongi tõsi, siis ise süüdi!” Seksuaalvägivallaga seonduvad stereotüübid ühe Eesti laste ja noorte veebifoorumi teemaalgatustes ja vastustes

Simone Eelmaa

Tartu Ülikooli sotsioloogia doktorant
simone.eelmaa@ut.ee

Maria Murumaa-Mengel

Tartu Ülikooli sotsiaalseaduse lektor
maria.murumaa@ut.ee

Teesid: Artiklis anname ülevaate sellest, kuidas lapsed ja noored veebifoorumite vahendusel seksuaalvägivalla ohvriks langemise osas abi ja tuge otsivad ning millised on sellistele postitustele järgnevad vastukajad. Meie fookus on eelkõige sellel, millist rolli mängivad vägistamismüüdid ja soostereotüübid nii teemaalgatajate kui ka vastajate käsitlustes seksuaalvägivallast, ohvritest ja toimepanijatest. Valitud tekste analüüsides kombineerisime diskursiivpsühholoogilise analüüsi ja kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi võtteid. Tulemustes kirjeldame näiteks selliseid stereotüüpe nagu *tõeline ohver*, *reaalne vägistamissituatsioon* ja *tõeline toimepanija*. Veebifoorumis osalejate konstrueeritud repertuaarides peegelduvad valusa selgusega ühiskondlikult domineerivad väärarusaamad seksuaalvägivallast.

Märksõnad: laste seksuaalne väärkohtlemine, ohvrisüüdistamine, seksuaalvägivald, stereotüübid, vägistamismüüdid

Sissejuhatus

Seksuaalvägivalla puhul on tegu vägivallaga, mis on paljuski peidetud ning alaraporteeritud, kuid sellegipoolest viitab olemasolev statistika sellele, et väga paljud inimesed puutuvad seksuaalvägivallaga elu jooksul ühel või teisel moel kokku (Kloppen *et al.* 2016). Eesti uuringutes on näiteks leitud, et umbes 30% Eesti lastest ja noortest on seksuaalse väärkohtlemise tõttu kannatama pidanud ning umbes 10% on isiklikult kogenud seksuaalvägivalda (Soo *et al.* 2016). Selliste traumaatiliste kogemuste puhul on määrava tähtsuse ja rolliga laiemad ühiskondlikud seksuaalvägivalla mõistmise ja mõtestamise viisid, muuhulgas

see, kuidas ümbritsevad juhtunule reageerivad ning kuidas nähtusest avalikes diskussioonides räägitakse.

Sotsiaalse elu struktuuri osaks on müüdid – kollektiivselt jagatud lood, mida erinevad kultuurid kasutavad, selgitamaks ja mõtestamaks reaalsuse ja igapäevaelu erinevaid tahke. Seejuures esitatakse müütidesse põimitud väärtusi, vastandusi ja võimusuhteid loomulikena, peites nii müütide sotsiaalset konstrueeritust, ajaloolist kujunemislugu ja sotsio-poliitilist mõju (Fiske 2010). Stereotüüpe – sageli vääratel alustel ja liialdustel põhinevaid üldistusi ning vääruskumusi – võib vaadelda kui suurte müütide ehituskive. Nii näiteks on meie artikli keskmes vägistamismüüdid (Adolfsson 2018; Payne *et al.* 1999) kui raamistused, mille moodustavad erinevad väärarusaamad vägistamisest ning mille juured on ühiskondlikes kultuurilistes arusaamades soo ja seksuaalsuse kohta (Anderson & Doherty 2007). Vägistamismüütides on põimunud soostereotüübid (Basow 1992; Lips 2017), seksuaalsed stereotüübid ja stsenaariumid (Sun *et al.* 2016) ning ohvri staatusega seonduvad stereotüübid (Anderson & Doherty 2007). Seksuaalvägivalla puhul võivad need stereotüübid puudutada seda, milline tüüpiline vägistamissituatsioon on või “olema peaks” (nii rõlgelt kui see ka ei kõlaks), et seda defineeritaks vägistamisena. Laialt levinud stereotüüpide ehk vääruskumuste seast leiame väiteid, et alkoholijoobes naised on juhtunud ise süüdi või vastutavad vähemalt osaliselt; et ainult naised on seksuaalvägivalla ohvrid; et ainult mehed on toimepanijad; et vägistamised on äärmiselt vägivaldsed; või et toimepanija on ohvrile enamasti võõras (Reynolds 2017). Vägistamismüütidel ja stereotüüpidel on mõju sellele, kuidas sotsiaalses või ka juriidilises mõttes käsitletakse ohvreid ja ohvri süüd ning teo toimepanija õigustamise ulatust (Ward 1995; Ayala 2018).

Stereotüübid on ajas võrdlemisi püsivad, kuna need on komplekssete sotsiaalsete nähtuste lihtsustatud representatsioonid ning aitavad meil situatsioonide, nähtuste ja inimestega kiiremini ja tõhusamalt toime tulla (Pickering 2007). Keel, olgu siis kirjalik, suuline või sootuks audiovisuaalne, (taas)toodab sotsiaalseid struktuure, sealhulgas stereotüüpe ja müüte ning seetõttu peame oluliseks vaadelda süsteemselt ja põhjalikult, kuidas müüte üles ehitatakse ja/või toimimas hoitakse, keskendudes eelkõige seksuaalvägivaldale raamistavatele diskursiivsetele praktikatele. Artikli aluseks oleva uuringu **eesmärk** oli kaardistada ühe Eesti veebifoorumi tekstide põhjal vägistamismüütide esinemist ja taasloomet nii seksuaalvägivalla ohvrile poolt algatatud abiotsimise kontekstis kui ka teiste foorumikasutajate vastustes. Uuringu alusandmed pärinevad lastele ja noortele suunatud Eesti veebifoorumist, kus saab arutleda paljudel teemadel, sh ka seksuaalvägivalla üle.

Eelnevalt on Eestis seksuaalvägivalla temaatikat akadeemiliselt uuritud peamiselt kvantitatiivsete uurimismeetoditega (Soo 2006; Soo *et al.* 2016; Minn

2018) või ekspertintervjuudega (Touart 2013), aga uuritud on ka seksuaalvägivalla meediarepresentatsioone (Kivisalu 2019). Valdavalt on uuringud õigus-teadusele (Talts 2013; Kurs 2018; Paal 2019) või psühholoogiale (Taliväting 2018) omastes raamistustes. Meie uurimus püüab lisada kvalitatiivse teksti (süva)analüüsiga nähtavaks muutuvaid sotsiokultuurilisi detaile.

Seksuaalvägivalla puhul on terminoloogiline väli lai ja kohati puuduvad ühtsed arusaamad, millest ja mis tähenduses kõneldakse. Nii räägitakse paralleelselt seksuaalvägivallast, vägistamisest, ahistamisest ja väärkohtlemisest. Selguse mõttes toome siinkohal välja peamised definitsioonid, millest käesolevas artiklis lähtume. Vägistamist defineeritakse igasuguse tahtevastase seksuaalvahekorra, mille osaks võib olla vägivald või ohvri seisundi ärakasutamine, kui ohver ei ole võimeline vastupanu osutama või toimunust aru saada (Karistusseadustik § 141). Seksuaalvägivald on tunduvalt laiem mõiste, Maailma Terviseorganisatsiooni (2013) definitsiooni kohaselt on seksuaalvägivald ka igasugune tahtevastane seksuaalvahekorra astumise katse, soovimatud seksuaalse alatooniga märkused, lähenemiskatsed või muul moel isiku seksuaalsuse vastu sunni abil ja ükskõik millises kohas (kodus, tööl või mujal) toimepandud teod, olenemata teo toimepanija ja ohvri suhtest. Laste seksuaalne väärkohtlemine on võimu, seksuaalsete või muude vajaduste rahuldamise eesmärgil toime pandud seksuaalse sisuga kontaktne või mittekontaktne tegevus täiskasvanu või teise lapse poolt, kes vanuse või arengutaseme tõttu on lapsega vastutus-, usaldus- või võimusuhtes (*ibid.*). Siin käsitleme seksuaalvägivald ja laste seksuaalset väärkohtlemist samatähenduslikult, kuna uuringu kitsamas fookuses on just alaealiste poolt veebifoorumisse postitatud. Etteruttavalt võib öelda, et meie valimis domineerisid selgelt vägistamise definitsioonile vastavate olukordade kirjeldused ja neile järgnevad arutelud.

Seksuaalvägivallaga seonduvad stereotüübid

Kuigi stereotüüpide kujunemist ja käsitlemist mõjutavad mitmed protsessid (nt kognitiivsed ja afektiivsed) ja tihtilugu on tegu erinevate protsesside koosmõjuga, kujunevad stereotüübid valdavalt sotsiaalsetes kontekstides. Stereotüüpide kujunemist mõjutavad nii individuaalsed faktorid, kultuuriline kontekst laiemalt ja meediarepresentatsioonid kui ka sotsiaalsed interaktsioonid, laste ja noorte puhul eelkõige lapsevanemad ja eakaaslased (Macrae *et al.* 1996: 41–79). Lapsed omandavad stereotüüpseid arusaamasid väga varakult (Sherman *et al.* 2016: 559), näiteks soostereotüübid võivad negatiivselt mõjutada juba kuueaastase lapse käsitlusi iseendast ja ümbritsevast maailmast (Bian *et al.* 2017; Stone *et al.* 2015).

Seksuaalvägivalla tajumisel ja mõtestamisel on kandev roll soo- ja seksuaalsetel stereotüüpidel, kuid märkmisväärsel hulgal inimestest on paraku ka personaalne reaalne seksuaalvägivalla kogemus, ning sageli on ohvriteks lapsed ja noored. Erinevad uuringud näitavad, et seksuaalvägivalda kogenutest 12% puhul on see juhtunud enne viieteistkümnendat eluaastat (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2014). Põhjamaades on laste seksuaalse väärkohtlemise levimus poiste puhul vahemikus 3–23% ning tüdrukute puhul 11–36% (Kloppen *et al.* 2016). Eesti tüdrukute puhul on leitud, et kuni 18% on enne kahekümnendat eluaastat kogenud vähemalt ühte seksuaalvägivalla situatsiooni (Soo *et al.* 2016) ning Eestis on valdav osa raporteeritud seksuaalkuritegude ohvritest alaealised – 2018. aastal olid 87% ohvritest alaealised, kannatanu keskmine vanus oli 12 aastat ning kõige noorem ohver oli noorem kui üks aasta (Ahven *et al.* 2019).

Paljuski kujuneb inimeste, sh ka laste ja noorte arusaam seksuaalvägivaldaga seotud stereotüüpidest üldjuhul selliseks nagu neid perekonnas, meedias või laiemalt ühiskonnas käsitletakse. Ühiskondlikul tasandil on seksuaalvägivalda ohvrites kahtlemine või nende süüdistamine väga levinud. Näiteks viis aastat tagasi Eestis läbi viidud uuringus selgus, et 47% elanikest süüdistasid juhtunus naissoost seksuaalvägivalla ohvrit (TNS Emor 2014), kaks aastat hiljem läbi viidud kordusuuringus oli see osakaal veidi väiksem, kuid siiski 42% (TNS Emor 2016). Usutakse näiteks, et vägistamisohvrid on kergemate elukommetega ning alkoholihoobes ohvrid on vähemalt osaliselt juhtunus ise süüdi (Eesti Seksuaaltervise Liit 2014; Socio 2016).

Üks teooria, mis aitab mõista vägistamismüütide ja seksuaalvägivaldaga seonduvate stereotüüpide püsivust, on *õiglase maailma hüpotees* (Lerner & Matthews 1967; Lerner & Miller 1978) ehk uskumus, et maailm on õiglane koht ja inimesed saavad just seda, mida nad väärivad. See on teooria, mis on eelnevalt leidnud rakendust just ohvrisüüdistamise fenomeni analüüsis (Hammond *et al.* 2011; Strömwall *et al.* 2013; Yamawaki 2009). Õiglase maailma hüpoteesi kohaselt usuvad inimesed üldjuhul, et mitte üksnes seksuaalvägivalla, vaid ükskõik millise kuriteo või ebaõigluse puhul on ohver olnud ise süüdi selles, mis nendega juhtunud on, mistõttu on nendega juhtunu neile vääriline “tasu” (Strömwall *et al.* 2013; Yamawaki 2009). Teisalt on aga läbi viidud uuringuid, mille kohaselt õiglase maailma hüpotees ei mõjuta ohvrisüüdistamist kui diskursiivset praktikat (Hammond *et al.* 2011) ning pelgalt õiglase maailma hüpotees ei suuda ohvrisüüdistamist täielikult selgitada (Bruggen & Grubb 2014; Gravelin 2018).

Rohkem toetust on leidnud kausaalse atribuutsiooni teooria ehk põhjuslikkuse omistamine (Shaver 1986). Atribuutsiooniteooria (*defensive attribution theory*) kohaselt kasutavad inimesed teatud laadi uskumusi kilbina, kaitsmaks ennast

mõtte eest, et nemad võiksid langeda ohvriks (või kellelegi ise kannatusi põhjustada). Selle teooria kohaselt on ohvrisüüdistamine seotud tajutud sarnasuste ja ohvriga samastumisega (Shaver 1986). Mida sarnasemaks end ohvriga peetakse, seda vähem ohvrit süüdistatakse (Grubb & Harrower 2008). Sama on rõhutatud stereotüüpide puhul laiemalt, näiteks Michael Pickering (2007) toob välja, et kõikvõimaliku stereotüüpiseerimise oluliseks tunnuseks, distantseerivaks mehhanismiks on kontrasti rõhutamine iseenda ja stereotüüpiseeritava vahel. Varasemalt on seksuaalvägivalda puudutavates uuringutes leitud, et tajutud sarnasus vägistamisohvriga ennustab märkimisväärselt süü omistamist nii täiskasvanute kui alaealiste vägistamise puhul (Davies *et al.* 2009). Mehed süüdistavad naissoost ohvreid enam kui naised, sest nad samastuvad tüüpilise seksuaalkuriteo ohvriga vähem (Davies *et al.* 2009).

Ohvrisüüdistamise põhjused võib jaotada kaheks – karaktereoloogilised ja käitumuslikud. Esimese puhul seostatakse süüd muutumatute teguritega (välimus või isiksus) ning teise puhul muutuvate teguritega (riietus, käitumine või valikud) (Janoff-Bulman 1979). Naissoost ohvritele omistatakse käitumuslikku süüd sagedamini kui meessoost ohvritele. Mehed omistavad karaktereoloogilist süüd naissoost ohvritele enam kui meessoost ohvritele, samas naised omistavad karaktereoloogilist süüd võrdselt nii mees- kui ka naissoost ohvritele (Anderson 1999). Naissoost ohvreid süüdistatakse üldiselt enam kui meessoost ohvreid ning karaktereoloogilist süüd omistatakse samuti enam naissoost ohvritele (Howard 1984).

Ohvriga seotud tegurite kõrval on uuritud ka kõrvalseisjaga seotud faktoreid, mis mõjutavad ohvrisüüdistamise esinemist ja ulatust (Bruggen & Grubb 2014; Franklin & Menaker 2015). Mitmed uuringud on tuvastanud, et mida lähedasem suhe on toimepanijal ohvriga olnud, seda enam süüd ohvrile omistatakse (Gravelin *et al.* 2018; Yamawaki 2009). Nagu varasemalt mainitud, on süüdistaja sugu oluline tegur – mehed süüdistavad ohvreid naistest enam. Lisaks süüdistavad ohvreid sagedamini inimesed, kes pooldavad traditsioonilisi soorolle, usuvad seksuaalvägivallaga seotud müüte ning omavad kesisemaid teadmisi kehtivast seksuaalvägivallaga seotud õigusest ja näiteks ka vägistamise definitsioonist (Patel 2009). Ohvri süüdistamisest hoiduvad seega pigem need, kellel on soorollide osas egalitaarne hoiak, paremad teadmised sellest, millised on seksuaalvägivallaga seotud müüdid ja mis on reaalsus ning parem arusaam sellest, mis kvalifitseerub vägistamiskuriteoks. Lisaks on Meghna Nalinkumar Patel (2009) toonud välja, et ohvrisüüdistamisest hoiduvad need, kes on ise seksuaalvägivalda kogenud.

Veel on uuritud, kuidas mõjutab süü omistamist toimepanijate arv. Kerstin Adolfsson (2018) leidis, et grupivägistamise ohvritel nähakse suuremat süüd kui ohvritel, keda vägistab üks isik. Samas uuringus leiti, et ohvri süüdistamist

põhjustavad pigem isiklikud uskumused kui konkreetse vägistamisega seotud faktid. See tähendab, et kuigi ohvrit süüdistades toetutakse üldiselt vägistamissituatsiooniga seotud faktidele (näiteks kus see toimus või mida ohver tegi), on need lihtsalt retoorilised vahendid, mitte reaalsed põhjused, miks ohvrit süüdistatakse.

Ohvrisüüdistamist esineb vähem, kui seksuaalvägivalla all kannataja vastab nn tõelise ohvri stereotüübile. See on sotsiaalne konstruktsioon ohvrist, kes ei ole juhtunud süüdi, "ei väärinud" seda, mis temaga juhtus ning kes väärib seega nii kaastunnet kui ka abi. Tõelise ohvri stereotüüpi mõjutavad karakteroloogilised ja käitumuslikud aspektid, kuid ka näiteks ohvri suhe toimepanijaga, vägivalla ulatus, vigastuste esinemine, politseisse pöördumise aeg ja ohvri varasem elustiil (Stewart *et al.* 1996). Need stereotüübi komponendid mõjutavad nii ohvri süüdistamist kui ka tema uskumist (Schuller *et al.* 2010; Krahé *et al.* 2008).

Kuigi reaalsuses peaks teo vägistamisena käsitlemiseks lähtuma vägistamiskuriteo juriidilisest definitsioonist, mängivad ohvriga seonduvad stereotüübid olulist rolli ka siinkohal. Seda eriti angloameerika kohtusüsteemis, kus kasutatakse õigusemõistmisel vandekohtute süsteemi. Näiteks vägistamiste puhul, kus ohver ja teo toimepanija teineteist tunnevad, käsitleti toimepanijat sagedamini teos süüdi olevana, kui ohver vastas stereotüüpilise ohvri "kriteeriumitele", ning toimepanijat nähti sagedamini süütuna, kui ohver ei vastanud stereotüüpilisele kuvandile (McKimmie *et al.* 2014). Samuti usuvad vandekohunikud ohvrit sagedamini kui ohver on emotsionaalne (pisarates, endast väljas) võrreldes ohvritega, kes on rahulikud ja näitavad välja vähem emotsioone (Schuller *et al.* 2010). Tõelise ohvri stereotüüpi kasutatakse ka strateegiana, ehitamaks üles ohvrist ebausaldusväärset kuvandit vandekohtu ees, näiteks lahates ohvri elustiili või varasemaid seksuaalsuhteid (Krahé *et al.* 2008).

Peale selle süüdistavad ohvrid end sageli ise. Käitumuslik enesesüüdistamine on seotud kontrolliga ning uskumisega, et tulevikus on võimalik negatiivset tagajärge vältida. Samas on karakteroloogiline enesesüüdistamine seotud enesehinnanguga ja uskumisega, et juhtunu oli kuidagi ära teenitud. Ohvrite enesesüüdistamise puhul on käitumuslik omistamine tavapärasem kui karakteroloogiline, viimast aga esineb enam depressioonis ohvrite puhul (Janoff-Bulman 1979). Lapsepõlves kogetud seksuaalse väärkohtlemise puhul on enesesüüdistamine üks oluline takistus abi otsimisel (Alaggia *et al.* 2019). Teraapia on aidanud vähendada hirmu ja enesesüüdistamist (Nelson 2019), mistõttu on õigeaegne abi kriitilise tähtsusega.

Politseilt või vaimse tervise spetsialistidelt abi otsimine on aga seksuaalvägivalla, eriti vägistamisohvrite puhul harv (Wolitzky-Taylor *et al.* 2011). Variesamad uuringud näitavad, et kui seksuaalvägivalla ohvrid juhtunust kellelegi või kellegagi räägivad, on negatiivsed reaktsioonid (süüdistamine ja stigmatiseerimine) tavapärased, seda eriti formaalses kontekstis nagu politsei poole pöördudes või kohtus (Filipas & Ullman 2001; Greeson *et al.* 2016). Ühe lastele keskenduva uuringu kohaselt oli peamine põhjus, miks lapsed seksuaalsest väärkohtlemisest ei rääkinud, kartus, et neid ei usuta, kui nad oma kogemustest räägivad (McElvaney *et al.* 2014). Ka Kadri Soo, Made Laanpere, Hedda Lippus ja Kai Part (2015) töid välja, et enamasti seksuaalvägivalla alaealised ohvrid juhtunust küll kellelegi ei räägi, kuid teisalt tunnevad nad kõige enam puudust kommunikatiivsetest toimetulekustrateegiatest – et saaks kellegagi juhtunust rääkida ja saada emotsionaalset tuge.

Näost näkku seksuaalvägivallast rääkimine võib olla ohvritele emotsionaalselt väga keeruline, eriti kui ühiskonnas domineerivad ohvrisüüdistamise diskursused. Erinevad veebiplatvormid avavad juhtunust rääkimiseks uusi võimalusi. Laste ja noorte puhul on oluline märkida, et internetikasutuse aktiivsus on nooremates vanuserühmades juba pikemat aega olnud peaaegu saajaprotsendiline (Statistikaamet 2019), see tähendab, et erinevatel platvormidel osalemine on suure osa noorte igapäevaelu pärisosa. Mõned aastad tagasi läbi viidud uuring tuvastas, et noored otsivad seksi ja seksuaalsusega seotud küsimustele vastuseid kõige sagedamini internetist (Soo *et al.* 2015). Veebifoorumites on sageli võimalik jääda anonüümseks, mis on meie tundliku ja emotsionaalselt ränkaskes teema puhul ülioluline nüanss, kuna veebiplatvormide on seetõttu võimalik kasutada nn pihitooli-tehnoloogiana (Friesen 2017), kus kasutajal on võimalus muresid jagada, otsida abi või seda ise pakkuda. Kirjalikus veebisuhtluses ei pea muretsema vahetute reaktsioonide nähtavuse pärast, saab valida oma tempo ja aja, tekste saab läbi mõelda ning toimetada, mis kõik kokku võimaldab diskussioonis osalejaid, andes neile rohkem kontrolli esitatavate narratiivide üle (Mann & Stewart 2000). Teisalt aga (taas)luuakse veebipõhistes asünkroonselt ja sünkroonselt toimivates interaktsioonides sotsiaalseid struktuure ja norme, jutustatakse lugusid ja kinnistatakse müüte ning stereotüüpe (sealhulgas ka vägistatismüüte ja soo- ning seksuaalseid stereotüüpe).

Uuringu valim ja meetodid

Oma uuringus otsime vastuseid kahele **uurimisküsimusele**: Millised stereotüübid esinevad alaealiste seksuaalvägivalla ohvrite abi otsimise püüetes? Milliseid stereotüüpe konstrueerivad teised foorumis osalejad oma vastustes?

Meie uuringu tekstid on pärit ühest eestikeelsest veebifoorumist, mis on suunatud eelkõige nooremale kasutajaskonnale. Tegemist on veebifoorumiga, kus on registreeritud liikmeid kokku üle 30 000, kuid osaleda ja alafoorumitele ligi pääseda on võimalik ka registreerumata ja postitada külalisenä. Alafoorumid keskenduvad väga paljudele erinevatele teemadele, kuid eraldi alateemad on seksuaalvägivalla kohta, mis on ka käesoleva uuringu alguspunktiks. Valitud tekste analüüsisime peamiselt diskursiivpsühholoogilise analüüsi põhimõtteid rakendades (Edwards & Potter 1992; Potter & Wetherell 1987), kuid erinevates rollides olevate inimeste manifestsete interaktsioonide kaardistamisel leidsime abi ka kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi võtetest (Braun & Clarke 2006). Näiteks jälgisime analüüsi käigus seoseid, mida võis märgata abi otsimise kirjelduste ja järgnenud vastuste vahel, otsides mustreid ja sõltuvusi erinevate osapoolte dialoogis. Diskursusanalüüsile omane detailsus ja teksti süvenemine oleks takistanud suurest andmehulga skemaatilise ülevaate tegemist, kuid Virginia Brauni ja Victoria Clarke'i (2006) temaatilise sisuanalüüsi etapid 2–4 (esialgne kodeerimine, teemade otsimine ja üksteisest eristuvate teemade süstematiseerimine teemakaardiks) sobisid selle eesmärgi täitmiseks hästi.

Uuringudisaini esimese osa fookuses on seksuaalvägivaldalt kogenute poolt konstrueeritavad diskursused – mis on postitamise eesmärk, kuidas juhtunud kirjeldatakse ja oma kogemusi tõlgendatakse. Konstrueeritud diskursused on esitletud tõlgendusrepertuaaridena, mis on diskursiivpsühholoogia diskursusanalüüsi metodoloogiast pärit mõiste. Tõlgendusrepertuaar on järjekindel ja sidus viis rääkida mingitest sündmustest, isikutest või objektidest (Potter 1996). Repertuaare võib vaadelda kui mõiste- ja mõtlemise konstruktsioone, mille abil kõnelejad ehitavad erinevaid versioone sündmustest, nähtustest ja kognitiivsetest protsessidest (McKenzie 2005). Ühe repertuaari erinevate versioonide puhul esineb Pamela McKenzie (2005) sõnul siiski süstemaatiline koherentsus, mistõttu sellistes diskursusanalüüsides otsitaksegi pigem sarnasusi kui variatsioone.

Et leida meie uurimisküsimuste seisukohalt olulisi ja kõnekaid tekste, võtsime vaatluse alla seksuaalvägivalla-teemalised alafoorumid, kus oli kokku üle 330 teemaalgatuse (seksuaalvägivalla teemafoorumi alla tehtud uus postitus, mille alla tekib vastustest kronoloogiliselt täienev dialoog). Kuna diskursusanalüüs ei ole kvantitatiivne uurimismeetod, pigem on selle meetodi abil näha

süvitsi teksti “sisse”, siis lugesime küll läbi kõik postitused ja vastused, kuid analüüsi fookustamiseks kitsendasime valimit mitme võtte ja kriteeriumiga:

- postituse sisus pidi olema isiklikult kogetud seksuaalvägivalla või selle ähvarduse kirjeldus,
- postituse sisus pidi sisalduma viide sellele, et seksuaalvägivall on juhtunud alaealisega,
- postituse sisus pidi sisalduma viide sellele, et autor on ka postituse koostamise hetkel alaealine,
- postitusel pidi olema vähemalt kaks erineva kasutaja kirjutatud vastust.

Lõplikku valimisse jäi nende kitsenduste rakendamise järel 28 postitust ajavahemikus 2007–2018. Postituste pikkused ulatuvad paarist lausest (lakooniline probleemikirjeldus) mitmekümne lauseni (detailsem juhtumikirjeldus).

Üldjuhul tehti postituseks eraldi konto, samuti kasutati külalisena postitamise võimalust. Peresisese seksuaalvägivalla puhul postitati alati külalisena ning kirjeldused olid enamasti detailivaesed ja konkreetsemad võrreldes teiste juhtumitega. See ei olnud küll valimi koostamise kriteeriumiks, kuid lõplik valim koosneb vaid naissoost autorite postitustest, mis on juba selles uuringuetapis kõnekas tulemus.

Meie uuringu valimisse kuulusid postitused, mille puhul autorid kirjeldasid ennast kui alaealist. Sellele võis viidata konkreetne vanuse sedastamine (“olen 15aastane tüdruk”), aga ka muud viited, nagu näiteks mitmendas klassis teemaalgataja õpib või kui selgitati, et toimepanija on juba täiskasvanu. Valimis olnud postituste autorid olid enda sõnul seksuaalvägivalla asetleidmisel alaealised, vanuses 5–17. Alaealise ohvri keskmine vanus valimis on 12,2 aastat. Oleme teadlikud, et veebisuhtluse puhul on võimalik end esitleda oma tegelikust minast erinevana (nt muuta enesepresentatsioonis oma sotsiodemograafilisi karakteristikuid) ning ka räägitud lugude toetus ei ole võimalik kontrollida. Meie teema puhul aga tekitaks rohkelt sisemisi ja väliseid väärtuskonflikte, kui rõhutaksime uuringu tulemusi esitades läbivalt valeinfo esitamise võimalikkust ning annaksime seeläbi oma väikese, kuid märgiliselt tähendusliku panuse seksuaalvägivalla ohvrite mitteuskumise pikka traditsiooni.

Enamasti kirjeldasid autorid postitustes vägistamisi (20 juhtumit, neist kolm kirjeldasid grupiviisilist vägistamist), mille kodeerimiseks kasutasime käesoleval hetkel Eestis kehtivat vägistamise juriidilist definitsiooni (Karistusseadustik § 141). Valimisse kuuluvates teemaalgatustes on kirjeldatud ka vägistamiskatset, seksuaalset ahistamist, seksuaalvägivallaga ähvardamist ja muid seksuaalse iseloomuga tegusid (näiteks veebis toimunud seksuaalset väärkohtlemist ja laste seksuaalset ahvatlemist ehk *online grooming*’ut).

Valimis olnud postitusi oli vaadatud kokku enam kui 178 000 korda, keskmiselt ca 6300 vaatamist postituse kohta, seega on tekstide lugejaskond kindlasti suurem kui veebifoorumi vastuste kaudu nähtavaks muutunud auditoorium. Kokku oli aga 28 postituse peale 361 vastust, millest kategoriseerimise käigus umbes kolmandik vastuseid uuringuvalimist välja jäid. Valimist jäid välja vastused, mis ei sisaldanud sõnu (nt koosnesid ainult ühest või mitmest emotikonist) ning need, mis ei olnud enam teemakohased (tekkisid teemavälised sopistunud diskussioonid nagu näiteks teiste foorumikasutajate grammatilised oskused ja puudujäägid).

Analüüsi teise osa moodustasidki valimisse kuuluvate postituste vastused ehk – fookuses on ka teiste inimeste reaktsioonid seksuaalvägivalla ohvrite kirjeldustele ja abipalvetele. Vastajad kirjutasid enamasti oma püsikonto alt, seda ka ebaviisakate ja solvavate vastuste puhul. Umbes pooled kontodest on avalikud ning nende profiilidele oli võimalik ligi pääseda. Kättesaadava info põhjal saab välja tuua, et vastajateks olid nii täiskasvanud kui ka teised alaealised.

Nagu öeldud, oleme käesolevas uurimuses kasutanud peamise meetodina tõlgendusrepertuaaride analüüsi, mis kuulub diskursiivpsühholoogia koolkonda (Edwards & Potter 1992; Potter & Wetherell 1987). Tegu on ühe diskursusanalüüsi vormiga, milles vaadeldakse, kuidas kasutatakse keelt ja kõnet, millisel eesmärgil ja mis funktsiooniga, mõistmaks näiteks inimeste hoiakuid või seisukohti. Diskursusanalüüs laiemalt on meetod, mis võimaldab analüüsida keelt kui sotsiaalset praktikat, sotsiaalsetes interaktsioonides peituvaid ideoloogilisi seisukohti (Gibbs 2015). Need seisukohad ja diskursused võivad olla avalikud või peidetud, teadvustatud või teadvustamata, juhuslikud või strateegilised. Veebifoorumi postituste analüüsis keskendusime diskursuste struktuuridele (temaatilised repertuaarid ja mustrid, ideoloogilised seisukohad ning retoorilised struktuurid). Tõlgendusrepertuaarid pealkirjastasime kõige iseloomulikuma tsitaadi rekonstruktsioonina. Kokku konstrueerisime kuus tõlgendusrepertuaari, millest kolm keskenduvad ohvri enesekohastele repertuaaridele ning kolm vastajate reaktsioonides ilmnevatele repertuaaridele.

Kuna tegemist on äärmiselt tundliku teemaga, tekstid on veebis otsitavad ja kättesaadavad ka väljaspool uuringut, otsustasime pärast pikka kaalutlemist tulemuste esitusel mitte kasutada täpseid tsitaate, mis võimaldaksid järjest kasvava võimekusega otsingumootoreid kasutades jõuda originaaltekstideni ning seeläbi põhjustada veebifoorumis osalejatele põhjendamatud kannatusi ja soovimatut tähelepanu. Ehkki diskursusanalüüsi üheks tugevuseks on just keelenüansside interpretatsioon ja analüüs, peame selle asemel rõhutama raamistavate diskursuste märkamist ja kirjeldamist laiemalt. Püüame uurijate-na eetilistel kaalutlustel vältida inimeste digitaalsesse jalajälge panustamist.

Inimesed jagavad küll veebifoorumites ja sotsiaalmeedias ohtralt privaatselt infot, kuid selle teabe jagamine teises või uues kontekstis võib tähendada nende privaatsuse rikkumist (Markham 2012: 337). Internetiuurija Annette Markham (2012) on kõnelnud andmete fabritseerimisest kui eetilisest uurijapraktikast, mille käigus töödeldakse ja vormistatakse ümber analüüsi alusandmed. Püüame neid põhimõtteid järgida ka selles artiklis, rekonstrueerides illustreerivad tekstinäited võimalikult algse konteksti ja sõnastuse lähedaselt, kuid hädustada neid siiski piisavalt, et püüda suurendada veebifoorumites osalejate anonüümsust ja konfidentsiaalsust.

I Seksuaalvägivalda kirjeldavad teemaalgatused ja abipalved

“Palun aidake, ma ei julge sellest kellelegi rääkida” – ohvrite püüded dialoogi alustada ja nõu saada

Peaaegu kõigi teemaalgatuste puhul oli mainitud, et tegu on esimese korraga juhtunust kellelegi rääkida. See ei välista varasemaid püüdlusi või katsetusi juhtunust rääkida, kuid valdavalt oli tegu esimese korraga seksuaalvägivalla toimumist konkreetsetl tunnistada ja abi küsida. Sarnaseid tulemusi on saanud ka teised uurijad – lapsepõlves toimunud seksuaalse väärkohtlemise puhul on leitud, et umbkaudsetl 55–70% ohvritest ei räägi enne täiskasvanuks saamist juhtunust kellelegi (London *et al.* 2008). Sageli puuduvad füüsilised asitõendid ning tegu on äärmiselt latentse kuriteoliigiga, mistõttu võib juhtunust kellelegi rääkimine olla üks olulisemaid viise seksuaalse väärkohtlemise avastamiseks. On leitud, et lapseas toimunud seksuaalsest väärkohtlemisest rääkimine on pigem mitmeosaline ja keeruline protsess kui ühekordne sündmus, ning esmaste abiotsimise püüete vastused määravad selle, kas üldse ja kuidas traumaatilise kogemusega toime tullakse (Reitsema & Grietens 2016).

Umbes pooled postitustest kirjeldasid seksuaalvägivallajuhtumeid, mis olid toimunud hiljuti, viidates ajalisele mõõtmele lausetega nagu “eile läksime”, “eelmisel nädalavahetusel” või “sellest on kaks nädalat möödas”. Ülejäänute puhul oli tegemist juhtumitega, mis olid toimunud juba mõnda aega tagasi, seitsme postituse puhul isegi mitu aastat tagasi. Aastaid hiljem postitati eeskätt siis, kui ohver oli juhtunu toimumisel väga noor, orienteeruvalt 5–10aastane. Nende teemaalgatuste puhul oli selgem, et autorit valdasid segased tunded, juhtunut oli valus meenutada ja mõnikord mäletati juhtunust vaid üksikuid mälupilte. Üldjuhul on need mälupildid aga postitajaid juba enne veebifoorumisse pöördumist pikalt painanud, sest postituste algusesse põimiti tihtilugu

väljendeid “see on mind kogu aeg kummitanud”, “lõpuks kirjutan ära”, “see on mul pidevalt mees”. Autorid tõid korduvalt välja, et jutt võib olla segane, sest meenutada on valus või nad ei mäleta täpselt kõike. Sageli väljendati soove ja vajadusi, mis seonduvad kommunikatiivsete toimetulekustrateegiatega – lihtsalt oma mure hingelt ära rääkida või saada nõu selle kohta, kuidas abi küsida (kuhu pöörduda, kuidas emale rääkida jne):

Ma näen mõnikord neid kujutluspilte oma unenägudes ja see on kohutav. Sellest on möödas juba umbes viis aastat, aga ma ei oska sellest oma emale kuidagi rääkida.

Postituste alguses olevad väljendid nagu “tahan ennast tühjaks kirjutada” näitavad, et seksuaalvägivallajuhtumid “täidavad” ohvri kogu mõtte- ja tunde- maailma. Painavad unenäod on tihtipeale ajendiks, mis noored postitama toob. Kuna enamasti ei ole lapsed ja noored nende vastu suunatud vägivallast kellelegi rääkinud, siis keerlevad juhtunu detailid peas nii ärkvel olles kui ka magades:

Ma ei tea, mida teha, palun aidake mind, see juhtus küll tükk aega tagasi, aga see kõik on mul veel mees – kõik liigutused, mis ta tegi ja kõik, mida ta ütles. Ma näen pidevalt seda unes ja see on õudne.

Ohvrid pöörduvad oma murega foorumisse, sest soovivad tunda, et nad pole üksi, jagada oma muret ning saada nõu. Enamjaolt küsitakse abi, sest postituse autor ei tea, kuhu või kuidas pöörduma peaks, seda eelkõige korduva seksuaalvägivalla puhul. Politseid pigem kardetakse või ei usaldata ja tuntakse muret, et politseisse pöördumisel saab juhtunu avalikku tähelepanu ning teised inimesed juhtunust teada.

Postitused, kus kirjeldati seksuaalvägivallat, mida ka filmiti või pildistati, väljendasid tugevamalt seonduvat häbitunnet, nagu näiteks alljärgnevas rekonstrueeritud tekstis:

Ma ei julge enam endale peeglis otsagi vaadata. Kui ma olen näiteks linnas, siis tunnen totaalset häbi, sest mul on selline tunne südames, et äkki see inimene oli seal... või siis äkki see inimene? Äkki tema filmis?

Digiplatvormidel lihtsalt jagatav (audio)visuaalne sisu võib mängida olulist rolli taasohvristamisel (*re-victimization*), kus kuritegu taasluuakse iga kord, kui seda materjali vaadatakse, modifitseeritakse või edasi jagatakse (Davidson 2008: 25).

Mõtlemapanev tähelepanek on see, et sageli teemaalgatuste autorid kirjeldavad põhjalikult juhtunut ning otsivad (ja mõnikord ka saavad) abi ja tuge, kuid valitsev diskursiivne raamistik paistab olevat see, et veebikommunikatsioon ei

ole “päris” – teisisõnu, foorumis kirjutamist ei defineerita “ära rääkimisena”, pigem on see justnagu hüppelauaks füüsilises maailmas abi otsimise ja mure jagamiseni.

Laste esmased sotsialiseerimisagendid ja turvatunde tagajad on üldjuhul lapsevanemad. See paistab välja ka analüüsitud postitustes, kus ema ja isa (just selles järjekorras!) on enamasti esimesed tegutsejad, keda abi otsimisel nimetatakse või loetletakse. Seksuaalvägivalla puhul on vanemate poole pöördumine keeruline, ja seda mitmel põhjusel. Olulised mõjurid on nii lapse suhted vanematega kui ka vanemate omavahelised suhted (Soo *et al.* 2016), näiteks ei ole võimalik abi saada, kui vanemad on üksteise või lapse vastu vägivaldsed või hoolimatud või põhjustab suhtlusbarjääri lapse soovimatus vanemaid kurvastada. Primaarsete sotsialiseerijate kõrval muutuvad oluliseks sekundaarsed (sõbrad, kool, meedia), lisaks on kõikvõimalikud seksuaalsusega seonduvad teemad paljusi, hoolimata diskursiivsest plahvatuses (Foucault 2005) endiselt stigmatiseeritud ning seostatud patuga.

Tõenäoliselt tähtsaimaks takistuseks on juhtunuga seostatav häbitunne, mis kaasneb enesesüüdistamisega. Häbitunne oli meie uuringus ilmsem neis postitustes, kus kirjeldati peresisest seksuaalvägivaldat. Teistel juhtudel aga muretsesid veebifoorumisse postitajad enamasti, et vanemad hakkavad neid juhtunust süüdistama või ei usu neid. Viimast eelkõige siis, kui juhtunu leidis aset mõnda aega tagasi või kui postitaja rõhutas, et tal ei ole konkreetseid tõendeid.

“Ma tean, et see on mu enda süü” – ohvrite enesesüüdistamine

Suures osas valimisse kuulunud postitustest võis väga tugevalt märgata mitte kõhklust “kas mind usutakse / äkki hakkavad mind süüdistama”, vaid juba internaliseeritud iseenda süüdistamist. See puudus vaid neist postitustest, mille sisu oli lakooniline kirjeldus (minuga juhtus) ja nõu ning abi otsimine (mida ma tegema peaksin). Ohvrite puhul leidis käitumuslikku süüdistamist (mida mina tegin) märkimisväärselt sagedamini kui karaktereoloogilist (milline ma olen). Viimast esines eeskätt viidetena oma noorusele ja rumalusele, aga ka enda füüsilisele:

Ma olen sale, blondide juustega, ja rinnakas. Kahjuks just sellised mehi ligi tõmbavadki.

Domineeris käitumuslik süüdistamine, mille puhul ohvrid otsisid ja leidsid põhjuseid näiteks enda riietusest, alkoholitarbimisest ja mitte vastuhakkamisest, mõned rekonstrueeritud tekstinäited:

Eks ma olen ise ka süüdi, sest ma ei mõelnud üldse. Ma tahtsin hea välja näha, olin võrdlemisi napis riietuses, mul oli seljas lühike seelik ja pluus. See tegi neile asja lihtsaks. Äkki neile tuligi idee sealt.

Pärast seda kannan ma ainult naiste bokseid või hotpants-tüüpi aluspesu.

Ma olin natuke ise ka süüdi, kuna ma kõndisin pimedas ja kõrvaklapid olid peas.

Aga ma oleksin ju võinud peksta ja karjuda. Keegi oleks ehk ikka kuulnud seda. Aga ma ei teinud nii, seega olen selles ise süüdi.

Autorid ei süüdistanud ennast esialgses postituses enamasti peresiseste seksuaalvägivalla episoodide puhul ega siis, kui ohver oli juhtunu toimumise hetkel väga noor (alla kümneaastane).

Peale ohtra enesesüüdistamise ilmnes teinegi korduv (kuid teatud mõttes vastupidine) retooriline konstruktsioon. Ohvrid püüdsid esialgses postituses potentsiaalseid vastajaid veenda, et nad on korralikud ega võinud oma olemuse ja käitumisega juhtunut kuidagi ise põhjustada. Selline eristamine stiilis “ma pole selline, kellega seksuaalvägivald juhtuma peaks” teeb nähtavaks kogu vägistamismüütide tuuma – on olemas inimesed, kes on seksuaalvägivalda “väär”. Seega näeme foorumipostitustes mõnikord alateadlikku püüet presen-
teerida end kaheldamatult tõelise ohvrina, kes väärrib kaastunnet:

Ta oli mu esimene poiss, kaks aastat vanem minust. Ja ma pole mingi lohakas, ma olen korralik ja eeskujulik õpilane ja pole probleemne...

Endale vastanduvana nähakse sellisel juhul stereotüüpi inimesest, kes on juhtunu ära teeninud ja kelle teisesus (Strömpl 2015; Kristeva 1991) konstrueeritakse iseendast võimalikult erinevana. Aga kuna kirjeldaja ise ei taju ennast seksuaalvägivalla stereotüüpse ohvrina, süvenevad ka kahtlused, kas juhtunu sai üldse olla seksuaalvägivald, kas peaks ja on võimalik abi saada.

“Ma ei tea, kas see on üldse vägistamine” – ohvrite kõhklused juhtunu tõlgendamisel

Foorumisse pöördusid ka noored, kes soovisid teada saada või kinnitust leida, kas nendega juhtunu üldse kvalifitseerub seksuaalvägivallaks või mitte. Üks näide sellisest postitusest:

Ma ei tea, kas see nüüd on vägivald, aga mu poiss surus end mulle peale ükskord kui tema juures ööbisin.

Seda esines just nende juhtumite puhul, kus toimepanija oli ohvri eakaaslasest partner, mis näitab, et vääruskumus, mille kohaselt paarisuhtes justkui ei saa seksuaalvägivald aset leida, on üks oluline müüdi loome ja stereotüüpide taasloome probleemkoht. Stereotüübi keskmest aimdub monogaamse ja lojaalse paarisuhte üliluslikkuse tajumine ja kindel võimusuhte dünaamika, milles heteroseksuaalse paarisuhte meespoolel on teatud mõttes “defineerimisõigus”. Selle tajutud sotsiaalne aktsepteeritavus teiste poolt paneb ohvreid kahtlema abisaamise võimalikkuses:

Ma ei tea, kas ma saan sellega politseisse või kuskile üldse minna, ta on ju mu kutt. See nagu teeb mulle haiget küll, et usaldust niimoodi rikkus.

Kuna sellistel juhtudel olid ohvid toimepanijaga suhtes, selgitasid nad ka, millised olid seksuaalse lubatavuse piirid valitsenud suhtes varasemalt. Juhtunut raamistatigi pigem kui piiride ületamist või usalduse rikkumist, mitte kui vägivalda või kuritegu:

Me olime küll suudelnud ja üksteist puudutanud, aga ta teadis, et ma ei ole veel valmis. Ma hakkasin nutma ja palusin, et ta lõpetaks, aga ta ei lõpetanud enne kui...

No mõnda asja olime ikka varem ka teinud, aga ma ütlesin, et ei taha seda, ta ikka jätkas. Pärast kallistas ja hoidis mind nagu midagi poleks juhtunud. Aga ma tundsin nagu minus oleks lihtsalt üks suur tühimik.

Seega soovivad ohvid küll abi ja tunnevad, et nendega juhtunu ei olnud õige, samas kõrvutavad endaga juhtunut aga nn päris vägistamisega. Üheks põhjuseks oli füüsilise vägivalla puudumine. Ka varasemates uuringutes on leitud, et mida jõhkram on kaasnev vägivald paarisuhtes toimunud seksuaalvägivalda puhul, seda suurem on tõenäosus, et ohver tõlgendab juhtunut vägistamisena (Martin *et al.* 2007). Samuti mõjutasid ohvrite ebakindlust juhtunu tõlgendamisel nende käsitlused traditsioonilistest soorollidest. Naissoost ohver tunneb pigem, et tal on alati kohustus oma partneriga vahekorras olla, mistõttu ei käsitleta juhtunut niivõrd tõsisena kui nn tavapäraseid vägistamisi (Martin *et al.* 2007). Tegu on kahjuliku väärarusaamaga justkui väheneks keha autonoomia suhtesse astumisega ning partneril tekiks õigus seksuaalvahekorda nõuda.

Kui esmasele, kompivale ja kõhklevale abi otsimisele järgnevad negatiivsed reaktsioonid (nt kahtlemine või süüdistamine), võivad tekkida olulised barjäärid edasistele püüdlustele abi otsida või väärkohtlemisest rääkida (Ahrens 2006). Usaldusisiku (ehk inimes(t)e, kellele laps väärkohtlemisest räägib) reaktsioon on selles protsessis keskse tähtsusega ning mängib olulist rolli ka väärkohtlemisest taastumisel (Reitsema & Grietens 2016). Järgnevalt vaatlemegi, kuidas n-ö usaldusisikud internetifoorumis reageerivad.

II Vastajate reaktsioonid seksuaalvägivalla kirjeldustele ja abipalvetele

“Pidid ikka päris loll olema” – ohvrisüüdistamise erinevad tahud

Ohvri süüdistamist võib esineda mitmel viisil, muuhulgas juhtunud pisendades, võrreldes võrreldamatuid või võrdsustades ohvri ja toimepanija agent-sust. Ohvri süüdistamise mõistmiseks võtsime aluseks Ronnie Janoff-Bulmani (1979) ohvrisüüdistamise tüpoloogia. Ka meie analüüsitavas materjalis esines nii karaktereoloogilist kui ka käitumuslikku süüdistamist, viimast aga tunduvalt sagedamini. Karaktereoloogiline omistamine keskendus aspektidele nagu ohvri karakter, välimus, isiksus või meelelaad. Alaealised tüdrukud “sattusid” foorumis osalejate hinnangul seksuaalvägivalla ohvriks seetõttu, et nad on liiga ekstravertsed, tähelepanujanus, rumalad, naiivsed (etteheitekena ka väga noorte postitajate puhul) ja usaldavad:

Ma tahan nii väga Sind ja teisi ohvreid ja neid, kes ei ole veel midagi halba tunda saanud, ma tahan teid hoiatada, et te ometi inimesi ei usaldaks!

Käitumusliku omistamise keskne idee ütleb, et kui ohver oleks teisiti käitunud, olnud ettevaatlikum või ettenägelikum, oleks saanud seksuaalvägivaldalt vältida. Peamiselt on valeks käitumiseks peole või kellelegi külla minek, alkoholi tarvitamine, provokatiivselt riietumine, flirtimine, üksi pimedas koju jalutamine ja vastupanu osutamata jätmine. Ohvri käitumist demoniseeritakse ja konstrueeritakse hälbivana. Kõige sagedasem näide sellest repertuaarist väidab, et seksuaalne vägivald oleneb riietusest. Veebifoorumisse postitajate hinnangul vägistatakse suurema tõenäosusega neid, kes paistavad oma riietusega silma. Et vastustes rõhutati ohvri riietust või välimust, ei tähenda, nagu oleks ohver end alati esialgses postituses kirjeldanud. Mõnikord olid need pelgalt vastaja enda järeldused, näiteks kui seksuaalvägivald leidis aset peol, siis järeldati, et ohver oli väljakutsuvalt riides.

Ühelt poolt on tegu süüdistusega, mis üritab väita, et ohvriks on võimalik valida või otsustada ohvriks langemise üle ja seksuaalvägivalla esinemise sagedus tema elus on tema enda kontrolli all. Teisalt sisaldavad sellised väited üldist ideoloogilist lähenemist, kus ei räägita teo toimepanija vastutusest, vaid kantakse vastutus üle ohvritele. Kolmas oluline asjaolu on sooline aspekt – just naiste langemine seksuaalvägivalla ohvriks sõltub riietusest või käitumisest või muudest valikutest. Ühes teemaalgatuses oli 13aastane ohver kirjutanud endaga juhtunust ning vastuses rõhutati just riiete (teadliku) valiku olulisust:

See seksuaalne vägivald oleneb suuremas osas naise riietusest. Mida ekstravagantsem, seda suurem võimalus, et vägistatakse.

Märkimisväärselt sageli võis märgata otseselt ohvrit süüdistavates vastustes isegi parastavat tooni või otsesõnu parastamist:

Ise oled süüdi ja siis nutad pärast, kui keegi vägistab. Miks te panete siis endale sellised riided selga, tissid paistavad välja ja aluspükste paelad pükstest väljas. Eriti stringid. Mina ütlen, et paras sulle.

Või näiteks juhtumi puhul, kus kümneaastane langes vägistamise ohvriks ning tüdrukut oli mõjutatud valmistama endast seksuaalset väärkohtlemist kujutavat materjali,¹ kirjutas üks vastaja:

Ma jätaks küll juhtunu enda teada ja unustaks ära. Muidugi ma ise ei teekski midagi sellist. Pidid ikka ise väga-väga loll olema, ausalt öeldes.

Markantne on eelneva näite puhul käitumisviiside hüpoteetiline vastandamine (“kuidas mina käituksin, kuidas sina käitusid”). Vastaja püüab ohvrit iseendast eristada, tuues välja, et juhtunu on ohvri süü ning selle põhjustas ohvri rumalus, samas eraldi kinnitades, et tema on teistsugune ja seega ei saa temaga selliseid asju juhtuda. Näeme siin taas vastanduva stereotüübi jõulist esiletulekut, nagu on välja toodud ka ohvrite repertuaaride analüüsis.

Analüüsist selgus, et karakteroloogilise ja käitumusliku ohvrisüüdistamise puhul on oluline roll levinud stereotüüpide taasjutustamisel – ohver on ohver, sest ta lihtsalt on selline ja ta käitub teatud viisil. Mõnel juhul oli ohver tekitis taandatud üheplaanilisest stereotüübist lausa elutuks asjaks, metafoori otsimise käigus objektifitseeritud:

Ikka üsna loll peab olema. See on nagu jätaks kalli käekella autos nähtavale kohale ja auto ukсед lukustamata. Ja siis pärast nutta politseile, et kell on ära varastatud.

On võimalik, et selline retooriline võte võimaldab postitajal kõnealusest teemast psühholoogiliselt distantseeruda ning mõelda kuriteost ja selle ohvritest kui abstraktsetest nähtustest.

Isegi ohvrisüüdistamise repertuaari sees pakkusid veebifoorumis osalejad omapoolseid soovitusi ja lahendusi, näiteks seksuaalvägivalla ennetamiseks tulevikus. See aga oli enamasti ohvrisüüdistamise pehmem versioon, kus rõhutati just ohvri agentsust. Need soovitusel on koondunud mõtteviisi ümber, mille kohaselt on ohvri kohustus ennast kaitsta ning seksuaalvägivalla ennetamine tulevikus on samuti tema kontrolli all. Tavapäraselt soovitati “oma eluga edasi minna” või “oma elu kuidagi muuta”.

“Mine oma eluga edasi” tüüpi soovitustes julgustati ohvreid mitte alla andma, samas soovitades, et juhtunu tuleks lihtsalt ära unustada ja endale paksem nahk kasvatada. “Muuda oma elu” tüüpi soovitused olid kõige otsesemalt seotud ohvri vastutusega nii juhtunuga toimetulekul kui ka edaspidiselt seksuaalvägivalla ennetamisega. Suur osa nendest soovitustest keskendusid füüsiliste võimete ja heaolu arendamisele või vaimsele ja hariduslikule arengule:

Sa peaks õppima enesekaitset, et midagi sellist enam juhtuda ei saaks ja end kaitsta suudaksid.

Keskendu iseendale ja õppimisele. Mida paremad tulemused sul on kooli lõpetades, seda kiiremini saad kodust eemale, näiteks mine õppima mingit elukutset ja siis saad minna tööle ja iseseisva elu peale, kus keegi sind ei ahista.

Veel rõhutati ohvritele, et n-ö kohustuslikus korras peaks harjuma kaasas kandma kindlaid tooteid ja esemeid, mis aitaksid vägistajaid eemale peletada, näiteks nimetati kääre, pipragaasi, sääsetõrjevahendit ja lõhnaõli. “Muuda oma elu” tüüpi soovituste kõige ekstreemsemad näited soovitasid ohvril toimepanija naabrusest ära kolida (toimepanija oli eakaaslasest naaber) või kooli vahetada (toimepanija oli klassikaaslane).

“See pole ju tema süü” – toimepanija õigustamine

Kui eelnevas alapeatükis nägime ohvrite süüstamist, siis nüüd vaatleme, kuidas seksuaalvägivalla toimepanijaid samasuguste stereotüüpidel põhinevate retooriliste võtetega süüst vabastati. Valdavalt esines vastajatel kolme tüüpi väiteid, mis püüdsid seksuaalvägivald normaliseerida või legitimeerida. Kui võtta kokku postitajate väljendatud seisukohad alkoholi tarvitamise osas, siis paradoksaalselt on alkohol ohvrite puhul raskendav ning teo toimepanijate puhul kergendav (kui mitte isegi täielikult vabandav) asjaolu:

Ise oled süüdi, et ennast nii vastutustundetult täis jõid ja ära kasutada lasid. Muidugi see polnud temast kena, et ta sind niimoodi ära kasutas, aga nagu ma su jutust aru saan, oli temagi täis ega saanud päris hästi aru, mida ta teeb.

Siinkohal on seksuaalvägivaldal raamistatud pigem kui ebaviisakat või amoraalset tegu, mitte kui vägivald. Sageli tõstatati küsimus, mil määral sai toimepanija aru, kas nõusolek vahekorraks oli olemas või mitte. Vastuhakkamist peeti üheks eelduseks, et tegu oleks käsitletav seksuaalvägivallana, selle

puudumisel olevat vastajate sõnul ka toimepanijal keeruline aru saada, kas nõusolek on olemas või mitte.

Oota, aga kui sa vastu ei hakanud, siis see ei ole ju seksuaalne vägivald või vägistamine? Äkki see tüüp arvas, et sa oled lihtsalt vähekogenud ja tegelikult asjaga nõus?

Samas ei peeta mõnel puhul aga selgesõnalist nõusoleku otsimist oluliseks, pigem on tegemist ebamugava “protseduurireegliga”, mida järgida ei taheta ja seeläbi on taas vastutus ohvrile lükatud:

Võib olla see poiss arvas, et sa ka tahad. Niimoodi otse öelda, et “seksime!” on ju nõme. Ma ise alustan ka vaikselt ja ei küsi niimoodi otse, ja päriselt, tüdrukutele paistab see meeldivat.

Siit joonistub välja vastajate üldine käsitlus seksuaalvahekorraks nõusoleku tuvastamisest – oodatakse selgelt väljendatud keeldumist (“ei” ütlemist) või vastuhakkamist, mitte arusaadavat nõustumist.²

Võib selgelt näha, kuidas vastajad taastoodavad erinevatest osapooltest kahjulikke kuvandeid, mis toetavad seksuaalvägivalla aktsepteerimist, õigustamist ja normaliseerimist. Tüdrukuid kuvandatakse kui passiivsemaid osapooli, keda tuleb veenda seksuaalvahekorraga nõustuma või lihtsalt alustada sõltumata nõusolekust, sest vastajate sõnul tüdrukud mängivadki raskesti kättesaadavat. Samal ajal poisid ongi stereotüübi kohaselt aktiivsemad ja domineerivamad osapooled, kuid selge nõusoleku saamine ei kuulu selle aktiivsuse alla.

Alkoholijoobe ja nõusolekuga seonduvate toimepanijat õigustavate argumentide kõrval esines ka kolmas aspekt, mis vastajate hinnangul toimepanija tegusid selgitab (ja mõnikord lausa õigustab) – “poisid ongi sellised”. Seksuaalse agressiooni raamistamine normaalseks seksuaalkäitumiseks või maskuliinsuse loomulikuks osaks oli toimepanija tegude õigustamisel tavapärane. Samal ajal kuvandatakse ohvreid (siin kontekstis tüdrukuid) kui isikuid, kes vastutavad vastassoo seksuaalsuse kontrollimise eest (Burt & Estep 1981).

Kusjuures, laste ja alaealiste tüdrukute rekontseptualiseerimine ja ümbernimetamine noorteks naisteks oli vaatlusaluses foorumis väga levinud võte vastutuse ohvrile suunamiseks ja olukorra tõsiduse pisendamiseks. Täiesti vastupidiselt aga nimetati ründajaid sageli “poisteks” (mitte noormeesteks või meesteks), justnagu rõhutades nende vanust:

See oleneb ka sellest, kuidas sa käitud, kui sa ikka seksikalt vaatad otsa ja käitud nagu sa tahaks saada, siis võib ju arvata, et see tõmbab poisse ligi.

See pole küll kuidagi poisi süü, äkki tema jaoks oli juba tema juurde minek väike vihje või midagi?

Politseisse pöördumist soovitati hoolega kaaluda või isegi vältida peamiselt siis, kui toimepanija oli ohvri eakaaslane või eakaaslasest partner. Suurema vanusevahe puhul oli toimepanija vastajate hinnangul rohkem karistust väärt. Samas vaadeldi eakaaslaste puhul juhtunut pigem noore inimese eksimuse, mitte vägivallana.

Kui ta juba oma sugulase käest kõvasti pekka sai selle asja eest, siis on õppetund ju saadud, äkki sai aru, et nii ei tohi teha ja sul pole vaja politseisse pöörduda. Kui sa siiski lähed, siis sa rikud küll ta elu alaliseks ära. Eks sa muidugi ise tead, mis teed, see on ju sinu otsustada.

Kuigi otsese ohvrisüüdistamise puhul ei nähtunud, et meessoost vastajad oleksid ohvreid enam süüdistanud kui naissoost vastajad, oli soolise aspekti mõju repertuaarides siiski olemas. Olemasoleva informatsiooni põhjal saab viidata tendentsile, et seksuaalvägivalla toimepanijat õigustavad ja tema käitumist normaliseerivad sagedamini meessoost isikud, naissoost foorumikasutajad annavad pigem nõu seoses võimaliku seksuaalvägivalla ennetamisega tulevikus (nt kuidas oma käitumist muuta või mida teisiti teha) või toetavad ja julgustavad abi otsijat (sama on leidnud ka nt Kahn *et al.* 2011). Statistika kohaselt (Soo *et al.* 2016; Ahven *et al.* 2019) on väga suurel osal naistest ning tüdrukutest seksuaalvägivallaga isiklik kokkupuude, mistõttu on üks tõenäoline selgitus veebifoorumi jälgijate ja postitajate poolt tajutud sarnasus ja samastumine ohvri või toimepanijaga ehk näide kausaalse atributsiooni teooria ilmnemisest meie empiirilises materjalis.

“See nüüd küll väga reaalne ei tundunud” – tõelise ohvri konstrueerimine

Ohvrites kahtlemise puhul on tegu vastajate hoiakute ja seisukohtadega, mille kohaselt peaks ohver käituma, suhtuma ja/või ennast väljendama teatud viisil ning nimetatud stereotüübist kõrvale kaldudes ta kas: (a) valetab; või (b) ta ei ole saanud selliselt kahjustada nagu tõeline ohver “olema peaks”. Samuti ei käsitleta tõelise ohvrina neid, kes veebifoorumis osalejate hinnangul olid juhtunud ise süüdi.

Kõige tüüpilisem viis ohvri postitus kahtluse alla seada toimub stiilis “kui ongi tõi, siis...”. Vaadeldud veebifoorumis on üheks domineerivaks võtteks väitmine, et ohver valetab, tuues välja kas tema isiku või juhtunu detailidega

seotud asjaolusid. Valdavalt oli tegu vastajate hinnanguga sellele, millised “reaalsed vägistamissituatsioonid” nende hinnangul välja näevad. Nagu leidis Kerstin Adolfsson (2018), esines ka meie uuringus seda, et ei usutud ohvreid, keda vägistati grupiviisiliselt:

Kammoon, see on ju feik. Et mitu inimest vägistas kordamööda? See on sama hea kui öelda, et “aa, mul siin just surid isa ja onu ja vanaisa korraga ära”.

Ebareaalseks vägistamiskogemuseks peeti ka ülima detailsusega meenutatavaid kogemusi (“sest traumasid ei mäletata ju”, “mida laps ikka mäletab”) ning ajaliselt kaua kestvate seksuaalvägivallajuhtumite kirjeldusi:

No see poiss pidi küll kõva kestvusega olema, et kohe suutis nii hästi, terve tunni süütu tüdrukuga vastu pidada. Mind on ka vägistatud, aga vägistaja ei suutnud üle paari minuti vastu pidada. Ja mul mõned tuttavad ka vägistatud, samamoodi üle viie mintsa ei pidanud vastu. Sattusime vist kehvade vägistajate otsa.

Kui enamasti võivad inimeste arusaamad seksuaalvägivallast ja vägistamistest olla tugevalt vahendatud ja mõjutatud meediarepresentatsioonidest, siis näeme eelnevast illustreerivast näitest, et iseenda kogemus võib samuti olla diskursust ankurdavaks teadmiseks. Kõnealuses näites oli ka rekonstrueeritud tsitaadi aluseks olevas originaalvastuses kõnekalt kasutatud väärtushinnanguid stiilis “suutis hästi” ning “kehv vägistaja”, mille puhul viitab postitaja tõenäoliselt sarkastiliselt pornostunud (Paasonen 2016) arusaamadele, mida kantakse üle ka seksuaalvägivallale.

Teine muster ohvrites kahtlemisel oli seotud sellega, kuidas tõeline ohver abi otsiks või juhtunut kirjeldaks.

Ükski tegelik vägistamisohver ei räägi niimoodi pisiasju kirjeldades, mida temaga tehti ja ei kasuta selliseid väljendeid.

Vägistamisohvrid räägivad tavaliselt sellest mis juhtus täiesti eemalseisja positsioonist, kliiniliselt.

Vastajate sõnul on olemas spetsiifiline viis, kuidas ohvrid juhtunust räägivad ja ennast kirjeldavad. Ohvri sõnavaliku tõttu kas kaheldi väidete tõele vastavuses või hinnati, et ohver ei paista olevat nii tugevalt kahjustada saanud (nagu üks vägistamisohver olema peaks).

Postitustes, kus ohver toimepanijat tundis, kaheldi rohkem kui nendes, kus toimepanija oli ohvrile võõras. Peresiseste juhtumite puhul usuti pigem neid, kes olid lapsealised või polnud vanuse (või arusaamisvõimetuse) tõttu võimelised

vastupanu osutama (nt vanaisa poolt rünnatud teismelise ohvri puhul kaheldi, et kuidas kiire ja tugev nooruk ei suuda vanale inimesele vastu hakata).

Seisukoht, milles veebifoorumis osalejad tundusid olevat ühel meelel, on vastuhakkamise vajadus, ja seda peetakse isegi eelduseks, et juhtunu üldse kvalifitseeruks seksuaalvägivallana.

No kuidas sa said üldse lasta tal ennast vägistada? Ta ei olnud ju sinust nii palju suurem ja tugevam, ju sulle endale ikka natuke ka meeldis.

Vastuhakkamise teemadel arutledes jõudsid foorumis osalejad järeldusele, et kui ohver enda eest kõige täiega ei võitle või vastu ei hakka, siis ei pruugigi tegemist olla tahtevastase tegevusega. Mitmel korral jõuti detailsete aruteludeni sellest, kui palju ohver ja ründaja kaaluvad ja kas ohvril oleks olnud füüsiliselt võimalik võidelda ja vastu hakata, kui ta “lihtsalt/päriselt oleks tahtnud”. Ekstreemsemate vastuhaku näidetena toodi välja hammustamist (“sa oleks võinud tal peenise küljest hammustada”), suguelunditesse sihitud hoope (“oleks pidanud munadesse lööma”) või muude füüsiliste enesekaitsevõtete kasutamist.

Lisaks levis vastajate seas üsna palju eksiarmumusi selles osas, millised teod klassifitseeruvad kuritegudeks ning kuidas kriminaalmenetlust läbi viiakse. Seksuaalvägivalla puhul väljendati politsei osas usaldamatust enam kui usaldust. Vastajad arutasid veebifoorumis, kas konkreetse juhtumi puhul on piisavalt asitõendeid ja millised asitõendid oleksid piisavad, et politseisse pöörduda. Leidus ka viiteid sellele, et tegemist on üldlevinud ja aktsepteeritud diskursusega, mis võib vähendada ohvrite usku ja lootust abi saamisesse ning toimepanijate karistamisse:

Selliste vägistamiste kohta öeldakse politseis lihtsalt et libud jõid end purju.

Et võtta erinevad stereotüübid kokku – lähtudes vastajate reaktsioonidest on nn tõeline ohver selgelt lapsealine (näiteks viieaastane). Vanuseliselt oodatakse analüüsitud tekstide puhul juba kümneaastastelt, et nad oleksid võimelised mõistma võimalikku seksuaalvägivallariski ning aru saama sellest, kui kellelgi on kavas neid ära kasutada. *Tõeline ohver* ei ole alkoholihoobes ega situatsioonis, kus alkoholi tarvitatakse. Ohvrit rünnatakse kas tema enda kodus või koduteel. Toimepanija puhul on tegu pigem võõra vanema mehega, noorte toimepanijate puhul on tegu pigem probleemsest perest pärit vägivaldsete noortega. Toimunu leiab aset pigem ühekordse episoodina ning lisaks seksuaalvägivallale kasutatakse ka muud vägivalda, mis põhjustab ohvrile nii valu kui reaalseid vigastusi ning “legitimiseerib” seeläbi ohvri staatust. Tõelisel ohvril on juhtunu kohta ka mingisugused asitõendid, nagu näiteks vigastused või videosalvestis.

Juhtunut kirjeldades ja abi otsides on tõeline ohver pigem emotsionaalne (nt väljendab seda, et ta nutab), elab juhtunut väga raskelt läbi ja tunneb hirmu.

Meie uuringu valimisse kuulunud postitustes oli ainult neli tõelise ohvri stereotüübile vastavat postitust ning vaid kolm ohvrit pöördusid tagasi foorumisse, tänasid teisi ning jagasid, et nad said abi. Need kolm ohvrit vastasid *tõelise ohvri* stereotüübile ning nende puhul olid vastajad eranditult toetavad, kinnitanud ohvrile, et see pole tema süü, julgustanud abi otsima ning andnud ka konkreetseid juhtnööre, kuidas seda teha. Seega leidis kinnitust Anne Margit Reitsema ja Hans Grietensi (2016) kirjeldatud efekt usaldusisiku(te) reaktsiooni osatähtsusest abi saamise protsessis – need, keda julgustatakse ja toetatakse, julgevad rääkida ja saavad vajalikku abi. Ning need, keda ei usutud ja keda süüdistati, selle uuringu raames kättesaadavate andmete kohaselt abi ei saanud.³

Kokkuvõte

Käesolevas uuringus selgus, et abi saamine sõltus sellest, kas ohver sobitus tõelise ohvri stereotüübi raamidesse või mitte. *Tõelise ohvri* konstrueerimise kõrval joonduvad välja ka arusaamad *tõelisest toimepanijast* (võõras vanem mees, vägivaldne jne) ning ka *reaalsest vägistamissituatsioonist* (vägivaldne ja pigem vigastusi põhjustav, pimedas eraldatud kohas, ajaliselt kestab paar minutit jne). See tähendab, et peale selle, et meil on olemas vägistamise (ja seksuaalvägivalla) juriidiline definitsioon, eksisteerib inimeste jagatud (väär) arusaamades ka seksuaalvägivalla sotsiaalne (ühiskondlik) käsitlus.

Vägistamise sotsiaalne definitsioon põhineb erinevatel valikuliselt kohaldatud vägistamismüütidel ja ühiskondlikel normidel, näiteks soorollide ja seksuaalsusega seotud stereotüüpidel. Nii seksuaalvägivalla käsitlemine “tõelisena” kui ka ohvristaatuse omistamine või ümberlükkamine on sotsiaalsed konstruktsioonid. Üks näide sellest on vägistamise ümberformuleerimine konsensuslikuks vahekorraks, klassifitseerides vägivalda ja agressiivsust kui normaalset osa maskuliinsusest ning kuvandades ohvrit naiivse ja rumalana (naiselikkus). Veel üks levinud retooriline ohvristaatuse pisendamise võte on tunnistamine, et sunnitud vahekord küll toimus, kuid seejärel juhtunu tähtsuse vähendamine või teadlik rekontekstualiseerimine. Seda toetatakse sageli väidetega, et ohver ei saanud küllalt tõsiseid vigastusi või kahjustusi, on juhtunud ise süüdi või ei vääri muul põhjusel kaastunnet (Anderson & Doherty 2007). Siia alla kuulub ka arusaam, et paarisuhtes ei saa olla vägistamist, sest sellises suhtes on nõusolek kogu aeg olemas.

Tavapäraselt räägitakse agentsusest või toimevõimest kui positiivsest – inimeste vabast tahtest, loovusest ja võimest muuta (repressiivseid) sotsiaalseid struktuure (Giddens 1984; Wiggins & Bowers 2014). Meie uuringus väljajoonistunud stereotüüpides ja vägistamismüütides näeme aga teatud mõttes kõverpeegli-agentsust. Selle all peame silmas seda, et seksuaalvägivalla kontekstis on akti algataja toimevõimet pisendatud ning ohvri agentsust esitatakse just vastupidi, võimendatuna. Seksuaalvägivallatseja allub “kontrollimatutele” ihadele, ei suuda ega pea otsima nõusolekut ning on passiivsena kuvandatav olukordades, kus ohvrile on omistatud äraspidine agentsus, mis väljendub aktiivse tegutseja määratlemises verbide tasandil – laseb end ära kasutada, pakub välja, ahvatleb, rikub oma ohvriks sattumisega kellegi elu ära.

Tulemuste peatükis kirjeldatud diskursused ja tõlgendusrepertuaarid näitavad, kuivõrd võimsad ja tõsiste tagajärgedega võivad olla müüdid ja stereotüübid. Siinses uuringus vaatlesime keelekasutust kui seksuaalvägivallaga seotud diskursuste taastootmise ja kinnistamise olulist osa, sotsiaalse praktika vormi, mis on määratletud sotsiaalsete struktuuride poolt (Fairclough 1989: 22–27). Argises kontekstis võib see ehk märkamatuks jääda, kuid vaadeldes ühiskonnas levivate diskursuste mõju nii üksikisikutele kui ka erinevatele kollektiividele, siinkohal veebifoorumi kasutajatele, on nende samade ajaloolis-kultuuriliselt kujunenud müütide ja stereotüüpide jõud vaieldamatult tugev.⁴ Käesolev uurimus illustreerib ilmekalt seda, kuidas üks sotsiaalne müüt töötab ning kuidas seda väikeste interaktsioonide kaudu ikka ja jälle taas üles ehitatakse ja tugevdatakse.⁵

Tänuavaldus

Autorid tänavad artikli valmimisele kaasa aitamise eest Judit Strömplit, Veronika Kalmust, Dagmar Kutsarit, Kadri Sood ning põhjalikke ja toetavaid retsensente.

Kommentaariid

- ¹ Kuigi lapsporno(graafia) on siiani laialdaselt kasutatav termin ning esineb ka juriidilise terminoloogiana õigussüsteemis, tuleks (vähemalt mittejuriidilises) kontekstis selle asemel eelistada mõistet “lapse seksuaalset väärkohtlemist kujutav materjal” (ingl *CSAM – child sexual abuse material*). Seksualiseeritud materjal, mis kujutab või muul viisil esindab lapsi, on laste seksuaalse väärkohtlemise üks vorm, sellisel materjalil on kujutatud kuriteo ohvreid ja seega ei tohiks seda käsitleda pornograafi-ana (Greijer & Doek 2016).
- ² Arusaadava nõustumise (*affirmative consent*) all mõtleme nõusoleku kontseptsiooni, mis peegeldab “jah tähendab jah” lähenemist. See tähendab, et osapooled peaksid veenduma selles, et mõlema arusaadav ja vabatahtlik nõusolek seksuaaltegevus(t)eks on olemas, mitte ootama keeldumist või vastu hakkamist “ei tähendab ei” stiilis lähenemise järgi. Nõnda jääks ära vaidlus selle üle, kuidas tõlgendada kellegi “ei” ütlemist või keeldumist.
- ³ Seksuaalvägivallast rääkimine on keeruline ja üldjuhul mitmeosaline protsess. Nii personaalse(te) usaldusisiku(te) kui anonüümsemate veebikogukondade liikmete reaktsioon – aga sealjuures muidugi mõjuritena ka laiemad ühiskondlikud diskursused seksuaalvägivallast – mõjutavad ohvri enda käsitusi oma kogemustest, enesüüdistamist, abiotsimise protsessi ning taastumist. Arvestades, et ka lapsi, kes seksuaalvägivalla all kannatavad, ennekoike süüdistatakse ega usuta, on arusaadav, miks abi otsimine on niivõrd raske ja valulik. Ehkki täna on Eestis olemas teenused, mis võiksid ohvritele adekvaatset nõu ja abi pakkuda (näiteks lasteabi telefon, lastemaja teenus), mõjutavad ühiskondlikud diskursused ka nende teenusteni jõudmist. Lapsed on tundlikud teiste reaktsioonide suhtes, mistõttu täiskasvanute abi on oluline nii juhtunust rääkimisel, selle käsitlemisel, abisaamisel kui ka oma emotsioonidega toimetulekul.
- ⁴ Abstraktse “avalikkuse” teadlikkuse tõstmise eesmärgi kõrval on tundlike teemade käsitlemiseks kasutatavate keskkondade puhul oluline roll just platvormi haldajal, kes võimaldab nii platvormi kasutamist kui erinevate diskursiivsete praktikate taastootmist ja legitimeerimist. Just platvormi võimaldajal on võimalus olla diskursuse suunaja ning toetada (uute) positiivsete praktikate kujunemist. Laste ja noortega tegelevatele spetsialistidele tuleks tutvustada seksuaalvägivallaga soetud tüüpilisi internaliseeritud väärarvamusi ja vägistamismüüte, et ka nemad saaksid kaasa aidata uute praktikate kujundamisele.
- ⁵ On oluline esile tuua, et töö üheks piiranguks on asjaolu, et valimi moodustasid ainult naissoost ohvrite postitused, valimist jäid välja nii meessoost ohvrid kui ka transinimesed. Meeste langemist seksuaalvägivalla ohvriks on veel keerulisem tuvastada, sest ühiskondlik stigma ja ohvrisüüdistamine on meeste puhul enamasti kõrgem kui naiste puhul. Seega võiksid need olla edasiste uuringute fookuspunktid.

Kirjandus

- Adolfsson, Kerstin 2018. *Blaming Victims of Rape: Studies on Rape Myths and Beliefs about Rape*. Dissertation. University of Gothenburg, Department of Psychology.
- Ahrens, Courtney E. 2006. Being Silenced: The Impact of Negative Social Reactions on the Disclosure of Rape. *American Journal of Community Psychology* 38 (3–4), lk 31–34 (doi: 10.1007/s10464-006-9069-9).
- Ahven, Andri & Kruusmaa, Kätlin-Chris & Leps, Anu & Solodov, Stanislav & Surva, Laidi & Sööt, Mari-Liis & Tamm, Kaire & Tammiste, Brit & Tüllinen, Krister 2019. *Kuritegevus Eestis 2018*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Alaggia, Ramona & Collin-Vézina, Delphine & Lateef, Rusan 2019. Facilitators and Barriers to Child Sexual Abuse (CSA) Disclosures: A Research Update (2000–2016). *Trauma, Violence, & Abuse* 20 (2), lk 260–283 (doi: 10.1177/1524838017697312).
- Anderson, Irina 1999. Characterological and Behavioral Blame in Conversations About Female and Male Rape. *Journal of Language and Social Psychology* 18 (4), lk 377–394 (doi: 10.1177/0261927X99018004002).
- Anderson, Irina & Doherty, Kathy 2007. *Accounting for Rape. Psychology, Feminism and Discourse Analysis in the Study of Sexual Violence*. London & New York: Routledge.
- Ayala, Erin E. & Kotary, Brandy & Hetz, Maria 2018. Blame Attributions of Victims and Perpetrators: Effects of Victim Gender, Perpetrator Gender, and Relationship. *Journal of Interpersonal Violence* 33 (1), lk 94–116 (doi: 10.1177/0886260515599160).
- Basow, Susan A. 1992. *Gender: Stereotypes and roles*. Thomson Brooks/Cole Publishing Company.
- Bian, Lin & Leslie, Sarah-Jane & Cimpian, Andrei 2017. Gender Stereotypes About Intellectual Ability Emerge Early and Influence Children's Interests. *Science* 355 (6323), lk 389–391 (doi: 10.1126/science.aah6524).
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), lk 77–101 (doi: 10.1191/1478088706qp0630a).
- Burt, Martha R. & Estep, Rhoda E. 1981. Who Is Victim? Definitional Problems in Sexual Victimization. *Victimology* 6, lk 15–28.
- Davidson, Julia 2008. *Child Sexual Abuse: Media Representations and Government Reactions*. Abingdon, Oxon: Routledge-Cavendish.
- Davies, Michelle & Rogers, Paul & Whitelegg, Lisa 2009. Effects of Victim Gender, Victim Sexual Orientation, Victim Response and Respondent Gender on Judgements of Blame in a Hypothetical Adolescent Rape. *Legal and Criminological Psychology* 14 (2), lk 331–338 (doi: 10.1348/978185408X386030).
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan 1992. *Discursive Psychology* 8. Sage.
- Eesti Seksuaaltervise Liit 2014. *Seksuaalvägivalla-alased hoiakud Eestis*. Eesti Seksuaaltervise Liit, Turu-uuringute AS (<http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/2014%2012%20Seksuaalv%C3%A4givald%20ESTL%202014.pdf> – 4. märts 2020).

- Eesti Statistikaamet 2019. IT32: 16-74-aastased arvuti- ja internetikasutajad isikute rühma järgi [statistika andmebaas] (http://pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/varval.asp?ma=IT32&ti=16%2D74%2DDAASTASED+ARVUTI%2D+JA+INTERNETIKASUTAJAD+ISIKUTE+R%DCHMA+J%C4RGI&path=../database/Majandus/05Infotehnoloogia/04Infotehnoloogia_leibkonnas/&search=INTERNET&lang=2 – 4. märts 2020).
- Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2014. Naistevastane vägivald: Euroopa Liitu hõlmav uuring. Tulemuste kokkuvõte (https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_et.pdf – 4. märts 2020).
- Fairclough, Norman 1989. *Language and Power*. London & New York: Longman.
- Filipas, Henrietta H. & Ullman, Sarah E. 2001. Social Reactions to Sexual Assault Victims from Various Support Sources. *Violence and Victims* 16 (6), lk 673–692.
- Fiske, John 2010. *The John Fiske Collection: Introduction to Communication Studies*. Routledge.
- Foucault, Michel 2005. *Seksuaalsuse ajalugu*. 1. Teadmistahe. Tallinn: Valgus.
- Franklin, Courtney A. & Menaker, Tasha A. 2015. The Impact of Observer Characteristics on Blame Assessments of Prostituted Female Youth. *Feminist Criminology* 10 (2), lk 140–164 (10.1177/1557085114535234 – 4. märts 2020).
- Friesen, Norm 2017. Confessional Technologies of The Self: From Seneca to Social Media. *First Monday*. Peer-reviewed Journal on the Internet (doi: 10.5210/fm.v22i6.6750).
- Gibbs, Graham R. 2015. Discourse Analysis Part 1: Discursive Psychology. *From a lecture by GR Gibbs: The University of Huddersfield* (videoloeng: <https://www.youtube.com/watch?v=F5rEy1lbvlw> – 4. märts 2020).
- Giddens, Anthony 1984. *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press.
- Gravelin, Claire R. & Biernat, Monica & Bucher, Caroline E. 2018. Blaming the Victim of Acquaintance Rape: Individual, Situational, and Sociocultural Factors. *Frontiers in psychology* 9 (22), art 2422 (doi: 10.3389/fpsyg.2018.02422).
- Greeson, Megan R. & Campbell, Rebecca & Fehler-Cabral, Giannina 2016. “Nobody Deserves This”: Adolescent Sexual Assault Victims’ perceptions of Disbelief and Victim Blame from Police. *Journal of Community Psychology* 44 (1), lk 90–110 (doi: 10.1002/jcop.21744).
- Greijer, Susanna & Doek, Jaap 2016. *Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. Adopted by the Interagency Working Group in Luxembourg, 28 January 2016. Luxembourg: ECPAT Luxembourg, ECPAT International (<http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf> – 5. märts 2020).
- Grubb, Amy & Harrower, Julie 2008. Attribution of Blame in Cases of Rape: An Analysis of Participant Gender, Type of Rape and Perceived Similarity to the Victim. *Aggression and Violent Behavior* 13 (5), lk 396–405 (doi: 10.1016/j.avb.2008.06.006).

- Hammond, Elizabeth M. & Berry, Melissa A. & Rodriguez, Dario N. 2011. The Influence of Rape Myth Acceptance, Sexual Attitudes, and Belief in a Just World on Attributions of Responsibility in a Date Rape Scenario. *Legal and Criminological Psychology* 16 (2), lk 242–252 (doi: 10.1348/135532510X499887).
- Howard, Judith A. 1984. Societal Influences on Attribution: Blaming Some Victims More Than Others. *Journal of Personality and Social Psychology* 47 (3), lk 494–505 (doi: 10.1037/0022-3514.47.3.494).
- Janoff-Bulman, Ronnie 1979. Characterological Versus Behavioral Self-Blame: Inquiries into Depression and Rape. *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (10), lk 1798–1809 (doi: 10.1037//0022-3514.37.10.1798).
- Kahn, Arnold S. & Rodgers, Kimberly A. & Martin, Charley & Malick, Kiah & Claytor, Jamie & Gandolfo, Maria & Seay, Rebecca & McMillan, Jacklyn R. & Webne, Ellen 2011. Gender Versus Gender Role in Attributions of Blame for a Sexual Assault. *Journal of Applied Social Psychology* 41 (2), lk 239–251 (doi: 10.1111/j.1559-1816.2010.00711.x).
- Karistusseedustik 2001 = Karistusseedustik. Vastu võetud 06.06.2001. *Riigi Teataja* I, 2001, 61, 364 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> – 5. märts 2020).
- Kivisalu, Kaidi-Lisa 2019. *#Metoo Movement in Estonia: A Frame Analysis*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/64242?show=full> – 5. märts 2020).
- Kloppen, Kathrine & Haugland, Siren & Svedin, Carl Göran & Mæhle, Magne & Breivik, Kyrre 2016. Prevalence of Child Sexual Abuse in the Nordic Countries: A Literature Review. *Journal of Child Sexual Abuse* 25 (1), lk 37–55 (doi: 10.1080/10538712.2015.1108944).
- Krahé, Barbara & Temkin, Jennifer & Bieneck, Steffen & Berger, Anja 2008. Prospective Lawyers' Rape Stereotypes and Schematic Decision Making About Rape Cases. *Psychology, Crime and Law* 14 (5), lk 461–479 (doi: 10.1080/10683160801932380).
- Kristeva, Julia 1991. *Strangers to ourselves*. Columbia University Press.
- Kurs, Sandra 2018. *Seksuaalse ahistamise kriminaliseerimise vajalikkusest eesti õigussüsteemis*. Magistritöö. Tartu Ülikool, avaliku õiguse instituut (<http://hdl.handle.net/10062/60074> – 5. märts 2020).
- Lerner, Melvin J. & Matthews, Gail 1967. Reactions to Suffering of Others Under Conditions of Indirect Responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology* 5 (3), lk 319–325 (doi: 10.1037/h0024304).
- Lerner, Melvin J. & Miller, Dale T. 1978. Just World Research and The Attribution Process: Looking Back and Ahead. *Psychological Bulletin* 85 (5), lk 1030–1051.
- Lips, Hilary M. 2017. *Sex and gender: An introduction*. Long Grove (Ill): Waveland Press.
- London, Kamala & Bruck, Maggie & Wright, Daniel B. & Ceci, Stephen J. 2008. Review of the Contemporary Literature on How Children Report Sexual Abuse to Others: Findings, Methodological Issues, and Implications for Forensic Interviewers. *Memory* 16 (1), lk 29–47 (doi: 10.1080/09658210701725732).

- Macrae, C. Neil & Stangor, Charles & Hewstone, Miles (toim) 1996. *Stereotypes and Stereotyping*. New York: Guilford Press.
- Mann, Chris & Stewart, Fiona 2000. *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook For Researching Online*. Sage (doi: 10.13140/RG.2.1.4278.5768).
- Markham, Annette 2012. Fabrication as Ethical Practice: Qualitative Inquiry in Ambiguous Internet Contexts. *Information, Communication & Society* 15 (3), lk 334–353 (doi: 10.1080/1369118X.2011.641993).
- Martin, Elaine K. & Taft, Casey T. & Resick, Patricia A. 2007. A review of marital rape. *Aggression and Violent Behavior* 12 (3), lk 329–347 (doi: 10.1016/j.avb.2006.10.003).
- McElvaney, Rosaleen & Greene, Sheila & Hogan, Diane 2014. To Tell or Not to Tell? Factors Influencing Young People’s Informal Disclosures of Child Sexual Abuse. *Journal of Interpersonal Violence* 29 (5), lk 928–947 (doi: 10.1177/0886260513506281).
- McKenzie, Pamela J. 2005. Interpretive Repertoires. Fisher, Karen E. & Erdelez, Sanda & McKechnie, Lynne (E.F.) (toim). *Theories of Information Behavior: A Researcher’s Guide*. Medford, NJ: Information Today, lk 221–224.
- McKimmie, Blake M. & Masser, Barbara M. & Bongiorno, Renata 2014. What Counts as Rape? The Effect of Offense Prototypes, Victim Stereotypes, and Participant Gender on How the Complainant and Defendant Are Perceived. *Journal of Interpersonal Violence* 29 (12), lk 2273–2303 (doi: 10.1177/0886260513518843).
- Minn, Marelle 2018. *Seksuaalse väärkohtlemisega seotud hoiakud Eesti noorte hulgas*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut.
- MTO 2013 = Maailma Terviseorganisatsioon 2013. *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence*. Italy: WHO publication.
- Nelson, Amanda 2019. *Understanding Fear and Self-Blame Symptoms for Child Sexual Abuse Victims in Treatment: An Interaction of Youth Age, Perpetrator Type, and Treatment Time Period*. Undergraduate Honors Thesis. University of Nebraska-Lincoln.
- Paal, Robert 2019. *Alaealiste vastane lähisuhtevägivald – seksuaalvägivaldajuhtumite menetlemise probleemkohad Eestis*. Magistritöö. Tartu Ülikool, karistusõiguse osakond.
- Paasonen, Susanna 2016. Pornification and the Mainstreaming of Sex. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Oxford University Press (doi: 10.1093/acrefore/9780190264079.013.159).
- Patel, Meghna Nalinkumar 2009. *Why Do We Blame Victims of Sexual Assault?* Dissertation. St. Louis: University of Missouri.
- Payne, Diana L. & Lonsway, Kimberly A. & Fitzgerald, Louise F. 1999. Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois rape myth acceptance scale. *Journal of Research in Personality* 33 (1), lk 27–68 (doi: 10.1006/jrpe.1998.2238).

Pickering, Michael 2007. Stereotyping and stereotypes. Ritzer, George (toim). *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Malden & Oxford & Carlton: Blackwell Publishing Ltd (doi: 10.1002/9781405165518.wbeoss263).

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret 1987. *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage Publications.

Potter, Jonathan 1996. *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.

Reitsema, Anne Margit & Grietens, Hans 2016. Is Anybody Listening? The Literature on the Dialogical Process of Child Sexual Abuse Disclosure Reviewed. *Trauma, Violence, & Abuse* 17 (3), lk 330–340 (doi: 10.1177/1524838015584368).

Reynolds, Aimee 2017. *The Effects of Rape Myth Acceptance and Gender Role Beliefs on Perceptions of Date Rape*. Undergraduate project. Liverpool: John Moores University (<https://e-space.mmu.ac.uk/id/eprint/619248> – 5. märts 2020).

Schuller, Regina A. & McKimmie, Blake M. & Masser, Barbara M. & Klippenstine, Marc A. 2010. Judgments of Sexual Assault: The Impact of Complainant Emotional Demeanor, Gender, and Victim Stereotypes. *New Criminal Law Review. An International and Interdisciplinary Journal* 13 (4), lk 759–780 (doi: 10.1525/nclr.2010.13.4.759).

Shaver, Kelly G. & Drown, Debra 1986. On Causality, Responsibility, and Self-Blame: A Theoretical Note. *Journal of Personality and Social Psychology* 50 (4), lk 697–702 (doi: 10.1037/0022-3514.50.4.697).

Sherman, Steven J. & Sherman, Jeffrey W. & Percy, Elise J. & Soderberg, Courtney K. 2016. Stereotype Development and Formation. Carlston, Donald E. (toim). *Oxford Library of Psychology. The Oxford Handbook of Social Cognition*. New York, NY, US: Oxford University Press, lk 548–574 (doi: 10.1093/oxfordhdb/9780199730018.013.0027).

Socio 2016 = *Seksuaalvägivalla alased hoiakud ning teadlikkus*. Uuring Eesti Seksuaaltervise Liidu tellimusel. Socio uuringukeskus (http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/20160428_ESTL_raport.pdf – 5. märts 2020).

Soo, Kadri 2006. *Kodune kasvatusatmosfäär ja nooruki probleemkäitumine – seksuaalse väärkohtlemise risk*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond (<http://hdl.handle.net/10062/835> – 6. märts 2020).

Soo, Kadri & Laanpere, Made & Lippus, Hedda & Part, Kai 2015. *Seksuaalvägivalla levimus ja hoiakud Eestis: uuringute ülevaade*. Tartu: Eesti Seksuaaltervise Liit (http://www.estl.ee/admin/upload/Dokumendid/SVV_ULEVADE_EESTIS_2015.pdf – 6. märts 2020).

Soo, Kadri & Lukk, Maarika & Ainsaar, Mare & Beilmann, Mai & Tamm, Gerly & Espenberg, Kerly & Murakas, Rein & Arak, Triinu & Aksen, Merli & Vahaste-Pruul, Sille & Kutsar, Dagmar 2016. *Laste ja noorte seksuaalse väärkohtlemise leviku uuring*. Tartu: Tartu Ülikool (<https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/laste-ja-noorte-seksuaalse-vaarkohtlemise-leviku-uuring-2015> – 6. märts 2020).

- Stewart, Mary White & Dobbin, Shirley A. & Gatowski, Sophia I. 1996. “Real Rapes” and “Real Victims”: The Shared Reliance on Common Cultural Definitions of Rape. *Feminist Legal Studies* 4 (2), lk 159–177 (doi: 10.1007/BF02167608).
- Stone, Ellen A. & Brown, Christia S. & Jewell, Jennifer A. 2015. The Sexualized Girl: A Within-Gender Stereotype Among Elementary School Children. *Child Development* 86 (5), lk 1604–1622 (doi: 10.1111/cdev.12405).
- Strömpl, Judit 2015. Online Risks: Adapting an Interactive Dialogical Narrative Method to the Study of the Process of Meaning Making by Teenagers. Allaste, Airi-Alina & Tiidenberg, Katrin (toim). “In Search of...”: *New Methodological Approaches to Youth Research*. Cambridge Scholars Publishing, lk 194–215.
- Strömwall, Leif A. & Alfredsson, Helen & Landström, Sara 2013. Rape Victim and Perpetrator Blame and the Just World Hypothesis: The Influence of Victim Gender and Age. *Journal of Sexual Aggression* 19 (2), lk 207–217 (doi: 10.1080/13552600.2012.683455).
- Sun, Chyng & Bridges, Ana & Johnson, Jennifer A. & Ezzell, Matthew B. 2016. Pornography and the male sexual script: An analysis of consumption and sexual relations. *Archives of sexual behavior* 45 (4), lk 983–994 (doi: 10.1007/s10508-014-0391-2).
- Taliväting, Margo 2018. *Elusündmuste küsimustiku kohandamine eesti keelde ja traumakogemuste hindamine psühhoosihaigetel*. Magistritöö. Tartu Ülikool, psühholoogia instituut (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/61329> – 6. märts 2020).
- Talts, Maarja 2013. *Alaealiste seksuaalse väärkohtlemise viktimoloogia*. Magistritöö. Tartu Ülikool, õigusteaduskond (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/32028> – 6. märts 2020).
- TNS EMOR 2014. *Eesti elanikkonna teadlikkuse uuring soopõhise vägivalla ja inimkaubanduse valdkonnas*. TNS Emor, EV Sotsiaalministeerium (http://lft.ee/admin/upload/files/Elanike%20hoiakud%20soop%C3%B5hise%20v%C3%A4givalla%20ja%20inimkaubanduse%20valdkonnas2014_aruanne_TNS%20Emor_l%C3%B5plik.pdf – 6. märts 2020).
- TNS EMOR 2016. *Eesti elanikkonna teadlikkuse uuring soopõhise vägivalla ja inimkaubanduse valdkonnas 2016*. TNS Emor, EV Sotsiaalministeerium (https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/soopohise_vagivalla_uuring_2016_aruanne_emor_loplik.pdf – 6. märts 2020).
- Touart, Bianca 2013. *Lapse seksuaalne väärkohtlemine ja selle mõju ohvri hilisemale elule ning ennetamis- ja sekkumisvõimalused*. Lõputöö. Tartu Ülikool, sotsiaaltöö korralduse osakond (<http://hdl.handle.net/10062/32602> – 6. märts 2020).
- Van der Bruggen, Madeleine & Grubb, Amy 2014. A Review of the Literature Relating to Rape Victim Blaming: An Analysis of the Impact of Observer and Victim Characteristics on Attribution of Blame in Rape Cases. *Aggression and Violent Behavior* 19 (5), lk 523–531 (doi: 10.1016/j.avb.2014.07.008).
- Ward, Colleen A. 1995. *Attitudes Toward Rape: Feminist and Social Psychological Perspectives* 8. Sage Publications.

Wiggins, Bradley E., & Bowers Bret G. 2015. Memes as genre: A structurational analysis of the memescape. *New Media & Society* 17 (11), lk 1886–1906 (doi: 10.1177/1461444814535194).

Wolitzky-Taylor, Kate B. & Resnick, Heidi S. & Amstadter, Ananda B. & McCauley, Jenna L. & Ruggiero, Kenneth J. & Kilpatrick, Dean G. 2011. Reporting Rape in a National Sample of College Women. *Journal of American College Health* 59 (7), lk 582–587 (doi: 10.1080/07448481.2010.515634).

Yamawaki, Niwako 2009. The Role of Rape Myth Acceptance and Belief in a Just World on Victim Blame Attribution: A study in Japan. *Psychologia* 52 (3), lk 163–174 (doi: 10.2117/psysoc.2009.163).

Summary

“If it is true, then it is your own fault”: Recurring stereotypes about sexual violence in an Estonian children’s online forum

Simone Eelmaa

Doctoral student in sociology

Institute of Social Studies, University of Tartu

simone.eelmaa@ut.ee

Maria Murumaa-Mengel

Lecturer in social media

Institute of Social Studies, University of Tartu

maria.murumaa@ut.ee

Keywords: child sexual abuse, rape myths, sexual violence, stereotypes, victim-blaming

This article provides an overview of how children and young people who are victims of sexual violence seek help and support from online forums, and the reactions and responses following such posts. Also, we look at how rape myths and stereotypes affect both the victims’ and respondents’ attitudes towards sexual violence, victim-blaming, and help-seeking. The analysis is based on 28 original forum posts about personally experienced sexual violence and 361 reactions to these original posts. At the time of the abuse the victims were between the ages of 5 and 17. By combining discursive psychological methodology with qualitative thematic analysis, we were able to distinguish six dominant interpretative repertoires, three dominant repertoires from the victims’ posts (trying to start a dialogue, self-blaming, and uncertainty on recognizing intimate partner rape) and three from respondents’ reactions (victim-blaming, justifying the perpetrator, and the stereotype of the “ideal victim”).

For children and young people in our sample, the observed internet forum was mainly a starting point to gain courage and guidance for seeking help offline (e.g., telling one’s

mother or reporting abuse to the police). Victims often attributed behavioural self-blame (Janoff-Bulman 1979) to themselves. Intimate partner rape by a peer was often categorized as a betrayal of trust or crossing the boundaries but seldom as a crime. Underaged victims of intimate partner rape showed more characterological blame than other victims.

The most common reaction to victims' posts was victim-blaming, mainly behavioural blaming associated with clothing, alcohol consumption, and (not) resisting the abuse/violence. Victims below the age of ten and victims of intrafamilial sexual abuse were not blamed. The ideology of the “ideal victim” played a pivotal part in the respondents' reactions and in the observable outcome for the victim. “Ideal victims” were approached with empathy, support, and adequate guidance, in contrast to the victims who diverged from the “ideal victim” stereotype and were blamed, shamed, insulted, and rarely guided to further action. The only victims who got the help they expected (e.g., were able to tell someone or report the crime) were the ones conforming with the “ideal victim” stereotype.

When children disclose sexual abuse, the reactions of others are critical determinants of whether the child gets the needed help and support or is silenced. These reactions of others do not include only blaming and shaming but also redefining the experience and the victim status. Rape was often redefined to something less, sometimes even to the extent of the act being normalised as if it was just normal sexual interactions or maybe “sex gone wrong”. Sexual aggression was portrayed as a normal part of male masculinity, and female victims were portrayed as naive and stupid, but at the same time as flirtatious and deviant “gate-keepers” of male sexuality. Interestingly, perpetrator behaviour was justified with the same rhetorical tools as victims were blamed; for instance, intoxicated victims were attributed more blame, yet intoxicated perpetrators were justified or even exonerated of blame.

In this study, we looked at language use as an important part of reproducing and perpetuating rape myths and negative stereotypes surrounding sexual violence. This study highlighted how strong rape myths and stereotypes are, and how these are reproduced and reinforced through small everyday interactions over and over again.

Simone Eelmaa (MA, rahvusvaheline õigus ja inimõigused) on Tartu Ülikooli sotsioloogia doktorant ja teadustöö assistent Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. Tema peamised uurimisvaldkonnad on kuritegevus, vangistus, seksuaalvägivald, inimkaubandus ja seksuaalse sisuga veebiriskid.

Simone Eelmaa (MA, international law and human rights) is PhD student in sociology and research assistant at the School of Law, University of Tartu. Her main research fields include crime, imprisonment, sexual violence, human trafficking, and online sexual risks.

simone.eelmaa@ut.ee

Maria Murumaa-Mengel (PhD, meedia ja kommunikatsioon) on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalmeedia lektor. Tema peamised uurijahuvid on seotud noorte veebikommunikatsiooniga, spetsiifilisemalt võimaluste (nt mikrokuulsuse fenomen; online-intiimsus) ja riskidega (nt küberkiusamine, pornograafia ja *online*-perversdid), mis seonduvad *online*-keskkondade ja suhtlusega.

Maria Murumaa-Mengel (PhD, media and communication) is lecturer in social media at the Institute of Social Studies, University of Tartu. Her main research interests are related to young people's online communication, more specifically the opportunities (e.g. microcelebrity, online intimacy) and risks (e.g. cyber harassment, pornography, online pervers).

maria.murumaa@ut.ee

Lapsele laulmise fenomen koduses kasvatuskultuuris

Airi Liimets

Tallinna Ülikooli kasvatusfilosoofia külalisprofessor

airi_liimets@yahoo.de

Küll Erimäe

Tallinna Kadaka lasteaia muusikaõpetaja, kasvatusteaduste magister

kyllierimae@gmail.com

Teesid: Artikli keskmes on küsimus, missugune on lapsele laulmise kui fenomeni positsioon ja tähendus koduses kasvatuskultuuris tänapäeva Eestis. Teoreetilise analüüsi tulemusel käsitame kasvatuskultuuri kommunikatiivse kasvatustegelikkusena ning seda konstitueerivate komponentidena kultuurisümboleid ja rituaale. Empiirilise uurimistöö kaudu otsime lisaks põhiprobleemile vastust küsimustele: a) Mida on võimalik kasvatuskultuuri vaatepunktist järeldada meie 2016. aasta uuringu andmete ja Anu Visseli aastaist 1990–2000 pärinevate andmete võrdlusest? b) Kas empiirilise uurimistöö tulemused võimaldavad rikastada ka teoreetilisi käsitlusi kasvatuses kui kultuurifenomenist? Võrdlus Visseli andmetega lubab väita, et lapsele laulmise fenomen on kultuurisümbol, mis kõneleb püsivaloomulisest üle aegade ulatuvast kodusest kasvatuskultuurist. Lapsevanemate eelistatud sama laulurepertuaar on kulgenud läbi aastakümnete. Hällilaulude laulmist võiks ka nimetada globaalseks rituaaliks kasvatuskultuuris, sest sellega seoses tuleb ilmsiks enamik rituaali iseloomustavaid tunnuseid.

Märksõnad: Eesti, empiiriline analüüs, kodune kasvatuskultuur, lapsele laulmine, lastelaul, võrdlusuurimus

Sissejuhatuseks

Mis tahes kultuuri jätkuvus ja elujõulisus sõltub lõppkokkuvõttes eri põlvkondade omavahelisest sidususest ning seda tagavast kasvatuses kui vastastikusest mõjutamisest. Laiemalt mõeldes sõltub kultuuri jätkuvus seega kasvatuskultuurist kui kommunikatiivsest kasvatustegelikkusest ning selle kaudu vahendatavatest sümbolitest. Inimeste kultuurimälu ühe olulisima sümbolina käsitab näiteks Ruprecht Mattig (2006) muusikat, kuna see seostub nii emotsioonide ja tujude kui ka mentaalsete representatsioonidega teadvuses. Eesti kultuur oma iseärasustega on öeldule väga heaks kinnituseks, kuna eestlaste identiteedi olulisimaks väljenduseks läbi aegade on ikka peetud laulmist ning 1869. aastal alguse saanud laulupeotraditsiooni. Selle traditsiooni jätkuvusele võib kindlasti kaasa aidata laulmise kui tegevuse juurdumine koduses kasvatuskultuuris igapäevaelu loomupärase osana.

Õeldust tulenevalt on olnud meie uurimistöö põhiprobleemiks küsimus, mis-sugune on lapsele laulmise positsioon ja tähendus koduses kasvatuskultuuris tänapäeva Eestis. Antud küsimusele vastamiseks on loogiline saada kõigepealt selgust selles, kuidas: a) piiritleda kasvatust kultuurifenomenina ehk mis seda konstitueerib; b) piiritleda lapsele laulmine ja lastelaul kultuuriliste fenomenidenä. Nimetatud kaks küsimust on käsitatavad meie teoreetilise uurimistöö eesmärkidena. Empiirilise uurimistöö kaudu otsime lisaks põhiprobleemile vastust veel kahele küsimusele: a) Mida on võimalik kasvatuskultuuri vaatepunktist järeltada meie andmete ja etnomusikoloog Anu Visseli vastavate varasemate – aastaist 1990–2000 pärinevate – andmete võrdlusest? b) Kas meie empiirilise uurimistöö tulemused võimaldavad rikastada ka teoreetilisi käsitusi kasvatuses kui kultuurifenomenist?

1. Kasvatuskultuur – märk kommunikatiivsest kasvatustegelikkusest

Inimene kui *homo culturalis* on loomult kultuurimärkide looja ja nende kasutaja (Danesi & Perron 2005). Kultuurimärgid tagavad kultuuri sidususe. Nende märkide tähendused tekivad kommunikatsioonis ning igasugune kommunikatsioon on alati märgiline ehk semiootiline. Märk on alati vahendav. See vahendab reaalsust meie ümber ja meie sees (Sonesson 1999). Me sünnime teatud tähistamissüsteemi, mis määrab suuresti selle, kuidas me ümbritsevat maailma vaatleme ja mõistame.

Kasvatusfilosoof Airi Liimets (1999; 2009) on filosoofiliselt mõeldes määratlenud kasvatust inimese ja olemise diferentsina, rõhutades seeläbi, et kasvatus on mõistetav üksnes kui suhte- ning piirifenomen inimese ja oleva olemise vahel, mis sellisena kaht nimetatud poolust omavahel ühtaegu seob ja eristab. Inimese ja olemise dialoogilises protsessis realiseeruvad heideggerlikult väljendudes nende vastastikune ülesandelisus. Järelikult on kummagi osapoole (inimese ja oleva olemise) ülesandeks tagada kasvatus jätkuv eksistents. Nõnda mõeldes osutub kasvatus põhjapanevaks fenomeniks, mis tagab nii olemise kui ka inimese kestmise; mis hoiab üleval kogu olemasolemise koordinaadistikku. Seega võiks ka öelda, et mis tahes kultuurivaldkond – muusikakultuur, söömiskultuur, teatrikultuur jm – pole võimalik kasvatuskultuurita, mis võib (nagu kultuur üldse) olla vaadeldav märgilise ja kommunikatiivse fenomenina.

Õelduga haakub hästi kasvatusteadlase Jüri Orni (1998) idee, et kasvatuskultuur on mõistetav kasvatustegelikkuse vahendusel. Kasvatustegelikkus omakorda on aga Orni (*ibid.*: 17) järgi määratletav kui “representatsioon sellest, mida me kasvatuses peame, mida kasvatuses all mõistame ja kuidas oma

kasvatuslikke kavatsusi realiseerime. Kasvatustegelikkus on osa sotsiaalsest tegelikkusest, kusjuures tegelikkus on käsitatav kui vahendatud reaalsus". Seega "kasvatustegelikkus saab "tegelikuks" esmajoonel subjektiivse reaalsusena, mis avaneb meile selle kaudu, kuidas inimesed käsitavad kasvatust ja kasvatamist" (*ibid.*: 13). A. Liimetsa eespool nimetatud filosoofilise käsitlusega kasvatusel kui diferentsist ja piirifenomenist haakuvad hästi kõik need üldkasvatusteaduslikud teooriad (nt Värri 2002; Puolimatka 1999 jt), kus väidetakse, et reaalsuses ilmneb kasvatus eelkõige inimestevahelise interaktsioonina ning peamiselt sugupõlvdevahelisena (nt Lahikainen & Punamäki & Tamminen 2008).

Inger Kraavi (1998) järgi inimesed, kes kasvavad samal ajal samasugustes oludes ja kogeavad samu ajaloolisi sündmusi, arenevad mingis suhtes sarnaselt. Põlvkond on inimesed, kelle haridus, veendumused, elukogemused, harjumused ja tavad on omandatud ühesugustes ajaloolistes oludes. Nad on olnud ka osalised samades kultuuritraditsioonides, nii et põlvkonnal tekib ühine teadvus ja sarnasel viisil organiseerunud kogemusmaailm. Küll ühel ja samal ajal, kuid eri kohtades ja oludes kasvavatel inimestel on teatud põlvkonnaasend, põlvkonnavõimalus, aga neil puuduvad ühised kogemused. Uus põlvkond tekib alles osavõtmise ja tegevuste, mitte ainult teatud vanuserühma kuulumise kaudu. Põlvkonna kujunemisel on oluline ühises kasvukeskkonnas tegutsemine, samade empiiriliste kogemuste läbielamine, igapäevase interaktiivse kasvatussuhte omamine ja arendamine, kasvatusväärtuste vahendamine, kasvatuspõhimõtete edasiandmine põlvkondade järjepidevuse säilitamiseks. Põlvkonna arengu seisukohalt on sealjuures olulised just need sündmused ja olud, mis on pannud pitseri vastava põlvkonna noorusele.

Eelnevale toetudes võime järelikult väita, et põlvkondadevaheline interaktsioon ning kasvatuslik suhe on mõistetavad kommunikatiivse kasvatus-tegelikkusena nii subjektiivses reaalsuses (st representatsioonina teadvuses) kui ka meid ümbritsevas kasvukeskkondlikus reaalsuses. Mõlemal juhul on kasvatuskultuur kultuurimärgina määratletav kasvatussuhte kaudu, mida võiks käsitada ka kasvatuskultuuri vormilise aspektina. Olgu seda vormi loovaks koordinaadistikuks siis kas inimene ja olemine kui sellised (vrd Liimets 1999) või erinevad inimpõlvkonnad teatud ajastul (Kraav 1998 jt).

Kasvatuskultuuri sisulist aspekti võib seostada väärtusmaailmadega, kasvatusväärtustega. Jüri Orn (1998) on samuti rõhutanud, et kasvatus lähtub teatud väärtustest ja kasvatusprotsessi ehk kasvatamist võib mõista kui väärtustamist, mille käigus kujuneb inimese väärtuseline suhe teda ümbritsevasse ja iseendasse. Kui kasvatus on inimese suhe kasvavasse ja arenevasse, siis kasvatamine on selle suhte realiseerimine. Väärtused võivad püsida kaua muutumatutena ning siis muutuda äkki ja hüppeliselt. Varases lapsepõlves

on kõige vahetumaks kasvukeskkonnaks perekond, kus laps võtab erinevaid väärtusi omaks spontaanselt igapäevaste ühistegevuste käigus. Kodu ongi läbi aegade olnud see institutsioon, tänu millele kandub ajastust ajastusse edasi kultuur – inimeksistentsi iseloomustav viis mõelda, toimetada, väärtustada, otsustada. Kasvatuse väärtuste suhtelist püsivust ja jätkuvust kultuuris üle aegade rõhutavad ka Maarit Silvén ja Anna Kouvo (2008: 102–103), kui nad väidavad, et lapse arengut perekonnas mõjutab tugevalt nende vanemate suhe omakorda enda vanematega. Airi Liimetsa (2004) järgi on üks võimalusi (kasvatuse) kultuuri mõistmiseks õppida tundma inimeste elustiili, mis hõlmab nii päev-päevalt korduvaid söömistavasid, riietumist, ehituskunsti, sotsiaalsete gruppide suhtlemisviise, kombeid ja religioosset käitumist jm. Niisiis võime väita, et nii iga laps kui ka täiskasvanu on tema koduse kasvatuskultuuri väljendus ja peegel.

Iris Nentwig-Gesemann (2006) on uurinud kasvatuse protsesside spetsiifilisi aspekte perekonnas ja leidnud, et pereliikmed mõistavad üksteist kuidagi loomulikult, mis põhineb nende jagatud ja tavapärastel kogemustel ühises kogemuslikus ruumis. Meie-tunde tekkimisele aitavad kaasa pidupäevade koosveetmised, sünnipäevade tähistamised, vanavanemate ja lahkunud pereliikmete meelepidamised, oma pere loo tundmine – oma vanemate ja vanavanemate elu ja tegudega kursisolemine ning ühised tegevused ja hovid. Võib kõnelda üldmentaalsest *habitusest* ehk perekonna harjumuspärasest stiilist olemas olla. *Habitus* garanteerib tegevuste jätkumise. Tegevuses osalejate elukogemuse rekonstrueerimine avab aga ligipääsu perekonna harjumuspärase stiili kirjeldusele ning selle miljööspetsiifilise tekke selgitusele. *Habitus* loob reegleid ning sisaldab teatud reegleid, mida järgitakse.

Niklas Luhmanni (vt Luhmann 2009; vrd ka Midtsundstad 2006) sotsiaalsete süsteemide teooria kohaselt kommunikatsioon kui struktuur tekib süsteemi elementide funktsioonide erinevustest. Selliseid kommunikatiivseid struktuure võib tähistada ka semantiliste koodidena ehk kultuurisümbolitena. Kultuurisümbolid kanduvad aga kõige paremini edasi tänu ritualiseerimisele (Danesi & Perron 2005) ning rituaalides osalejate kultuurimälule. Järelikult koosneb ka kasvatuskultuur kui kommunikatiivne struktuur kultuurisümbolitest, mis kõige paremini saavad tulla ilmsiks erinevate rituaalide kaudu.

Rituaali võib mõista sümboolse tähendusega reeglitest juhitud tegevusena, mis suunab selles osalejate tähelepanu, mõtted ja emotsioonid teatud objektidele (asjad, tegevused, inimesed, tegevusproduktid jne), mida antud inimkooslus peab eriti tähendusrikkaks (Mattig 2006). Tänu sümbolilisusele hakkavad rituaalid korrastama enda ümber uut kogemust. Sümbol on kollektiivse mälu mehhanism, mis hakkab ka ise muutuma tänu interaktiivsusele vastavas

kultuuris. Kultuurisümbolite tunnuseks (vrd Lotman 1999) on sealjuures asjaolu, et nad ei kuulu kunagi vaid mingisse ühte sünkroonsesse aegruumi, vaid läbivad kultuuri selle vertikaalteljel – tulles minevikust ja lahkudes tulevikku. Sümbol on vahendajaks sünkroonia ja kultuurimälu vahel. Ühelt poolt püsib kultuurisümbol tänu kordumistele läbi aegade invariantisena. Teiselt poolt korreleerub kultuurisümbol aktiivselt sünkroonse kultuurikontekstiga, muundudes ka ise selle mõjul. Invariantisus realiseerubki läbi variatiivsuse sümboli eri variantidena. Sümboli tähenduslikkus tuleb ilmsiks üksnes selle kasutamisel.

Saksa kasvatusfilosoofi Christoph Wulfi (2006) järgi võib kasvatusrituaalide klassifitseerimisel lähtuda ühe võimalusena neile aluseks olevate tegevusmootiivide diferentseerimisest. Sellest tulenevalt on näiteks eristatavad:

- a) üleminekuperioodide rituaalid (sünd ja lapsepõlv, noorukiiga, abielu, surm);
- b) kalendritrituaalid (jõulud, sünnipäevad, mälestusteenistused, riiklikud pühad);
- c) intensiivistamisrituaalid (rongkäigud, peod, armastus, seksuaalsus);
- d) ülestõusurituaalid (vabastusliikumised, ökoloogilised liikumised, noorte kombed);
- e) interaktsioonirituaalid (tervitamised, lahkumised, konfliktid).

Rituaalidel üldse ja ka rituaalidel kasvatuses on eristatavad demonstreeriv, mänguline, ekspressiivne, spontaanne ja sümboolne aspekt; nad on reeglipärased ja ilmnevad korrapäraselt (Nentwig-Gesemann 2006). Christoph Wulfi ja Jörg Zirfase (2004: 18) kohaselt iseloomustab rituaale seitse olulist funktsiooni. Rituaalid on kommunikatiivsed, identifitseeriv-transformeerivad, mäluloovad, filosoofilised (eritledes elu ja surmaga seotut), transtsendentaal-maagilised (osutades nn pühale elusfäärile), diferentse loovad ja töötlevad. Ingrid Kellermann (2006) rõhutab eriliselt rituaalide mitmetähenduslikkust ja polümorfisust. Tema järgi toimivad rituaalidele omistatavad tunnused vastastikuses interaktsioonis, on ambivalentset ja diferentseid, näiliselt vastandlikud ja sõltuvad kommunikatsioonist kui sümbolitele tuginevast suhtlemisprotsessist.

Õeldust tulenevalt ning osaliselt C. Wulfi (2006) tuginedes oleme sõnastanud ka teatud hulga kasvatusrituaali iseloomustavaid tunnuseid, vaadeldes neid koosnevana sisuliselt üht tervikut moodustavatest vastandlikest fenomenidest, mis on omavahel ühendatud dimensionaalselt mõistetud liikumisteega. Sõltuvalt positsioonist sel liikumisteel määratleb üks või teine neist vastandlikest poolustest antud ajahetkel vastavat rituaali kas rohkem või vähem. Kirjeldatud viisil mõistetavad rituaali tunnused on meie sõnastatuna järgmised:

- 1) seotus kollektiivse kultuurimäluga *versus* avatus sünkroonsele sotsiaalsele kultuuriruumile;

Ka Juri Lotmani (1991) järgi iseloomustab rituaali kui sellist kommunikatsioon sünkroonse ruumaja ning kultuuritraditsiooni vahel. Kasvatuse rituaalid ja sotsiaalne elu on perekonnas ühendatud (Wulf 2006) ning rituaale tuleks mõista kui interaktsiooni mustreid, mida praktiseeritakse ja sisendatakse kordamise ja imiteerimise kaudu.

- 2) taastootlikkus/imiteeritavus, regulaarsus *versus* plahvatuslikkus;

Rituaalide taastootlikkus on seotud sotsiaalsete suhetega, võnkudes konfliktisuse ja integratsiooni vahepeal (Werler & Wulf 2006). Enamiku oma sotsiaalsetest kompetentsustest õpib inimene matkimise abil. Sealjuures on iga kordamine omamoodi transformatsioon ning aeg-ajalt isegi uue terviku loomine. Juri Lotmani (2005) ideid kohandades moodustub kasvatuskultuur erineva kiirusega arenevatest kihtidest, nii et sünkroonselt toimivas struktuuris eksisteerivad üheaegselt nii uuenduslikkust tagavad plahvatuslikud kui ka järjepidevust kindlustavad korduvad protsessid. Kui tekib plahvatusmoment, hakkab mingi teatud rituaal kaduma. Kerkivad esile uued, vanad teisenevad, kuid see ei tähenda nende täielikku hävimist. Plahvatusega kaasneb kogu süsteemi informatiivsuse järsk suurenemine. Protsessi pöördepunktiks on plahvatuse ammendumis-hetk. Tekivad uued tähendused, mis ometi sisaldavad tänu rituaali kommunikatiivsusele midagi ka vanast.

- 3) loovus ja ekspressiivsus *versus* fundamentaalsed väärtused;
- 4) mänguline *versus* "tõeline" tegelikkus;
- 5) religioossus, emotsionaalsus *versus* füüsilisus;
- 6) seotus kommete, harjumuste ja eetilisusega *versus* manipuleeritavus võimu abil;

Kasvataval on võimalus ja vabadus arendada ja avardada inimese eetilist, aga oma suhtelise võimupositsiooni kaudu sisendada ka ideoloogiaid ning nende abil lapsega manipuleerida.

Rituaalides on kõik eespool nimetatud tunnusjooned enamasti esindatud üheaegselt ning integreerituna. Teoreetilise analüüsi tulemusel võime **kokkuvõtteks** öelda, et kasvatus – käsitatud kultuurilise fenomenina ehk kasvatuskultuurina – on mõistetav kommunikatiivse kasvatustegelikkuse vahendatud märgilise fenomenina, mille vormi (kasvatussuhe kui selline) ja sisu (kasvatuse väärtused) loovad erinevad kultuurisümbolid, mis võivad, kuid tingimata ei pruugi olla organiseerunud rituaalideks.

2. Lapsele laulmine koduses kasvatuskultuuris

2.1 Lapsele laulmisest ja lastelaulust kultuuris

Hoolimata sellest, et vanemlus on kultuuriliselt konstrueeritud ja et erinevate maade kasvatustraditsioonid on erinevad (Harkness & Super 2001: 253), on lapsele laulmine levinud kogu maailmas (Trehub, Unyk & Trainor 1993a: 207). See ei mõjuta ainult last, vaid ka lauljast lapsevanemat ennast, kuna vähen-dab väidetavalt ta stressitaset (Custodero, Britto & Brooks-Gunn 2003; Loewy & Stewart & Dassler & Telsey & Homel 2013).

Lapsele laulmine on osa sotsialiseerimisprotsessist ja enkultuuratsioonist ning peamine muusikaline tegevus lapse esimestel eluaastatel (Vissel 1996; Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003; Ilari 2005). Ellen Dissanayake (2001) peab imiku ja ema suhtlust rituaalseks käitumiseks, kuna see on sarnane terves maailmas. Täiskasvanu püüab mitteteadlikult hääletooni, prosoodia abil tõm-mata endale lapse tähelepanu. Imik vastab miimika, emotsioonide ja kehakeele abil. Lapsevanemate isiklikud muusikalised eelistused tavaliselt lastemuusikat ei sisalda, küll aga võib lasterepertuaari invasiooni perekonda täheldada koos lapse sünniga (Ilari & Moura & Bourscheidt 2011). Lapsevanem hakkab last muusikaliselt kasvatama seda endale omaette eesmärgiks seadmata, nagu sageli üldse kodune kasvatus toimibki implitsiitselt ja lähtub intuitsioonist. Seega on ka muusikakasvatus märk kommunikatiivsest kasvatustegelikkusest.

Uuringud (nt Trehub & Unyk & Trainor 1993b) näitavad, et väikelapsele laulmist eristatakse tavapärasest laulmisest. Kui paluti inimestel tuvastada lapsele suunatud laulmist, siis suurima erinevusena nimetati emade hääletooni laulmisel, kusjuures naised olid meestest selles suhtes tundlikumad. Väikelap-sele laulmist iseloomustab kõrgem helistik, aeglasem tempo, pikemad pausid fraaside vahel ja armastavam laulmisviis (Trainor & Clark & Huntley 1997). Sarnaselt hoidjakeelele¹ sõltuvad lapsele laulmise iseärasused lapse vanusest. Suuremale lapsele lauldes hakkab enam rolli mängima artikulatsioon. Imikule lauldakse kõrgemalt. Väikelapsed ise eelistavad rõõmsamat esitust ega tee vahet hoidjakeelele ja lapsele suunatud laulmisel, kui esitus on ühtviisi positiivne ja emotsionaalne (Corbeil & Trehub & Peretz 2013).

Lapsele laulmise sagedus sõltub lapse vanusest. Lapsele laulmist, olene-mata tema east, peavad oluliseks kõik vanemad (Vissel 2005), kuid eelkõige lauldakse imikule ja väikelapsele (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003; Custodero & Johnson-Green 2003). Suuremate laste puhul lähevad aga eri-nevate maade uurimuste andmed lahku. Eestis eelkooliealiste laste laulmist uurinud Anu Visseli (2005) andmetel laulab enamik lapsevanemaid lapsele mõni kord nädalas, igapäevaselt tunduvalt harvem. Ameerika Ühendriikides

nelja-aastaste laste vanemate hulgas läbiviidud küsitluse põhjal laulis suurem osa vanemaid iga päev (Mehr 2014). Austraalias alla nelja-viieaastaste laste vanemate hulgas tehtud küsitlus kinnitas aga, et igapäevaseid lapsele lauljaid oli seal küsitletutest kõige vähem ja enamik vanemaist laulis kord nädalas või veelgi harvem (de Vries 2009). Mainitud andmetesse (eriti USA omadesse) tuleks meie arvates suhtuda veidi skeptiliselt, sest lapsele laulmine on *ideaalse vanema* kuvandisse juurdunud nähtus ja igaüks tahab end näidata paremana tegelikkusest. Seega siis võib arvata, et antud tulemus on pigem lapsevanema soovunelm kui reaalsus. Lapsele laulmine sõltub ka lapse sünnijärjekorrast (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003; Ilari 2005). Esmasündinuile lauldakse rohkem kui järgmistele lastele peres.

Lapsele laulab kodus enamasti ema, vanaemade ja isade roll on tunduvalt väiksem (Vissel 2005; Trehub *et al.* 1997; Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003). Rassilisest ja soolisest aspektist vaadatuna laulab igapäevaselt kõige enam nn valgest rassist ema, "valge" isa aga kõige vähem. Samas kui nn tumeda rassi (ingl *non-hispanic black*) esindajate hulgas on igapäevaste lastele lauljate hulk emade ja isade osas võrdne ja üsna lähedane "valgete" emade tulemusele (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003). Antud tulemused kipuvad tõestama valitsevat "valge mehe" diskursust, kus mehelike tegevuste hulka ei kuulu lastele laulmine. Endaga samast soost lapsele laulavad mõlemad vanemad mängulisemalt kui vastassoost lapsele, eriti suur vahe on isade laulmisel, kes poistele laulavad mängulisemaid laule ja tüdrukutele pigem hällitavaid ja rahustavaid laule (Trehub & Hill & Kamenetsky 1997).

Kõrgema haridusega vanemad laulavad oma lastele rohkem, kuid vanemate vanus laulmist ei mõjuta (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003). Erinevate uuringute tulemuste valgelt on andmed lapsevanema eelneva muusikalise hariduse mõjust lastele laulmisele vastukäivad. Mõnede uuringute järgi soodustavad vanemate muusikalised eelteadmised lastele laulmist (Custodero & Johnson-Green 2003), samas mõni uuring ei leia muusikahariduse olemasolu ning lastele laulmise vahel mingit seost (Ilari 2005; Ilari & Moura & Bourscheidt 2011). Lapsele laulmine ei ole seotud muusikalise enesehinnanguga. Kuigi paljud emad arvavad, et neil ei ole lauluhäält, laulavad nad oma lastele sellest hoolimata (Street & Young & Tafuri & Ilari 2003). Sissetuleku suurus ei mõjuta isade laulmist, ent suurema sissetulekuga emad laulavad rohkem (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003). Vastukäivad on erinevate uuringute andmed ka laulmise ja vanemate tööhõive seose kohta. Kanadas laulavad töötavad emad kodustest ja õppivatest emadest rohkem (Ilari 2005), aga Ameerika Ühendriikides laulavad osalise tööajaga või kodused emad-isad täistööajaga vanematest enam (Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003).

Lastelaule eesti vanemas rahvalaulus (nagu ka ahellaule, itke, loitse, hõikeid jms) ei olegi tavaliselt nimetatud lauludeks ega nende esitust laulmiseks. Neid esitati kas tavalises kõnes, vabarütmilise retsitatiivina või siis skandeeriti kindlas taktimõõdus, kuid ilma kindlakujulise meloodiata. Laulmiseks nimetati hällilaulude ja äiutuste esitust. Lauludeks nimetatakse eesti keeles ka lindude häälsuste imitatsioone (Rüütel 1999). Laulu ja viisi eristamisest eesti keeles annavad märku ka mitmete ajalooliste kogumike pealkirjad. Näiteks Johann Woldemar Jannseni 1860. aastal välja antud “Eesti laulik” on sõnade kogumik ja alles 1862. aastal andis ta välja “Eesti lauliku viisiraamatu”, mis sisaldab noote, kusjuures nootide juurde olid lisatud ainult esimese salmi sõnad. Tänapäevalgi mõistetakse Eestis laulmist ja laulu loomist pigem verbaalse ülesandena, kus meloodial on teisejärguline koht (Raju 2015).

Lastelaulu defineerimine on eesti keeles olnud problemaatiline kuni tänapäevani. Lastelaulu tänapäevase määratluse aluseks on eelkõige teadmine lastelaulust kui vokaalžanrist. Seda mõistetakse enamasti autorilauluna, mille on kirjutanud helilooja (s.t täiskasvanu) ja mis on mõeldud lastele laulmiseks. Lastelaulu liigitamisviis eesti vanemas rahvalaulus viitab aga selle defineerimisele lähtuvalt rahvamuusikast, mille määratlemisel on oluline muusikalise käitumise ja esituse situatsioon ning funktsioon (Särg 2002: 26). Tänapäeval ei peeta paljusid rahvamuusika lastelaululiike (nt liisklugemisi, narritamissõnu) enam lauludeks. Kogu seda repertuaari nimetakse lastepärimuseks, lastefolklooriks või lastekultuuriks (Vissel 2004: 12–15). Eesti uuem lastelaul on valdavalt täiskasvanukeskne autorilaul ning on täienenud oma esmase funktsiooni kaotanud laululiikide (mängu-, tantsu-, muinasjutulaulude jt) arvel.

Lapsevanemate lauluvara iseloomustab traditsioonilisus. Regilaulude kogumispraktika Eestis näitab, et vanade rahvalaululiikide lastelaulud on inimeste mälus säilinud kõige kauem (Vissel 2005). Lapsevanemad on teatud lastelaulud selgeks õppinud oma lapsepõlves. Lastelaulude õpetajatena on olnud oluline roll vanaemadel. Põlvkondade lõikes ei erine lastelaulud oluliselt eelmise põlve omadest. Välja on kujunenud populaarsemate lastelaulude ring, mida järgmisele põlvele edasi õpetatakse (Vissel 1996). Nüüdisaegsetele Eesti lapsevanematele ei ole lapsele lauldes oluline laulude päritolu (rahvalaul, rahvalik laul, autorilaul), lastelauluks on eelkõige nn vana tuntud eesti laul (Vissel 2004: 29).² Lastelaulu iseloomustab rahvuskesksus (*ibid.*). Brasiilia lapsevanemad laulavad oma lastele peamiselt brasiilia lastelaule (Ilari & Moura & Bourscheidt 2011) ning Ameerika Ühendriikide lastevanemate lastelaulud on anglo-ameerika päritolu (Bergeson & Trehub 1999; Trehub *et al.* 1997). Omakultuuri mõju on täheldatud ka Kanada uusimmigrantidest lapsevanemate lauluvalikus, mis on valdavalt emakeelne (Ilari 2005). Lastele lauldavate laulude hulka kuulusid eesti vanemas rahvalaulus: 1) äiutused ja hällilaulud,

2) mängitus- ehk hüpituslaulud, 3) lastele loetud loitsud; 4) laulud kitsamas mõistes (Särg & Ilmjärv 2009).

Hälli- ja mängituslaulud on lastevanemate hulgas levinud kogu maailmas (Trehub & Trainor 1998) ja on vanemate repertuaaris kindlalt esikohal (Ilari & Moura & Bourscheidt 2011). Kuigi hällilaulud on kultuuriti erinevad, on kuulajad võimelised eristama erinevate maade hällilaule mittehällilauludest (Trehub & Unyk & Trainor 1993a). Eesti vanemas rahvalaulus oli hällilaul üldiselt lüüriline ja sisult optimistlik ning koosnes kolmest komponendist: sõnast, muusikast ja rütmilistest liigutustest. Hällide erinevad tüübid mõjutasid hällilaule: vibuhälli asendumine jalashälliga kaotas hällilaulude rütmilise pindlikkuse (Tampere 1958: 140–142). Äiutused olid improvisatsioonilised, kasutati tähendusteta sõnu (Rüütel 1998). Ent ema võis last kiigutades laulda ka seda, mis talle endale sel hetkel meeldis. Retsitatiivse iseloomuga regiviis on universaalne ja sobib ka hällilauluks (Vissel 1996). Hällilauludes leiavad väljendust ema tunded, emotsioonid ja lootused lapse suhtes (Tampere 1958: 140). Mari Sarv (2013: 165–170) on eesti hällilaule liigitanud järgnevalt: a) laulud, mis soovivad lapse kiiremat kasvamist, et lapsest oleks abi talutöodes; b) laulud, kus soovitakse lapse kiiremat magamajäämist; c) süngemad laulud stiilis “maga surma poole”; d) kiigutamise seotud laulud; e) laulud, kus kiidetakse häid lapsi ja ähvardatakse halbu. Samalaadseid hällilaulutüüpe võib leida terves maailmas (Trehub & Trainor 1998; Sikora & Żebrowska 2013), nende hulgas ka süngemaid (Honig 1985; Marder 2014).

Tänapäeval on hällilaulu funktsioon Eestis säilinud, kuid hällilaulu repertuaar on muutunud. Lapsevanemad laulavad traditsioonilisi lastelaule, mis pärinevad sageli 20. sajandi alguskümnendite koolilaulikutest. Kõige populaarsemad on 1960.–1970. aastate “Entel-tenteli” lauluvõistluselt pärit laulud (Vissel 2004: 29). Spetsiaalsete hällilaulude kadumise põhjuseks on ilmselt see, et lapsevanem lauluvalikuga ei tegele, talle piisab, kui ta oskab laulda “ühe ilusa laulu”. Nii sarnaneb hällilaul pigem muinasjutule (Vissel 1996). Hällilaul on Eestis tänapäeval sageli asendunud sõnaga “unelaul”, mille populariseerijaks on Tambergi “Karumõmmi unelaul” “Entel-tenteli” lauluvõistluselt (Vissel 2005: 127–128). Olenevalt teksti ja viisi vahekorrast on võimalik eristada lapsevanemate hällilauludes kolme erinevat rühma improvisatsioone: 1) muusikaline improvisatsioon (häälikul, silbil või äiutussõnal) ilma tekstita; 2) enda väljamõeldud tekst tuntud laulu viisil; 3) omaloomingulised on nii sõnad kui viis (Vissel 1996).

Mängituslaulu ülesanne on vastupidiselt unelaulule ergutamine ja rõõmsa meeleolu loomine (Tampere 1958: 143). See on laululiik, mille kaudu arendatakse väikelapse verbaalset ja muusikalist taju ning koordinatsiooni (Vissel 1996). Mängituse puhul on tegemist täiskasvanu ja lapse ühise mänguga, mida

täiskasvanu juhib ja suunab (Oras 1996). Hällilaulule üsna lähedased on need mängituslaulud, mida lauldakse last põlvel hüpitades, sõitmist või ratsutamist imiteerides ja kus lapse roll on üsna passiivne. Sageli on need seotud lapsele vajalike toimingute õpetamisega või lihtsamate loodusnähtuste tutvustamise ja seletamisega (Tampere 1958: 143). Ingliskeelsed mängituslaulud õpetavad lisaks tähti ja numbreid (Trehub & Trainor 1998: 53). Vanemast rahvalaulust pärit mängituslaulud on üks väheseid arhailisi laululiike, mis on lapsevanemate repertuaaris säilinud tänapäevani. Nende säilimise on kindlustanud laulu saatev tegevus. Traditsioonilised mängituslaulud on tänapäeva jõudnud primaarse ehk otsetraditsiooni ja sekundaarse traditsiooni (kooliõpikud, lasteraamatud) kaudu (Vissel 2004: 29). Eesti traditsioonilised mängitused jagunevad mängutegevuste järgi: 1) hüpituslaulud, kus on tegemist korrapärase rütmilise liikumisega, nt põlve peal hüpitamine, tammumine, kõnnitamine jne (nt "Sõit-sõit sõtsele"); 2) mängitused kitsamas tähenduses ehk kõik traditsioonilised väikelapse lõbustamised, lapse käte või jalgadega mängimised (nt "Tee kakku", "Kuts karja"); sõrmede, varvaste, näo ja kehaosade lugemised jms (Oras 1996). Populaarsemad Eesti vanemad mängituslaulud olid aastatel 1990 ja 1991 "Sõit-sõit sõtsele", "Tii-tii, tihane", "Tee kakku", "Koer läheb karja" (Vissel 1996). Tänapäeval on väikelastele mõeldud mängituslaulud peale perede kasutusel beebikoolides ja lauluringides.

Lapsevanemate repertuaarivalikut mõjutavad nii lauljate sugu kui ka kultuuritaust. Emad laulavad peamiselt hälli- ja mängituslaule, isad enam popmuusikat (Ilari & Moura & Bourscheidt 2011). Sandra E. Trehubi, Anna M. Unyki ja Laurel J. Trainori (1993b) mitmes eksperimendis osalenud inglise emakeelega emad laulsid lastele peamiselt lõbustavaid laule, hindi emad aga hällilaule. Uurijate arvates on põhjus erinevates kasvatustraditsioonides. Nimelt on Põhja-Ameerikas komme lapsed viia magama teise tuppa juba enne lapse uinumist, kuid India kasvatustraditsioonis magavad lapsed enamasti vanematega ühes toas ja hällilaulul on väga oluline koht lapse kasvatamisel.

Lastele loetud loitsudest on tänapäevani oma algsel kujul säilinud arstimis-sõnad. Näiteks "Varesele valu", mida esitatakse retsitatiivselt nagu algseltki. Eesti vanemas rahvalaulus on üsna raske tõmmata piiri lastele lauldavate laulude ja täiskasvanute repertuaari vahele (Rüütel 1998), aga sedasama võib öelda ka tänapäevase lastelaulu kohta. Laulud, mida laulsid lapsed ise, olid eesti vanemas rahvalaulus: a) pöördumised lindude, loomade ja loodusobjektide poole, b) narritamissõnad ja muud naljasalmikesed, c) liisusalmid, d) laulud kitsamas mõttes (sageli samad, mida lauldi lastele) (Rüütel 1998; Särg & Ilm-järv 2009). Spetsiifilisi lastelaule, mis pole seotud mängimisega, on vähe tea-da (Rüütel 1998). Ahellaulud muutusid juba 19. sajandil laste repertuaariks (Rüütel 2012: 329).

Tänapäeva laste laulmise uuringud on keskendunud kahele peamisele oskusele: lapsele tuttavate lastelaulude omandamisele ja improvisatsioonilisele laulmisele (Raju 2015: 318). Lastelauluuskuses on psühholoogiaprofessor John Sloboda (2000: 184–189) märganud järgmisi arenguetappe: 1) 18. elukuu paiku tekib spontaanne lauluoskus; 2) kolmandal eluaastal muutuvad spontaansed laulud pikemaks ja seesmiselt organiseeritumaks; 3) kahe aasta vanuses hakkatakse püüdma imiteerida kuulnud lauluosi; 4) kahe-kolmeaastaselt toimub konkreetsete rütmide ja helikõrguste eristamine; 5) kolmanda ja neljanda eluaasta jooksul täiustub lapse järelelaulmise oskus; 6) neljandal eluaastal jääb spontaanne laul harvemaks, oluliseks muutub imitatsioon ning nn popurriide esitamine tuttavatest lauludest; 7) viiendaks eluaastaks on spontaansed laulud peaaegu kadunud.

Tänapäeva Eesti laste repertuaarist võib leida samu lastelaululiike nagu vanemas rahvalauluski. On naljasalme, narritusi ja liisusalme. Piiri laste ja täiskasvanute repertuaari vahel tõmmata on keeruline, lapsed laulavad ka täiskasvanutele mõeldud laule. Vanemate mõju laste repertuaarile on eriti suur väikelapseas. Eestis aastatel 2010–2012 uuritud nelja- kuni kümneaastaste laste lemmiklauludeks olid peamiselt Eesti heliloojate laulud või hästi omaksvõetud teiste rahvaste laulud (Raju 2015). Lastel kasvades hakkab laste muusikalist maitset mõjutama muusikatööstus. Analoogne küsitlus Brasiilia ja California seitsme- ja kaheksa-aastaste laste hulgas näitas, et selle vanuserühma lemmiklaulud olid valdavalt popmuusika hitid, enamasti ingliskeelsed (Ilari & Habibi 2015). Parim uute lastelaulude tutvustaja, levitaja ja õpetaja on tänapäeval meedia. Seetõttu on Eestis kõige populaarsemad lastelaulud nii laste kui ka vanemate hulgas pärit kunagiselt televisiooni lastelauluvõistluselt “Entel-tentel” (Vissel 2004: 29). Meedia mõju kodusele repertuaarile on tuntav mujalgi maailmas. Televisioonist pärit repertuaar on populaarne ka näiteks Brasiilia kodudes (Ilari & Moura & Bourscheidt 2011).

Folkloorset ja tänapäevast lastelaulu eristab esitusviis. Kui folkloorset lastelaulu esitati algupäraselt ilma fikseerunud meloodiaga (Rüütel 1998), siis tänapäevane lastelaul on enamasti laul selle tavapärases mõttes. Ainult mängituslaule esitatakse retsitatiivselt (Vissel 1996). Varafolkloorseid vokaalžanre ja regilaulu iseloomustab meloodia astmelisus, mis ei ole valdav tänapäeva lastelauludes. Kaasaja lastelauludele on väga iseloomulik tertsides liikumine, mida muusikaõpetuse metoodika on juba aastakümneid rõhutanud. Kuigi uusi lastelaulikuid antakse välja üsna palju ja nad sisaldavad valdavalt uudisloomingut, iseloomustab eesti lastelaulu jätkuvalt traditsioonilisus. Tiina Selke (2007: 104) võrdles 2002. aasta algklasside lauluvara eelnevate aastatega. 2002. aasta lauluvaras 16-st laulust 8 ehk 50% on pärit 1940. aastate koolide ühislauluvara nimekirjast, 4 laulu ehk 21% aga 1921. aasta lauluvarast.

2.2 Lapsele laulmine Eesti koduses kasvatuskultuuris aastal 2016 võrdluses Anu Visseli aastaist 1990–2000 pärineva uurimistöö tulemustega

Artikli autorid viisid 2016. aastal läbi empiirilise uurimistöö, selgitamaks lapsele laulmise positsiooni ja tähendust Eesti koduses kasvatuskultuuris. Andmete kogumiseks koostati kirjalik küsitluskava, tuginedes sealjuures Anu Visseli (1996; 2000; 2004; 2005) uuringutes kasutatud küsimustele ning mitmetele uurimustele mujalt maailmast (vt Trehub & Trainor 1998; Ilari & Moura & Bourscheidt 2011; Trehub & Unyk & Trainor 1993a), mis leidsid käsitlemist ka artikli alaosas 2.1. Erinevalt eelnevatest uurijatest sai suurem rõhk asetatud konkreetse repertuaarivaliku põhjuste järele pärimisele. Kuna koduse laulmise juures on väga raske eristada lauljaid ja kuulajaid, on suurem osa küsimusi laulmise sageduse jm kohta esitatud eeldatavat lapse ja vanema ühistegevust silmas pidades, nagu näiteks “Kui sageli te lapsele (lapsega) koos laulate?”

Uuritavateks olid eelkooliealiste laste 190 lapsevanemat viiest Tallinna linna ning viiest Ida-Pärnumaa lasteaiast. Vastajate hulgas oli naisi 88,42% ja mehi 11,58%. Naiste suure ülekaalu põhjuseks on asjaolu, et küsitluskava saadeti lasteaedade lapsevanemate meililistidesse, kus enamasti on üles antud vaid ühe pereliikme, sagedasti ema kontaktaadress. Ühtekokku 28 küsimust (s.h nii kinnisi kui lahtisi küsimusi) sisaldav küsitluskava oli loodud Google Formi abil. Et mitte muuta küsitlust tehniliselt keerukaks ja anda võimalus ausalt vastata ka neile, kes kodus lapsele ei laula, olid täpsemad repertuaari puudutavad küsimused jäetud mittekohustuslikuks.

Kinniste küsimuste abil saadud andmete analüüsimiseks kasutasime andmetöötlusprogramme SPSS ning Microsoft Excel, analüüsimetoditena kvantitatiivse uurimisviisi raamesse kuuluvat sagedusanalüüsi ning korrelatsioonanalüüsi. Avatud küsimuste abil saadud informatsiooni analüüsimiseks kasutasime summeerivat kvalitatiivset sisuanalüüsi. Lauluvaliku põhjuste kohta käivate küsimuste puhul on sisukategooriad moodustatud induktiivsel meetodil. Internetiküsitluse eripäraks oli avatud küsimustele antud vastustes ka emotikonide kasutamine, mis said samuti arvesse võetud. Avatud küsimustele antud lühim vastus sisaldaski üksnes üht emotikoni.

Järgnevalt esitame oma uurimistöö tulemused suurelt osalt võrdluses etnomusikoloog Anu Visseli tulemustega tema 1990.–2000. aastail tehtud uurimustest (eelkõige uurimus “Kagu-Eesti kodune (lapsekeskne) laulmistraditsioon aastal 2000”). Kui võimalik, on esitatud ka võrdlus meile teadaolevate rahvusvaheliste uuringute andmetega. Etteruttavalt võib öelda, et enamik kõigi

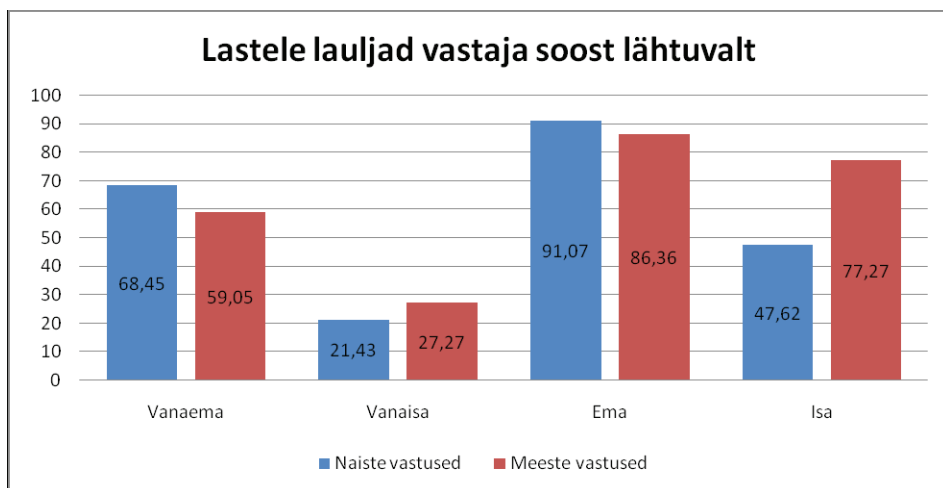
uurimuste tulemustest ühtib, mis annab tunnistust ka meie uurimismetoodika (s.t küsitluskava) valiidsusest.

Aastal 2016 oli Eestis kõige valdavam muusikaline tegevus kodus salvestatud muusika (CD-d, internet, raadio, televisioon) kuulamine koos lastega (96,32% küsitletutest), millele järgneb laulmine (76,85%) ja tantsimine (70,53%). Arvestades muusikahariduse vähesust vastajatel (15,79%), on üllatavalt palju neid, kes mängivad kodus muusikainstrumente (41,58%). Samas oli pillimängimist küsitud kogu pere kohta, muusikahariduse olemasolu aga vaid küsitletavate endi kohta. Pilli võivad kodus mängida seega ka küsitletavate pere liikmed, sealhulgas pere teised lapsed, kes pillimängu õpivad. Lapsele laulab meie uuringu järgi kodus eelkõige ema (90,53% küsitletutest), mida väidavad ka varasemad uuringud teistelt autoritelt (vrd Trehub *et al.* 1997; Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003). Visselil (2005) on ema nimetatud lauljaks 77% juhtudest, varasematel aastatel koguni 88% ulatuses. Nagu meil, oli ka Visseli uuringus vanaema lauljana tähtsusest teisel kohal, kuid nende osakaal oli temal kõigest 30%, meil 67,37%. Isa oli tähtsusest kolmandal kohal: Visseli uuringus osakaaluga 21%, meil 51,05%. Vanaisa nimetas Visseli uuringus lapsele lauljana vaid 5%, meil 22,11%. Sealjuures on antud küsimuse juures oluline pidada silmas, et kui vastaja peab iseennast kellegagi võrdlema, ei ole tulemus kuigi usaldusväärne. Inimestel on paraku kombeks ennast ilustada. Üllatav on näiteks vastassoost inimeste alahindamine. Nagu näha jooniselt 1, peetakse samast soost inimest suuremaks lastele lauljaks kui vastassoost inimest.

Suurim erinevus vastustes puudutab isa rolli lapsele lauljana. Nimelt nimetab isa lapsele lauljana 77,27% meestest, aga vaid 47,62% naistest. Samas ema nimetamisel lauljana erinevad meeste ja naiste vastused vähem. Väga põhjapanevaks antud tulemust pidada ei maksa, kuna meeste osakaal küsitletavate hulgas oli tunduvalt väiksem kui naiste osakaal. Kindlasti annab see siiski aimu vastuste teatud subjektiivsusest.

Kui võrrelda erinevate aastate tulemusi seoses küsimusega, **kui vanale lapsele peavad lapsevanemad oluliseks laulda**, on vastused Visseliga (2005) laias laastus sarnased (vt tabel 1). Tänu korrelatsioonanalüüsile täheldasime lapse vanuse ja laulmise sageduse vahel keskmise suurusega statistiliselt olulist seost ($r = 0,42$). Seega võibki väita, et noorematele lastele lauldakse rohkem. See fakt langeb kokku ka teiste autorite varasemate uuringutega (vrd Custodero, Britto & Brooks-Gunn 2003; Custodero & Johnson-Green 2003).

Kui sageli lastele kodus lauldakse? Kõige populaarsem vastusevariant (37,89% vastustest) oli meil “rohkem kui üks kord nädalas, ent mitte iga päev”. Teisteks variantideks olid “iga päev; üks kord nädalas või vähem; üks kord kuus või vähem; mitte kunagi”. Mitte kunagi ei laula oma lapsele 4,21% küsitletavatest.

Joonis 1. Lapsele lauljad kodus, vastuste võrdlus lähtuvalt vastaja soost.

Tabel 1. Kui vanale lapsele lauldakse?

Kui vanale lapsele lauldakse?			
	Uuringu aasta		
	Visseli varasem uuring (aastaarv teadmata)	Visseli uuring aastal 2000	Meie 2016. aasta uuring
Vanusest sõltumata	46%	60%	53,68%
Väikelapsele	34%	15%	39,47%
Suuremale, kes ise kaasa laulab	Vastus teadmata	15%	6,84%

Laulmise sageduse kohta on uuringutes esitatud üsna vastukäivaid andmeid ja see on otseselt sõltunud etteantud vastusevariantidest. Lapsele laulmise sagedust on meil Visseli tulemustega (2005: 125) ka keeruline võrrelda, sest temal olid järgmised vastusevariandid: 1) jah, laulan; 2) laulan, kuid harva; 3) laulan mõni kord nädalas; 4) laulan iga päev. Meie olime oma vastusevariandid nimetanud pigem Pieter de Vries'i (2009) uuringule tuginedes, kus need olid järgmised: 1) iga päev; 2) rohkem, kui üks kord nädalas, ent mitte iga päev; 3) üks kord

kuus või vähem; 4) mitte kunagi. Samuel A. Mehri 2014. aasta uurimuses oli võimalik vastata lapse laulmise kohta seitsmeastmelisel skaalal, kus vastus “iga päev” oli skaalal järjekorras alles kolmas (skaala algas vastusevariandiga “mitu korda päevas”). Mehr sai populaarseimaks tulemuseks “iga päev” (38% vastustest), de Vries “üks kord nädalas või vähem” (41%). Mehr taandas aga oma uuringus seitsmeastmelise skaala de Vries’i neljaastmelisse skaalasse ja võrdles saadud tulemusi, saades nõnda de Vries’i uuringust kardinaalselt erinevad andmed (iga päev laulis siis Mehril 70% vastanutest, P. de Vries’il vaid 9% vastanutest). Meie leiame, et selline taandamine ei ole õige ning annab ebaadekvaatsed tulemused. Erinevate küsitluste võrdlusest võib seega järeldada, et kõige rohkem mõjutab tulemusi etteantud vastusevariantide arv. Nii võib antud juhul vaid täheldada, et mitte üheski küsitluses ei olnud kõige populaarsem skaala esimene vastusevariant.

Varasemate tulemustega (vrd Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003) langeb kokku fakt, et vastaja vanusel ja laulmise sagedusel ei ole mingit seost ($r = 0,03$). Kõrgema haridusega inimesed laulavad lapsele rohkem, see tulemus ühtib samuti varasemate uuringutega (vrd samas). Muusikahariduse olemasolul ja lapsele laulmise sageduse vahel on nõrk seos ($r = 0,17$), mis tähendab, et eelnev muusikaharidus mõjutab lapsele laulmist väga vähesel määral. Erinevalt eelmistest uuringutest, kus selgus, et esmasündinuile lauldakse rohkem kui järgmistele lastele peres (vrd Custodero & Britto & Brooks-Gunn 2003; Ilari 2005), ei täheldanud meie seost pere laste arvu ja laulmise sageduse vahel ($r = 0,01$). Korrelatsioonanalüüs kinnitas, et lapse soo ja lapsele laulmise sageduse seos on väga nõrk ($r = 0,11$). Tööhõive ja lapsele laulmise vahel on samuti nõrk negatiivne seos ($r = -0,29$), millest võib järeldada, et suurema tööhõivega inimesed laulavad lapsele vähem, mis on ka loogiline.

Vastajate hinnangul oma musikaalsusele ja lapsele laulmise sagedusel on keskmine negatiivne seos ($r = -0,31$), mistõttu võime väita, et mida kõrgemaks hindavad vastajad oma musikaalsust, seda rohkem nad lapsele laulavad. Ei saa väita, et mittemusikaalsed inimesed üldse oma lapsele ei laulaks. Kui võrrelda nende vastajate laulmise sagedust, kes hindasid oma musikaalsust hindegaga 1 või 2, selgub, et igapäevaseid lauljaid on nende hulgas keskmisest küll vähem 13,51% (kõikide küsitletavate keskmine 26,84%), aga samas on siiski märkmisväärne hulk inimesi, kes oma musikaalsust eriti kõrgelt ei hinda, kuid laulavad oma lastele või lastega koos sellest hoolimata.

Meie uurimuses **populaarseks osutunud unelaulude võrdlemine Anu Visseli (2004; 2005) varasemate uuringutega** näitab, et vähemalt 1990. aastate algusest tänini on populaarsemad unelaulud jäänud samaks. Eino Tambergi “Karumõmmi unelaul”³ oli kõige levinum unelaul ka Visseli kõikide uuringute järgi ning meie teise ja kolmanda koha laulud (Heino Jürisalu “Mina ei taha

veel magama minna”, Pilvi Üllaste “Nuku hällilaul”) olid Visseli erinevates uuringutes samuti väga populaarsed. Võrreldes Visseli (2004; 2005) erinevate aastate edetabelitega on sinna esikohtadele püsima jäänud viis laulu (lisaks eelnimetatutele veel prantsuse lastelaul “Põdra maja” ja Gustav Ernesaksa “Rongisõit”). Populaarsemate unelaulude positsiooni võrdlust erinevate aastate lõikes vaata tabelist 2. Parema jälgitavuse huvides on eemaldatud autorite nimed ja originaalpealkirjad juhul, kui algussõnad aitavad paremini laulu identifitseerida. Meie uuringus moodustunud edetabeli ülejäänud laulud esinesid ka Anu Visseli tulemustes, kuid need ei olnud kümne kõige populaarsema hulgas. Tõenäoliselt on nende populaarsust unelauludena mõjutanud alates 2001. aastast välja antud erinevad unelaulude plaadid: 2001 “Uinutav beebimuusika”, 2004 Ene-Reet Ehala “Unelaulud”, 2006 Hedvig Hansoni “Emalaulud”, 2006 “Unealbum” ja 2010 “Kaunimad unelaulud”. Neil plaatidel on korduvalt esindatud Johannes Brahmsi “Hällilaul”, Bernhard Fliesi “Hällilaul”, Elo Toodo “Unelaul” ja eesti rahvalaul “Viire takka”. Nii meie kui Visseli repertuaarini-mekirjas ei olnud ühtegi negatiivse alatooniga laulu. Miks? Lapsi on tänapäeva perekonnas vähem ja ka laste suremus on palju väiksem kui nt 18. sajandil. Muutunud arusaamad lapsest ja kasvatuses ei luba ehk enam arvata/kõnelda lapsest midagi negatiivses võtmes. 21 korral nimetati unelauluks ka omaloomin-gulisi laule, mis näitab omaloomingu küllalt suurt osatähtsust inimeste elus.

Tabel 2. Populaarsemate unelaulude positsiooni võrdlus edetabelites.

1990/1994 (A. Vissel)	1996 (A. Vissel)	1998/1999 (A. Vissel)	2000 (A. Vissel)	Meie uurimus aastast 2016
1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul	1. Karumõmmi unelaul
2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Nuku hällilaul	2. Mina ei taha veel magama jääda
3. Põdra maja	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Mina ei taha veel magama jääda	3. Nuku hällilaul

1990/1994 (A. Vissel)	1996 (A. Vissel)	1998/1999 (A. Vissel)	2000 (A. Vissel)	Meie uurimus aastast 2016
4. Rongisõit	4. Rongisõit	4. Põdra maja	4. Une-Mati	4. Uinu vaikselt mu lind
5. Une-Mati	5. Põdra maja	5. Mutionu pidu	5. Kes elab metsa sees	5.–7. Viire takka
6. Mutionu pidu	6. Juba linnukesed	6. Kes elab metsa sees	6. Meie kiisul kriimud silmad	5.–7. Põdra maja
7. Mina ei taha veel magama jääda	7. Viisk, põis ja õlekõrs	7. Kurg ja konn	7. Põdra maja	5.–7. Uinu mu väsinud lind
8. Kes elab metsa sees	8. Uni tule uksest sisse	8. Meie kiisul kriimud silmad	8. Tütreke, väike	8.–9. Uni, uni uue kuue annab
9. Uni, tule uksest sisse	9. Kes elab metsa sees	9. Rongisõit	9. Äia-tuia, lase kiike käia	8.–9. Rongisõit
10. Viisk, põis ja õlekõrs	10. Küll on kena kelguga	10. Võilill	10. Juba linnukesed	10. Kiisu läks kõndima

Küsimus “**Miks Te laulate just selliseid unelaule?**” ei olnud kohustuslik ja küsimusele vastas 82,63% küsitletavatest (156 respondenti 190-st). Nimetatud põhjustest moodustusid järgmised suuremad sisurühmad: a) laulu meeldivus kas lapsevanemale (35) või lapsele (29) (kokku 64 vastajat), b) laulja lauluoskuse tõttu valitud laulud (60 vastajat, kes väitsid, et *muud ei oska, see laul on meeles, tean laulusõnu, oskan peast laulda, tulevad lihtsalt pähe, endale tuttav*); c) laulja lapsepõlvest pärit laulud või on lapsevanemale endale neid

lauldud: *neid laulis mulle mu ema, neid lauldi ka mulle* jt (kokku 47 vastajat); d) funktsionaalsed laulud (13), kui vastati, et see *unelaul on rahustav, on unele suigutav, see on osa unerituaalist, loob turvatunde*; e) laulu tundus või populaarsus (5); f) laul on õpitud koolis või lasteaias (4) või CD-lt (1); g) laulu seotus kindla isiku ja emotsiooniga (1); h) lapse identiteedi loomine (1) omaloomingulise laulu abil, põhjuseks soov laulda just lapsest endast. Nõnda muutub hällilaul isikulauluks, mis on olnud eriti levinud Põhja-Siberis ja Ameerika põlisrahvaste hulgas. Näiteks nganassaanidele on iseloomulik luua oma lapsele tema isiklik laul, mis räägib temast (Ojamaa 2003). Enamasti on konkreetse laulu laulmisel olnud ühtaegu mitmeid põhjusi. Näiteks edetabelis esikohal oleva “Karumõmmi unelaulu” laulmise põhjustena on nimetatud nii selle laulmise oskust, laulu meeldivust, funktsionaalsust; et see on pärit lapsepõlvest ja lauldud juba praegusele lauljale endale.

Kui võrrelda meie uuringu mängituslaulude edetabelit Visseli 1996. aasta tulemustega, siis Visseli järjestus koosnes üksnes neljast vanast mängituslaulust meie üheksa nimetuse vastu. Samas on neis kahes antud uuringus siiski palju kokkulangevusi (vt tabel 3).

Tabel 3. Populaarsemad mängituslaulud eri aastatel.

Visseli 1996. aasta uuring	Meie 2016. aasta uuring
1. Sõit-sõit sõtsele	1. Sõit-sõit sõtsele
2. Tii-tii, tihane	2. Tee kakku
3. Tee kakku	3.–5. Kuts läeb karja
4. Koer läheb karja	3.–5. Põdra maja
	3.–5. Sile tee
	6. Rongisõit
	7. Tii-tii tihane
	8. Hiiretips
	9. Kes aias

Mängituslaulude hulgas on säilinud kõige enam vanemat rahvalaulu, mis on edasi kandunud otsepärimusena. Mängituslauludeks on lapsevanemad kohandanud ka suure hulga uuemaid autorilaule, kus on säilinud vastavatele traditsioonilistele lauludele iseloomulikke laulutüpe. Nii on paljud mängituslaulud seotud sõitmisega, loomadega, tähelepanu juhtimisega lapse kehaosadele. Kui hällilaul esindab eelkõige lauljakeskset repertuaari, siis mängituslaulu puhul on oluline laulu funktsionaalsus ja see valitakse vastavalt sellele, mis lapsele

meeldib ja teda lõbustab. Põhjustena esinesid ka laulja lauluoskus ning asjaolu, et need laulud on pärit laulja lapsepõlvest või on neid lauljale endalegi lauldud. Vastaja lapsepõlve või lapseiga mainiti 20 korral. Neljal korral öeldi, et neid on vastajale laulnud nende vanaema ja neljal korral, et ema. Osad vastused viitavad mitte ainult lapsepõlves kuuldule, vaid asjaolule, et oluline on olnud ka pärimuslik edasikandumine (*Sest neid on meie peres kõigile lauldud; sugu-võsas levinud*).

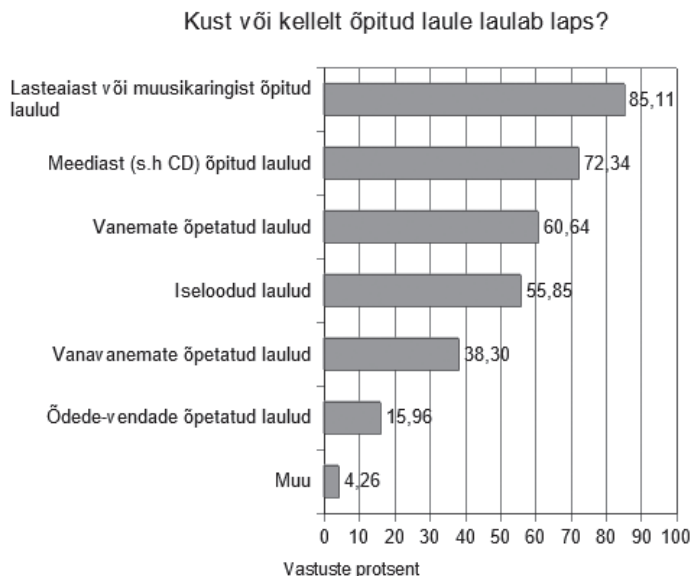
Eesti vanemast rahvalaulust pärinevatest lapsele loetud **loitsudest** on säilinud vaid “Varesele valu”, mis on väga populaarne ja millest on palju erinevaid versioone. Samas on selle sõnad muutunud tänapäeva inimestele arusaamatuks ja oma haiguse loomadele saatmine võib tekitada võõristust. Nimetati ka nt Olav Ehala “Vitsalaulu” (“Tule tuul ja puhu ära, meie lapse valu”). Samuti luuakse oma loitse. Peamine loitsu kasutamise põhjus on lapse ravimine, tema valu ära ajamine. Üllatav on väheste nimetatud venekeelsete ja eestikeelsete mängituslaulude ja loitsude sarnasus. Vares ja harakas on lindudena olemas nii eesti- kui ka venekeelses loitsus. See paneb mõtlema, kui palju on eesti vanem rahvalaul mõjutatud teiste rahvaste kultuurist. Eesti rahvausundis on mustad linnud seotud surmaga. Vares oli tark nõialind, kes ennustas regivärsilistes rahvalauludes surma või sõda, kuid üldiselt ei olnud ta nii halvaendeline kui ronk ja ennustas pigem äpardusi. Harakas on tekkemuistendi järgi loodud vanakuradi tütre sõrmest või varbast. Harakas oli endelind, kes ennustas pigem halbu sündmusi (Hiimäe 1996).

Küsitluskavas oli üks avatud küsimus **lapsevanema laulurepertuaari päritolu** kohta: kust te olete õppinud need laulud, mida te lastele laulate? Vastas 153 respondenti. Vastuste enamikust (80,39%) võib välja lugeda, et repertuaar on omandatud elu jooksul ilma spetsiaalselt õppimata (*ei ole kuskil õppinud, plaatidelt meelde jäänud*). Mõned vastajad ei tea, kust nad on laulu õppinud (*Ei tea, need on peas*). Kui positsioneerida laulude õppimine vastajate elukaarde, siis 75,16% vastajatest on ühel või teisel viisil maininud, et teatud laulude tundmine on pärit lapsepõlvest. Ei saa ka väita, nagu poleks lapsevanem võimeline õppima uusi laule. Vastustes on märgitud, et on õpitud laule beebikoolist, internetist, karaokest, televiisorist, reklaamidest ja CD-delt (*Midagi on oma lapsepõlvest meeles ja internet aitab ka otsida uusi laule*). Kui lastelaulude õppimise allikaks on märgitud raamat või plaat, siis kõrvuti uuemate lastelaulude kogumikega (nt “Väikese lapse laulud”) nimetatakse laulikuid, kus on sees ka vanemad lastelaulud (nt “Meie lapse lauluraamat”). Paljude vastajate jaoks on internet, plaadid või noodid pärimuse kandjad ja säilitajad, millede abil vana laul uuesti meelde tuletada. (*Elu jooksul on külge jäänud, vahel olen mõne laulu sõnu meelde tuletanud internetist otsides; Mõned laulud on teada lapsepõlvest, kuid sõnu on tulnud meenutada interneti abil; Midagi on meeles*

enda lapsepõlvest, juurde olen vaadanud internetist ja värselt ostsime koos kuulamiseks “Entel-Tenteli” lastelaulude plaadi – seal kõik olemas.).

Kuigi enamik küsitletutest on sündinud 1980. aastatel, on 1960. aastate televisioonisaate “Entel-tenteli” laulud lastevanemate seas siiani väga populaarsed. “Entel-tentel” on täielik fenomen eesti lastelaulumaailmas, sest hilisematest televisiooni lastelaulusaadetest pole ükski nii populaarseks saanud. “Põdra maja” on lapsevanemate seas lausa universaalne lastelaul, sest seda leiab nii hällilaulude kui ka mängituslaulude seast. Lapse enda lauldavat repertuaari mõjutavad kõige rohkem lasteaed või muusikaring. Seda väidab 85,11% vastanutest. Tunda on ka meedia mõju. Nimelt on 72,34% küsitletutest nimetanud lapse lauldavateks lauludeks meediast kuulnud laule. Muude vastustena on nimetatud ka lapsehoidja laule, kontserdil ja teatris õpitud laule. Lapse omaloomingut ehk spontaanseid laule on täheldanud 55,85% vastajatest (vt joonis 2).

Vastates küsimusele “Milline vastus iseloomustab teie lapsele (lapsega) laulmist kõige enam?” oli võimalus valida kolme variandi vahel: 1) peamiselt laulan mina ja laps kuulab, 2) laulame koos, 3) peamiselt laulab laps ja mina kuulan. Vastajatest 45,26% nõustus väitega, et valdavalt lauldakse koos, 32,63% laulab peamiselt ise ja laps kuulab. Vastajatest 21,05% väitis, et laulab peamiselt laps.

Joonis 2. Lapse laulude päritolu.

Küsimus ei olnud kohustuslik ja vastamata jättis kaks respondenti (1,05%). Vastustest võib järeldada, et laulmine kodus on peamiselt ikkagi lapse ja vanema ühistegevus. Huvitav on see, et vastuse “peamiselt laulab laps ja mina kuulan” osakaal oli koguhulgast kõige väiksem. Kui võrrelda aga omavahel erinevaid andmeid – lapsevanema laulmise sagedust, lapse laulmise sagedust ja seda, kes peres rohkem laulab (vanem või laps), siis on näha selget ja vastuolulist lahknevust eri küsimustele antud vastustes. Võib järeldada, et laps laulab kodus lapsevanemast tegelikult ikka rohkem, ent lapsevanem näeb või soovib näha enda osalust selles tegevuses suuremana, kui see on.

Kokkuvõtteks

Meie 2016. aasta uuringu tulemuste ja Anu Visseli varasemate andmete võrdluse põhjal võib öelda, et lapsele laulmise fenomen on kahtlusteta kultuurisümbol, mis kõneleb suhteliselt püsivaloomulisest üle aegade ulatuvast kodusest kasvatuskultuurist Eestis. See on vaadeldav teadvusliku fenomenina inimeste subjektiivses tegelikkuses (hoiakud ja tähendused, miks üldse lauldakse) ning konkreetse tegevusena kodukeskkondlikus reaalsuses. Ilmneb see kõik aga tänu tegelikkuse kommunikatiivsusele ehk interaktsioonile antud kasvatuskultuuris osalejate vahel – s.t nagu selgus, laulavad laps ja lapsevanem enamasti ikkagi koos, mitte nii, et üks neist laulab ja teine on kuulaja. Lapsevanemad ka tajuvad laulmist lapsele eelkõige dialoogilise ühistegevusena – seda ka siis, kui see päriselt nõnda ei ole. Teadvuslikul tasandil väljendub kommunikatiivsus tänu lauljate seostele kultuurimälu ja sealsete tähendustega. Intersubjektiivne kommunikatsioon kujutab endast alati ka vastavale kultuurile iseloomulike tähenduste mõtestamist ja loomist ning on lisaks ajalisele sünkroniseeritusele ka diakrooniline, sest tegutsetakse ju ajalooliselt kujunenud kultuuriliste tähenduste ruumis. Võib öelda, et enne reaalselt kõnelema hakkamist üks kultuuriline teadvus kõneleb juba teisega (vrd nt Thibault 2000; Bahtin 1987: 215–232). Võiks oletada, et kirjeldatud teadvuslikul mehhanismil rajanebki mis tahes pärimuse edasikandumine ühest ajakihistusest teise antud kultuuriruumis kui loomingulises kollektiivses mälus.

Öeldut toetavad meie empiirilisest uurimusest faktid, et lapsevanemate lauluvalik lastele laulmiseks on üldiselt konservatiivne, repertuaar püsinud läbi aastakümnete suhteliselt muutumatuna ja on pärit suurelt osalt laulja enda lapsepõlvest; et enamus repertuaarist on omandatud elu jooksul spetsiaalselt seda õppimata; et laul võib olla mälestuste kandja ja on seotud ka emotsioonidega. Meie tulemusi Anu Visseli andmetega võrreldes selgus, et

kõige populaarsemad hälli- ja mängituslaulud on olnud perekondades samad nii 2016. aastal kui 1990. aastatel ja ka 2000. aastate algul. Ka internet, CD-d jms on tänapäeval lastelaulude kontekstis lõppkokkuvõttes pärimuse kandjad, mille abil vana ja ununenud laul meelde tuletada. Seega ei peitu konkreetse laulu valiku põhjused laulus endas (selle noodikirjas või tekstis), vaid laulu ümbritsevas kultuurilises kontekstis ning tema tähenduses lapsevanematele kui lauljatele.

Nagu öeldud artikli esimeses osas, on kasvatuskultuuri “ehituskivideks” vahendatud kasvatustegelikkus, kultuurisümbolid ja rituaalid. Lapsele laulmist kui fenomeni kogu selle komplekssuses on raske pidada rituaalseks fenomeniks (vähemalt selle uurituse praegusel tasemel), ehkki eespool nimetatud rituaali iseloomustavatest tunnustest paljud on siin esindatud. Lapsele laulmine väljendab liikumisteed kollektiivse kultuurimälu ja sünkroonse sotsiaalse tegelikkuse vahel. See taastoodab regulaarse tegevusena kultuurimälu, olles samas igal hetkel aga “valmis” võimalikuks plahvatuslikuks teisenemiseks, väljendades sealjuures ühtaegu nii “vanu” kui ka “uusi” väärtusi. Lapsele laulmise juures põimuvad virtuaalne ja nn reaalne tegelikkus. See kasvatab kultuurimälu seotuse kaudu eetilistust, tagab tänu eri põlvkondade sidususele nii füüsilise kui emotsionaalse turvalisuse. Lapsele laulmine on mänguline (eriti mängituslaulude puhul), ekspressiivne ja spontaanne tegevus (eriti seoses omaloomingulistega lauludega). Identiteedi kujunemine eeldab mälu loovana teatud tegevuste toimumise reegli- ja korrapärasust, mida võibki lapsele laulmisel täheldada eelkõige unelaulude korral.

Une- ehk hällilaul ongi lapsevanemate repertuaaris läbi aastakümnete ülekaalukalt esimesel kohal. Hällilaulude laulmist võiks ka nimetada rituaaliks kasvatuskultuuris, sest sellega seoses tuleb ilmsiks suurem osa rituaali iseloomustavaid tunnuseid. Hällilauludel on olnud läbi aegade püsiv funktsioon kasvatuskultuuris (uinutada laps magama teda rahustades) ning üksnes neid laule võiks pidada (kasvatus)kultuuriliselt globaalseteks fenomenideks. Muidu haakuvad kultuurisümbolid ikkagi eelkõige lokaalsete kasvatustraditsioonide ja -väärtustega. Edasises uurimistöös oleks oluline ja huvitav välja selgitada, missugused keskkondlikud tegurid ja kommunikatsiooniviisid koduses kasvatuskultuuris aktualiseerivad missuguseid kultuurimälu sisusid ning kas lapse potentsiaalne loomingulisus käesoleval ajahetkel on sõltuvuses ta kultuurimälu avarusest ja tähenduslikkusest tema jaoks, või pole selliseid seoseid võimalik täheldada.

Kommentaariid

- ¹ Kogu maailmas on levinud nn universaalne hoidjakeel, mille abil kõik täiskasvanud ja suuremad lapsed suhtlevad alla kolmeaastaste lastega. Hoidjakeele ehk lapsele suunatud kõne (ingl *child directed speech* ehk CDS) puhul kohandavad täiskasvanud oma keelekasutuse vastavaks lapse keelelisele arengule (Argus 2008: 9). Lapsele suunatud kõne prosoodiline ülesehitus on väga erinev täiskasvanule suunatud kõnest. Hoidjakeeles kasutatakse poollaulvat intonatsiooni, kõrgemaid helisid, suuremat hääleulatust. Iseloomulikud on pikad vokaalid, pausid, lühemad laused ja kordusmotiivid (Fernald & Simon 1984; Fernald 1989; Mithen 2005: 69). Väikelapsele suunatud kõnes on ka meloodia ja hääletoon sõnumiks. Laps ei ole passiivne vastuvõtja. Uuringud näitavad, et laps eelistab hoidjakeelt tavalisele keelele, reageerides miimika ja emotsioonide ja käitumisega. Seega on see kahepoolne suhtlus (Fernald 1989; 1992). Hoidjakeelele iseloomulikud väljendusvahendid nagu helikõrgus, diapaseon, korduvus suurenevad lapse sünnist kuni nelja kuu vanuseni ja vähenevad lapse 24-kuuseks saamiseni. Kõige pikemaid väljendeid kasutati 24-kuuste lastega ja kõige pikemad pausid olid suhtlemisel vastsündinutega (Bergeson & Trehub 1999: 52).
- ² Marju Raju ja Jaan Rossi 2015. aasta uurimuse “Sõnadest meloodiani: Juhtumiuuring väikelapse laulmise arengust” järgi laulab uuritav väikelaps ikka nn vanu lastelaule (nt “Põdra maja”, “Rongisõit”, “Karumõmmi unelaul” jt), mis olid ka Anu Visseli 1990.–2000. aastatel tehtud uurimistööde kohaselt populaarsed.
- ³ Eino Tambergi “Karumõmmi unelaul” on esmakordselt avaldatud 1964. aastal laulikus “Nõukogude Eesti heliloojate laule mudilastele”, ent tuntuks sai “Entel-tenteli” lauluvõistlusel. Heino Jürisalu “Unelaul” on omaaegne Eesti Raadio unelaul lastele, mis on loodud 1960. aastate alguses, mis vahepeal asendati uuema unelauluga, ent mõne aja pärast jõudis taas eetrisse (Roomets 2013). Ka uuem raadio unelaul – Elo Toodo “Unelaul” – on meie uurimuse edetabelisse jõudnud. Pilvi Üllaste “Nuku hällilaul” ja “Kiisu läks kõndima” on avaldatud 1960. aasta laulikus, aga “Nuku hällilaulu” populariseerija oli taas “Entel-tentel”. Gustav Ernesaksa “Rongisõit” on pärit 1957. aasta teise klassi muusikaõpikust, aga hiljem on seda avaldatud mitmetes nootides ja CD-del. “Põdra maja” leiab juba 1964. aasta “Meie repertuaaris”, ent taas on selle populariseerijaks aastate 1968–1970 populaarne lastelaulusaade “Entel-tentel”. Ülejäänud klassikaliste unelaulude populariseerijad on olnud tõenäoliselt mitmed unelaulude CD-d.

Kirjandus

Argus, Reili 2008. *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine = Acquisition of morphology in Estonian: Doktoritöö*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Bahtin, Mihhail 1987. *Valitud töid*. Tallinn: Eesti Raamat.

Bergeson, Tonya & Trehub, Sandra E. 1999. Mothers' singing to infants and preschool children. *Infant Behavior and Development* 22, lk 51–64 (doi: 10.1016/S0163-6383(99)80005-8).

- Corbeil, Marieve & Trehub, Sandra E. & Peretz, Isabelle 2013. Speech vs. singing: infants choose happier sounds. *Frontiers in Psychology* 4, lk 1–25 (doi: 10.3389/fpsyg.2013.00372).
- Custodero, Lori A. & Johnson-Green, Elissa A. 2003. Passing the Cultural Torch: Musical Experience and Musical Parenting of Infants. *Journal of Research in Music Education* 51 (2), lk 102–114 (doi: 10.2307/3345844).
- Custodero, Lori A. & Britto, Rebello Pia & Brooks-Gunn, Jeanne 2003. Musical lives: A collective portrait of American parents and their young children. *Journal of Applied Developmental Psychology* 24 (5), lk 553–572 (doi: 10.1016/j.appdev.2003.08.005).
- Danesi, Marcel & Perron, Paul 2005. *Kultuuride analüüs*. Tallinn: Valgus.
- de Vries, Pieter 2009. Music at home with the under fives: what is happening? *Early Child Development and Care* 179 (4), lk 395–405 (doi: 10.1080/03004430802691914).
- Dissanayake, Ellen 2001. Aesthetic Incunabula. *Philosophy and Literature* 25 (2), lk 335–346 (doi: 10.1353/phl.2001.0026).
- Fernald, Anne 1989. Intonation and Communicative Intent in Mothers' Speech to Infants: Is the Melody the Message? *Child Development* 12 (1), lk 1497–1510 (doi: 10.2307/1130938).
- Fernald, Anne 1992. Human Maternal Vocalizations to Infants as Biologically Relevant Signals: An Evolutionary Perspective. Barkow, Jerome & Cosmides, Leda & Tooby, John (toim). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press, lk 391–444.
- Fernald, Anne & Simon, Thomas 1984. Expanded intonation contours in mothers' speech to newborns. *Developmental Psychology* 20 (1), lk 104–113 (doi: 10.1037/0012-1649.20.1.104).
- Harkness, Sara & Super, Charles M. 2001. Culture and Parenting. Bronstein, Marc H. (toim). *Handbook of Parenting: Volume 2*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, lk 253–280.
- Hiiemäe, Mall 1996. Nelikümmend lindu eesti rahvausundis I. *Mäetagused* 1 & 2, lk 7–23 (doi: 10.7592/MT1996.01/02.linnud).
- Honig, Alice Sterling 1985. *Singing with Infants and Toddlers* (<http://eric.ed.gov/fulltext/ED352184.pdf> – 21. märts 2020).
- Ilari, Beatriz 2005. On Musical parenting of young children: musical beliefs and behaviors of mothers and infants. *Early Child Development and Care* 175 (7–8), lk 647–660 (doi: 10.1080/0300443042000302573).
- Ilari, Beatriz & Moura, Auro & Bourscheidt, Luis 2011. Between interactions and commodities: musical parenting of infants and toddlers in Brazil. *Music Education Research* 13 (1), lk 51–67 (doi: 10.1080/14613808.2011.553277).
- Ilari, Beatriz & Habibi, Assal 2015. Favorite songs, melodic elements, and a familiar tune: Performance of children from Brazil and the United States on components of the ATBSS. *Musicae Scientiae* 19 (3), lk 265–281 (doi: 10.1177/1029864915597566).

Kellermann, Ingrid 2006. Becoming a pupil: rituals and ritualisation in elementary education. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 105–115.

Kraav, Inger 1998. Väärtused erinevate põlvkondade elus. Mikk, Jaan (toim). *Väärtuskasvatus*. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakond, lk 72–93.

Lahikainen, Anja Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim) 2008. *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY.

Liimets, Airi 1999. Postmodernismi retseptsioonist kasvatusteaduses ehk kas kasvatus olemisel ka eesti keeles laseb kõnelda. Liimets, Airi (toim). *Quo vadis, kasvatusteadus? = Quo vadis, educational science?* Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 98–119.

Liimets, Airi 2004. Õppimine kui tegevus Eesti õpilaste elustiilis 1975–1998. Liimets, Airi & Ruus, Viive-Riina (toim). *Õppimine mitmest vaatenurgast* (Acta Universitatis Scientiarum Socialium et Artis Educandi Tallinnensis: A24 Humaniora). Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 34–59.

Liimets, Airi 2009. (Muusika)kasvatus kui inimese ja olemise diferents. Liimets, Airi (toim & koost). *Muusikalise kontegellikuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 385–396.

Loewy, Joanne & Stewart, Kristen & Dassler, Ann-Marie & Telsey, Aimee & Homel, Peter 2013. The effects of music therapy on vital signs, feeding, and sleep in premature infants. *Pediatrics* 131 (5), lk 902–918 (doi: 10.1542/peds.2012-1367).

Lotman, Juri 1991. *Kultuurisemiootika: tekst-kirjandus-kultuur*. Tallinn: Olion.

Lotman, Juri 1999. *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund.

Lotman, Juri 2005. *Kultuur ja plahvatus*. Tallinn: Varrak.

Luhmann, Niklas 2009. *Sotsiaalsed süsteemid*. Tartu: Ilmamaa.

Marder, Jenny 2014. Why are so many lullabies also murder ballads? *PBS Newshour* (<http://www.pbs.org/newshour/updates/many-lullabies-murder-ballads/> – 21. märts 2020).

Mattig, Ruprecht 2006. Pop concerts as modern religious rituals: anthropological considerations on a new form of religion. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 152–163.

Mehr, Samuel A. 2014. Music in the Home: New Evidence for an Intergenerational Link. *Journal of Research in Music Education* 62 (1), lk 78–88 (doi: 10.1177/0022429413520008).

Midtsundstad, Jorunn H. 2006. Communication in the “school-home conference” – observed as ritual. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 125–134.

- Mithen, Steven 2005. *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind, and Body*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.
- Nentwig-Gesemann, Iris 2006. The ritual culture of learning in the context of family vacation: a qualitative analysis of vacation pictures. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 135–148.
- Ojamaa, Triinu 2003. Elulugu muusikas: nganassaani autobiograafilise sisuga laulud. *Mäetagused* 23, lk 95–113 (doi: 10.7592/MT2003.23.ojamaa).
- Oras, Janika (koost) 1996. Mängitus. *Folklore.ee* (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/mjap/janika.html> – 21. märts 2020).
- Orn, Jüri 1998. Meie kasvatustegelikkuse väärtusest. Kuurme, Tiiu & Laherand, Meri-Liis (toim). *Õpetaja ja õpilane kasvatustegelikkuses*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 9–18.
- Puolimatka, Tapio 1999. *Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat: Minuuden rakentamisen filosofia*. Helsinki: Kirjayhtymä OY.
- Raju, Marju 2015. *Some aspects of singing development, the song creating process and favorite songs of Estonian children*. Doktoritöö. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia.
- Raju, Marju & Ross, Jaan 2015. Sõnadest meloodiani: Juhtumiuuring väikelapse laulmise arengust. *Keel ja Kirjandus* 58 (5), lk 316–332.
- Roomets, Kaja 2013. Vikerraadio õhtujutt kestab seni, kuni Eestis lapsi sünnib. *Õhtuleht*, 13. august (<https://elu.oh tuleht.ee/539958/vikerraadio-oh tujutt-kestab-seni-kuni-eestis-lapsi-sunnib> – 21. märts 2020).
- Rüütel, Ingrid 1998. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni. *Mäetagused* 8, lk 80–95 (doi: 10.7592/MT1998.08.ing).
- Rüütel, Ingrid 1999. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni III. *Mäetagused* 10, lk 90–105 (doi:10.7592/MT1999.10.rtl).
- Rüütel, Ingrid 2012. *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Sarv, Mari 2013. Traditional Estonian lullabies: A tentative overview. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication: Volume 2: Perspectives on national and regional identity*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 161–176 (doi: 10.7592/EP.2.sarv).
- Selke, Tiina 2007. *Suundumusi eesti üldhariduskooli muusikakasvatuses 20. sajandi II poolel ja 21. sajandi alguses*. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Sikora, Kazimierz & Żebrowska, Barbara 2013. Traditional Polish lullabies. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication: Volume 2: Perspectives on national and regional identity*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 177–190 (doi: 10.7592/EP.2.sikora.zebrowska).

Silvén, Maarit & Kouvo, Anna 2008. Onko läheisillä perhesuhteilla kauaskantoisia vaikutuksia lastemme elämään? Lahikainen, Anja Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim). *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, lk 98–116.

Sloboda, John Anthony 2000. *Muusikaline meel. Kognitiivne muusikapsühholoogia*. Tallinn: Scripta Musicalia.

Sonesson, Göran 1999. The life of signs in society and out of it. Torop, Peeter & Lotman, Mihhail & Kull, Kalevi & Pärli, Ülle (toim). *Sign Systems Studies* 27. Tartu: Tartu University Press, lk 107–127.

Street, Alison & Young, Susan & Tafuri, Johannella & Ilari, Beatriz 2003. Mothers' attitudes to singing to their infants. *Proceedings of the 5th Triennial ESCOM Conference*. Hannover: Hanover University of Music and Drama, lk 628–631.

Särg, Taive 2002. Rahvamuusika mõiste kujunemisest “rahva” teaduste ja musikoloogia vahel. Ojamaa, Triinu & Rüütel, Ingrid (toim). *Pärimusmuusika muutuv as ühiskonnas 1*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 9–44.

Särg, Taive & Ilmjärv, Koidu 2009. Eesti rahvamuusika. *Folklore.ee* (http://www.folklore.ee/muusika/eesti_rahvamuusika.htm – 21. märts 2020).

Tampere, Herbert 1958. *Eesti rahvalaule viisidega III*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Thibault, Paul John 2000. The Dialogical Integration of the Brain in Social Semiosis: Edelman and the Case for Downward Causation. *Mind, Culture, and Activity* 7 (4), lk 291–311 (doi: 10.1207/S15327884MCA0704_04).

Trainor, Laurel J. & Clark, Elissa D. & Huntley, Anita & Adams, Beth A. 1997. The acoustic basis of preferences for infant-directed singing. *Infant Behavior and Development* 20 (3), lk 383–396 (doi: 10.1016/S0163-6383(97)90009-6).

Trehub, Sandra E. & Unyk, Anna M. & Trainor, Laurel J. 1993a. Adults identify infant-directed music across cultures. *Infant Behavior and Development* 16 (2), lk 193–211 (doi: 10.1016/0163-6383(93)80017-3).

Trehub, Sandra E. & Unyk, Anna M. & Trainor, Laurel J. 1993b. Maternal singing in cross-cultural perspective. *Infant Behavior and Development* 16 (3), lk 285–295 (doi: 10.1016/0163-6383(93)80036-8).

Trehub, Sandra E. & Hill, David S. & Kamenetsky, Stuart B. 1997. Parents' sung performances for infants. *Canadian Journal of Experimental Psychology: Revue canadienne de psychologie expérimentale. Special Issue: Music Cognition and Performance* 51 (4), lk 385–396 (doi: 10.1037/1196-1961.51.4.385).

Trehub, Sandra E. & Unyk, Anna M. & Kamenetsky, Stuart B. & Hill, David S. & Trainor, Laurel J. & Henderson, Joanna L. *et al.* 1997. Mothers' and fathers' singing to infants. *Developmental Psychology* 33, lk 500–507 (doi: 10.1037//0012-1649.33.3.500).

Trehub, Sandra E. & Trainor, Laurel J. 1998. Singing to Infants: Lullabies and Play Songs. *Advances in Infancy Research* 12, lk 43–77 (http://trainorlab.mcmaster.ca/publications/pdfs/trainor_trehub.pdf – 21. märts 2020).

- Vissel, Anu 1996. Traditsiooniga ühel pool? *Mängult päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 79–103 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/mjap/anu.html> – 21. märts 2020).
- Vissel, Anu 2000. Mida lauldakse lastele eesti kodudes tänapäeval?: Laste endi arvamus. Rüütel, Ingrid (toim). *Pärimus pärijaile*. Tartu: Eesti Folkloorinõukogu ja Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 8–31.
- Vissel, Anu 2004. *Lastepärimus muutuv as ühiskonnas*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Vissel, Anu 2005. Kagu-Eesti kodune (lapsekeskne) laulmistraditsioon aastal 2000: Lauljad ja laulud. Ojamaa, Triinu (toim). *Pärimusmuusikast populaarmuusikani*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 121–144.
- Werler, Tobias & Wulf, Christoph 2006. Hidden dimensions of education: Rhetoric, rituals and anthropology of education. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 7–11.
- Wulf, Christoph & Zirkas, Jörg 2004. Performative Welten: Einführung in die historischen, systematischen und methodischen Dimensionen des Rituals. Wulf, Christoph & Zirkas, Jörg (toim). *Die Kultur des Rituals: Inszenierungen. Praktiken. Symbole*. München: Wilhelm Fink Verlag, lk 7–45.
- Wulf, Christoph 2006. Towards a historico-cultural anthropology of education. Werler, Tobias & Wulf, Christoph (toim). *Hidden Dimensions of Education: Rhetoric, Rituals and Anthropology*. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann, lk 199–208.
- Värri, Veli-Matti 2002. *Hyvä kasvatus – kasvatus hyvään: Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta*. Tampere: Tampere University Press.

Summary

The phenomenon of singing to children in the domestic culture of education

Airi Liimets

Visiting Professor of Philosophy of Education
School of Educational Sciences
Tallinn University
airi_liimets@yahoo.de

Küll Erimäe

Music teacher of Kadaka Kindergarten in Tallinn
M.A. in Educational Science (Tallinn University)
kyllierimae@gmail.com

Keywords: singing to children, children's song, domestic culture of education, empirical analysis, Estonia, comparative analysis

The central question of our research project was: what is the position and significance of the phenomenon of singing to children in the domestic culture of education in today's Estonia? Before answering this question, we have to a) define education as a cultural phenomenon, and b) define singing to children and children's song as cultural phenomena. These are the two aims of our theoretical study. In our empirical research we have additionally sought to find out: a) what can be concluded from the comparison of our data and those of ethnomusicologist Anu Vissel from the 1990–2000, from the perspective of culture of education, and b) whether the results of our empirical research can enrich theoretical treatments of education as a cultural phenomenon.

The article has two parts. The first, "Culture of education – a sign of a communicative educational reality", provides a theoretical analysis of education as a cultural phenomenon. It concludes that the building blocks of culture of education are mediated educational reality, cultural symbols, and rituals. The second major section of the article, "Singing to children in the domestic culture of education", has two sub-sections. The first, "Singing to children and children's song within culture", defines singing to children and children's song as phenomena, building on the work of international scholars and Estonian folklorists. The second subsection, "Singing to children in Estonian domestic culture of education in 2016 in comparison to the results of Anu Vissel's research from 1990–2000", presents the findings of our empirical research.

The data was collected with the help of a written questionnaire, compiled on the basis of the questions used by Anu Vissel in her research and international studies. Differently from previous research, we placed a stronger emphasis on the reasons for choosing a specific repertoire. Our respondents were 190 parents of pre-school children from five kindergartens. The questionnaire that included 28 questions (both closed and open-ended) was created using Google Forms. Answers to the closed questions were analysed with the SPSS and Microsoft Excel software. Our quantitative methods of data analysis included frequency and correlation analysis. Responses to the open-ended questions were analysed using summative qualitative content analysis. In the case of questions concerning song choice content categories were created using the inductive method.

The comparison of our results and those of Anu Vissel allows us to conclude that singing to children is, without a doubt, a cultural symbol that testifies to the existence of a relatively stable domestic culture of education in Estonia. It can be viewed as a phenomenon of consciousness in people's subjective reality (attitudes and meanings attributed to singing) and as a specific activity in the domestic reality. This is manifested owing to the communicativeness of reality or interaction between the participants in the culture of education. That is, our study showed that a child and a parent mostly sing together, instead of one taking the role of the singer and the other that of the listener. Parents also perceive singing to children as a dialogic joint activity, even when it is not that in reality. On the level of consciousness, communicativeness is expressed owing to the singer's connections to cultural memory and meanings therein. Intersubjective

communication also entails the interpretation and creation of meanings characteristic of culture, and it is both synchronic and diachronic as people operate within a space of historically developed meanings.

The connection to cultural memory can, for example, be seen in the choice of songs sung to children. Parents' song choices are overall conservative and the repertoire has been relatively unchanged across decades and is derived from the singer's own childhood. Most of the repertoire has been acquired through life without special study. The comparison of our and Anu Vissel's results shows that the most popular lullabies and play songs have been the same in families both in 2016 and in the 1990s and early 2000s. The choice of a specific song is not in the song itself (its notes or lyrics) but the cultural context and its significance for the parents as singers.

Over decades lullabies have been the predominant type of song. Singing lullabies could also be called a ritual within local culture of education as it has most of the characteristics of a ritual. Lullabies have had a stable function within the culture of education (lulling to sleep, calming) and only these songs could be viewed as global phenomena of the culture of education. Otherwise cultural symbols are linked to local educational traditions and values. Further research is needed to determine which environmental factors and modes of communication within domestic culture of education actualise which different aspects of cultural memory, and whether the potential creativity of parents today is dependent on the scope and meaning cultural memory has for them or whether these links can be established.

Airi Liimets on Tallinna Ülikooli kasvatusfilosoofia külalisprofessor; samuti Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia doktorikooli ja lavakunstikooli külalisprofessor; kasvatusteaduse doktor (Dr. paed) kasvatusfilosoofia alal (2004, Heidelbergi Pedagoogikaülikool). Peamised uurimisvaldkonnad: filosoofiline ja pedagoogiline antropoloogia, kasvatusfilosoofia, noorsoosotsioloogia, üldkasvatusteadus.

Airi Liimets (Dr. paed. in philosophy of education, Heidelberg University of Education 2004) is visiting professor of philosophy of education at Tallinn University and visiting professor at the doctoral school and at the School of Drama at the Estonian Academy of Music and Theatre. Her main fields of research involve philosophical and pedagogical anthropology, philosophy of education, youth sociology, and general educational science.

airi_liimets@yahoo.de

Külli Erimäe on Tallinna Kadaka lasteaia muusikaõpetaja, kasvatusteaduste magister (2016, Tallinna Ülikool).

Külli Erimäe (MA in Educational Science, Tallinn University 2016) is music teacher at Kadaka kindergarten in Tallinn, Estonia.

kyllierimae@gmail.com

Otsides kvääre lugusid sõdadevahelise Eesti ajakirjandusest

Eugeenika rollist homoseksuaalsust ja transsoolisust puudutavates aruteludes

Rebeka Põldsam

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi doktorant
rebekap@gmail.com

Teesid: Uurin artiklis seksuaal- ja soovähemuste representatsioone 1920.–1930. aastate Eesti trükimeedias, et paremini mõista, mida tähendas soolisus sõdadevahelises Eestis ja kuidas see väljendus. Leitud allikates kostab marginaliseeritud inimeste endi häält harva ning paljud soolisuse mitmekesisust puudutavad mõisted olid sel perioodil defineerimata. See tekitab tänapäeva ja sõdadevahelise perioodi vahele epistemoloogilise lõhe, mida püüan artikliga leevendada. Seejärel annan artikli alguses ülevaate senisest Eesti LGBTQI+ ajaloo uurimisest, et näha seksuaalsust puudutavate mõistete kujunemist eri perioodidel. Seejärel kaardistan kahe sõja vahel Eestis seksuaal- ja soovähemuste kohta ilmunud ajakirjanduslikke ja teadusartikleid, mis juhatavad sisse juhtumiuuringu nn *meesnaisest* A. Oinatskist, kes oli selle perioodi kõige erinevamal viisil ja sagedamini kajastatud kväär inimene Eestis. Fragmentaarsete allikmaterjalide struktureerimiseks ja eritlemiseks tutvustan ja kasutan feministliku teoreetiku Karen Baradi agentse realismi mudelit, mille abil vaatan seksuaalvähemusi puudutava diskursuse näiteid ning lõpuks vaatlen, kuidas eugeenika liikumine mõjutas soolisuse ja seksuaalsuse kujutamist ja mõtestamist sõdadevahelise Eesti avalikes aruteludes.

Märksõnad: Karen Baradi agentne realism, LGBTQI+ meediauuringud, seksuaalsuse ajalugu, sõdadevaheline periood Eestis

2012. aastal tegi end esimeseks Eesti lesbikunstnikuks tituleerinud Anna-Stina Treumund fotosarja “Lilli, Reed, Frieda, Sabine, Eha, Malle, Alfred, Rein ja Mari”, mis loob kujutluspildi 16. sajandist 20. sajandi esimese pooleni elanud naistest ja transsoolistest, kellest enne Teist maailmasõda eestikeelses ajakirjanduses kirjutati. Fotosari teeb nähtavaks nähtamatuse, see tähendab: visualiseerib ajalookirjutuse lünga naiste elulugude ja ühiskondlike rollide kohal. Kõige rohkem on teada Lilli Suburgist, kelle kirjavahetusi, päevikuid ja elutööd on põhjalikult uurinud kirjandusteadlane Eve Annuk (Annuk 2019,

2016, 2013). Kirjanik Reed Morni vähest tuntust põhjendab Rutt Hinrikus sellega, et modernistliku autorimüüdi juurde kuulub autori eluloo tunnus, aga Morni elust on vähe teada: erinevalt paljudest oma aja meesautoritest ei esinenud ta arvamusiidrina ega osalenud avalikus elus. Seega jäi ka tema looming kultuuriajaloo marginaalseks (Hinrikus 2016). Ratsutajate paarina kujutatud Frieda ja Sabine on väljamõeldud baltisakslased, kelle kunstnik on omavahel paari pannud, lähtudes 20. sajandi ajakirjandusest, kus homoseksuaalsust omistati rohkem välismaalastele ja baltisakslastele (Geenius-hull 1929; Lilla õudus 1933). Malle oli libahunt, Alfred oli nn meesnaine ehk transsooline inimene, Rein ja Mari olid transsooline rätsep ja talutüdruk, kes tahtsid 17. sajandil Väike-Maarjas abielluda, ning Eha on kunstniku väljamõeldud nimi meeste riideid kandnud naisele, kelle-sarnastest 1920. aastate Eesti ajakirjanduses korduvalt kirjutati (Treumund 2013).

Ma ei peatu pikemalt kunstiteose analüüsil, ent Anna-Stina Treumundi 2012. aasta fotosari on seni põhjalikem käsitus eesti kvääride naiste ajaloost enne Teist maailmasõda. Sarjas joonistuvad välja olulisemad küsimused seksuaalvähemuste ajaloost Eestis: Miks ei ole midagi teada kvääride elulugudest? Mida on kväär erinevatel aegadel tähendanud ja missugustes narratiivides üldse ilmnenud? Kuidas leida jälgi kvääride elulugudest ja kuidas leitud mõista? Kuidas tõlgendada võimalike kvääride eluloolisi allikaid, kui tabude tõttu püüti oma seksuaalset erinevust turvalisuse kaalutlustel võimalikult hästi varjata, mis teeb tagantjärele nende intiimsfäärile tänapäevase sildi omistamise eetiliselt üsna problemaatiliseks nii mõistete erinevuse kui ka eraelu puutumatusse printsiipide pärast. Kuidas ajalugu kirjutades või kunstis visualiseerides kujutada ajaloolist soolist vägivalda võimalikult täpselt ja kriitiliselt?

Jätkan Anna-Stina Treumundi algatatud uurimust Eesti ajaloo ning otsin ja mõtestan kriitiliselt soo- ja seksuaalvähemuste representatsioone sõdadevahelises Eestis. Alljärgnevalt süstematiseerin feministliku teoreetiku Karen Baradi representatsioonikriitilisele metoodikale toetudes kahe ilmasõja vahel Eestis ilmunud seksuaal- ja soovähemusi käsitlevate artiklite kogumit, mille leidsin Eesti digiarhiividest, kasutades LGBTQI+ (lesbi, gei, bi, trans, queer ja intersooliste inimeste) teemalisi märksõnu, mis on ajalooliselt kasutusel olnud. Siinse artikli metodoloogiliseks baasiks ja kirjutamise kontekstiks on viimase kümne aasta jooksul oluliselt kasvanud Eesti kvääriajaloo uurimislugu, mille visandan artikli esimeses alapeatükis. Senine Eesti kvääri-uurimine on käsitlenud rohkem Teise maailmasõja järgset ajalugu, toetudes intervjuudele, elulugudele, kohtutoimikutele, ning on tihti seotud nüüdiskunsti teostega. Teises alapeatükis tutvustan oma uurimistöö metodoloogiat ja teoreetilist raamistikku. Kolmandas osas tutvustan leitud lugusid ning analüüsin nn *meesnaisena* tuntud ja aastatel 1929–1934 pisivargustega korduvalt Eesti ajakirjanduse tähelepanu

pälvinud A. Oinatski juhtumit. Anna-Stina Treumundi aitas ajalooliste allikate leidmisel kirjandusloolane Vahur Aabrams, kelle sõnul tehti pärast näitust ühiselt plaane käsitleda kunagi eraldi A. Oinatskit – ühte Treumundi fotosarja inspireerinud ajaloolistest kvääridest. Treumundi surma järel plaanid katkesid, aga Aabrams jagas minuga selleks kogutud arhiivimaterjale.

Eesti kvääriajaloo uurimistee

Mis on Eesti kvääriajalugu? Kõigepealt võiks selleks lugeda homoseksuaalsete ja transsooliste inimeste elulood ja niisugused ajaloosündmused, milles on rolli mänginud inimeste sooline või seksuaalne kuuluvus. Aja jooksul on kvääri mõiste teoreetilistes aruteludes kujunenud laias laastus kõikvõimalike mittenormatiivsete intiimelukaarte tõhusaks analüüsivahendiks (Taavetti 2018a: 33–34). Nii võis 20. sajandi alguses poisipead kandev naine Tartus või vanatüdrukupõlve valinu mõnes külas mõjuda sama raskesti mõistetavalt ja võõrikult ehk kväärilt kui 21. sajandi teisel kümnendil mõjuvad inimesed, kes ei identifitseeri end ei mehe ega naisena, vaid käsitavad soolisust avatud ja aktiivse protsessina, kuigi pealtnäha võivad nad elada n-ö tavalise mehe või naisena. Siinse artikli keskmes ongi kvääriteooria laiem käsitus, mis püüab arvestada nii uuritava aja kui ka uurimise läbiviimise aja arusaamasid. Alljärgnevalt visandan Eesti kvääriajaloo uurimistee, kus selgub, et seni on Eestis LGBTQI+ ajaloo küsimustega enne ajaloolasi tegelenud just kunstnikud Anna-Stina Treumund ja Jaanus Samma. Kunstnikud on konsulteerinud ajaloolastega, kes hiljem on kasutanud samu materjale oma uurimuses.

2015. aastal ilmus kunstnik Jaanus Samma näituse “NSFW. Esimehe lugu” ingliskeelne kataloog, mis esitas anonümiseeritud ja toimetatud kujul loo 1960. aastatel mehega seksimise eest karistatud kolhoosiesimehest (Samma jt 2015). Samma allikateks olid Esimehe kohtutoimik, tema isiku ja aja kohta kogutud mälestused ja kuulujutud. Kunstinäitusel ja kataloogis analüüsiti, kontekstualiseeriti, tõlgendati ja eksponeeriti Esimeheks hüütud eesti mehe loo erinevaid tahke alates tema erandlikult pööreterohke isikliku elu narratiivist kuni totalitaarse riigikorra kontrollimehhanismide groteskini. See polnud lihtsalt lugu ühest õnnetult režiimi hammasrataste vahele jäänud mehest, vaid näitas ajaloo ja indiviidi kompleksseid vastastikusuhteid, muuhulgas neid, mille alusel saab midagi või kedagi üldse kvääriks pidada, lähtudes sugu ja seksuaalsust kriitiliselt mõtestavast teoreetilisest sõnavarast.

Esimehe lugu kasvas välja Jaanus Samma 2010. aastal alguse saanud dokumentaalteosest “Jutustamata lood” (2011), mille tellisime kuraatoritena Airi Triisbergi ja Anders Härmiga Ida-Euroopa LGBTQI+ narratiive käsitlevaks

aktivistlikuks kunstinäituseks “Sõnastamata lood” (2011, Tallinna Kunstihoone). Nõukogude ajal elanud homoseksuaalsete meestega intervjuusid kogudes Samma Esimehe avastaski ning nii tekkis küsimus, kas selliseid lugusid on Eestis veel. Kas ka naistest või transsoolistest võiks leida lugusid enne taasiseseisvumisaega? Samu küsimusi püstitas kogu oma kunstipraktikaga Anna-Stina Treumund, kes visualiseeris lesbi- ja naisajalugu ja kogukonda, ning kelle loomingut on süvitsi analüüsinud Redi Koobak (Koobak 2013). Igal juhul hakkas 2011. aastast mitmes uurijas tasapisi tekkima huvi Eesti kvääriajaloo vastu, mille varjatud narratiivid ja nende otsimine erinevad oluliselt USA kultuuri- ja seadusruumist väljakasvanud *queer*-teooria peavoolust, kus põhirõhk on n-ö kapist välja tulemise identiteedil ja võrdõiguslikkuse aktivismil, samas kui Eesti kvääride lugude uurimine nõuab teistmoodi lähenemist varjatud lugude leidmiseks, intiimsete juhtumite ja saladuste tagantjärele väljatoomiseks ja käsitlemiseks.

Jaanus Samma uurimust “Esimehe lugu” analüüsis ka soome ajaloolane Riikka Taavetti, kes lisaks “Esimehe loole” ja selle retseptsioonile on võrrelnud 1990. aastatel kogutud Eesti ja Soome seksuaalsuse teemalisi omaeluloolisi kirjutisi ja kogumikke ning käsitlenud prostitutsiooni kui Nõukogude Eesti kvääri nähtust (Taavetti 2018a). Lisaks on Taavetti analüüsinud väliseestlase Heljo Liitoja memuaare “See puuduv osa” (2002), mis jutustab loo Teise maailmasõja põgenikust 1960. aastate Kanadas, kus geide seltskonda sattumine tekitas heteronormatiivseid väärtusi kandvas väliseestlaste kogukonnas üsna aktiivses rollis olevale naisele mitmeid (sise)konflikte (Taavetti 2018b).

Folklorist Andreas Kalkun on Jaanus Samma jälgedes uurinud Eesti kohtutoimikuid ning leidnud sõdadevahelise perioodi sugukõlvatute tegude kriminaalmenetluste arhiivist kolm juhtumit, kus mehi on karistatud meestega seksimise või selle soovi avaldamise eest, neist üks juhtum pälvis avalikkuse tähelepanu ka omaaegses ajakirjanduses (Kalkun 2018). Lisaks juhtumite põhjalikule analüüsile ja küsimustele kohtutoimikute kui fragmenteeritud ja efemeersete materjalide olemusest allikatena, andis Kalkun ülevaate sõdadevahelisel perioodil Eesti Vabariigis aset leidnud homoseksuaalsuse dekriminaliseerimisest ja seda puudutavatest avalikest debattidest, mis kestsid visalt 1930. aastate keskpaigani, mil paradoksaalselt samaaegselt “vaikiva ajastu” saabumisega jõustus homoseksuaalsuse dekriminaliseerimine (Jõeäär 1926, Uus Sõna 1935). Kuna toona oli üks tähtsamaid tollal ebanormaalseks peetud seksuaalsusega inimeste ja nende võrdõiguslikkuse eestkõnelejaid Berliini seksuoloog Magnus Hirschfeld, uuris Kalkun Hirschfeldi tegevust ja seoseid Eestiga ning tema visiite Eestisse oma ettekandes 2019. aastal Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud seminaril “20. sajandi alguse Eesti kväärimine”. Samal seminaril esines ka Kai Stahl, kes uurib 1920. aastate alguses

loometeed alustanud kunstnik Natalie Mei kvääri *alter ego*'t ja loomingut, kus kasutas allikatena peale varasemate kunstiteaduslike uurimuste hiljuti leitud kirjavahetusi ja päevikuid.

Homoseksuaalsuse ja seda puudutava seadusandluse kohta Nõukogude Liidus ilmus 1990. aasta konverentsi ettekannete põhjal koostatud kogumik "Sexual Minorities and Society: the changing attitudes towards homosexuality in the 20th century Europe" ("Seksuaalvähemused ja ühiskond: suhtumise muutumine homoseksuaalsusse 20. sajandi Euroopas", 1991), mis lisaks ajaloouurimuslikule sisule on tänaseks kujunenud iseseisvaks uurimisobjektiks. 1990. aastal Tallinnas toimunud konverentsi ühe korraldaja ja kogumiku koostaja Teet Veispaku ettekanne andis ülevaate ENSV Justiitsministeeriumi arhiivist leitud statistikast, mille põhjal aastatel 1960–1989 karistati homoseksuaalsuse paragrahvi alusel ühtekokku 159 meest. Ivika Nõgeli ettekanne tema 1989. aastal kaitstud diplomitööst, millega seoses viis Nõgel Tallinna kõrgkoolide 22aastaste tudengite seas läbi suhtumisküsitluse, näitas, et sooneutraalselt võrdsetesse abielu- ja lapsendamisõigustesse suhtus tollaste üliõpilaste enamus pigem soosivalt. Ühtlasi andis Nõgeli ettekanne ülevaate 1980. aastate lõpu raadios ja trükimeedias toimunud diskussioonidest aidsi ja homoseksuaalsuse teemadel, mis aitab tulevikus neid materjale paremini leida (Nõgel 1991).

Lisaks neile ajaloolistele uurimustele leidub Eesti LGBTQI+ kultuuriloolilisi käsitlusi artiklikogumikus "Kapiuksed valla" (Davidjants 2010). Seniavaldamata uurimusi ettekandepäevadelt (Kuusik 2018; Lember 2018; Kalkun 2019; Ross 2019; Stahl 2019) ning kaudselt seksuaal- ja soovähemuste ajaloo seostuvaid uurimusi (Ird 2013) võib leida veel. Siinse historiograafilise ülevaate põhjal võib üldistada, et seniste uurimuste keskseks huviobjektiks on seksuaalvähemustesse kuuluvate inimeste ütluste ehk oma hääle, elulugude või nende fragmentide otsimine ja tõlgendamine seoses seadusandlusega või avalikku ruumi jõudnud aruteludega külajuttudest, kirjandus- ja kunstiteosteni ning teadus- ja ajaleheartikliteni.

Selle põhjal võib öelda, et Eesti kvääriajaloo uurimine on alles nii fragmentaarne, et ühegi 20. sajandi perioodi kohta ei saa veel teha üldistusi, mis ulatuks leitud materjalide analüüsist kaugemale. Samas on peaaegu kõik ülalmainitud uurimused omavahel seotud seeläbi, et uurijad on omavahel tuttavad ning täiendavad üksteise leide. Siinne artikkel asetub teadlikult Eesti kvääri uurimislukku, kus püüan leitud tekstikorpusest küsida juba varemgi küsitut ning esitada kummatigi uusi küsimusi seksuaal- ja soovähemuste ajalooliste representatsioonide kohta, olles teadlik, et need mõisted on pidevas muutumises ning paljud kvääride lugusid teadvad inimesed, nende mälestused ja teised allikad on ajas kaduma läinud.

Seksuaalvähemuste representatsioonide otsingumeetod

Kui hakkasin Eesti seksuaal- ja soovähemuste ajalugu uurima, pidin materjali suhtelisest nappusest hoolimata seadma kõigepealt selged piirid ja sõnastama küsimused, kuidas vähemusgruppe ajalooliselt ja keeleliselt määratleda, milliste allikatega töötada ning milliseid aspekte vähemuste ajaloos käsitleda, et allikmaterjali erisuguseid omadusi võimalikult hästi välja tuua. Ajaloolane Estelle Freedman on lesbiajaloo peamiste uurimisallikatena nimetanud kirjavahetusi, meditsiini- ja kohtutoimikud (Freedman 1982: 110), mis üldjoontes kehtivad kõigi LGBTQI+ gruppide kirjutamata ajalugude kohta. Kui kunstiteoste puhul saan toetuda teoste tõlgendamisele, retseptsioonile, kunstnike ütlustele, kuulujuttudele, mälestustele ja nende faktikontrollile, siis siinses artiklis lisanduvad kunstile veel ilu- ja teaduskirjandus, ajakirjandusarhiivid ja interneti kaudu rahvusvahelised digiarhiivid. Ajakirjanduses ringlevad representatsioonid annavad aimu, kuidas kõrvaltvaataja pilk on kvääre ja nende kujutamise kaudu norme loonud. Siinses artiklis on minu peamisteks allikateks internetis kättesaadavad digiteeritud eestikeelsete ajalehtede ja ajakirjade andmebaasid DEA, Digar, e-raamatukogu Etera ning Google'i otsingumootoriga leitud artiklid, samuti Eesti eugeenika ajalugu puudutavad uurimused ja neis viidatud sõdadevahelisel perioodil ilmunud seksuaalkasvatust käsitlevad raamatud. Lisaks tutvusin mõnede Rahvusarhiivi toimikutega, mis puudutasid ajalehtedes mainitud inimesi ja lokaale, kuid ei andnud esialgu teistele siinmainitud allikatele sisulisi lisandusi. Materjali struktureerimiseks toetusin Karen Baradi agentse realismi teooriale, mida tutvustan allpool.

Minu huvi sõdadevahelise perioodi trükimeedia vastu sai alguse Lola Annabel Kassi, Mirjam Hinrikuse ja Liis Pählapuu näitusest “Kurja lilledelapsed. Eesti dekadentlik kunst” (2017, Kumu kunstimuuseum), mille üheks teemaliiniks olid androgüünsed autoportreed kui kunstnike ühiskonnakriitiline enesekujutamine. Lisaks saatis Hinrikus mulle meilivahetuses Johannes Semperi 1926. aastal ilmunud lühijutu “Niidukressid”, mis ilmus nn uut naist kujutavas novellikogumikus “Ellinor”. “Niidukressid” on lugu rikkast maskuliinsest proua Liibeonist, kes püüab manipuleerides ja võimutsedes endale kaaslannat leida. Mind haaras otsekohe küsimus, kes võiks olla loo prototüüp ning Google'i otsing juhatas mu kiiresti Digari *Postimehe* arhiivi, Albert Kivikase 1928. aastal ilmunud arvustusteni. Kivikase kirjutistest selgus, et Semperi raamat on Paul Morandi 1922. aasta novellist “Rooma öö” inspireeritud ja Eestisse kohandatud teisend (Kivikas 1928ac). Semper vastas Kivikale, ning nende mõttevahetusest kujunes Lääne laenude ja eesti rahvuslike väärtuste vaheline konflikt (Kivikas 1928b; Semper 1928ab). Lisaks Kivikase pilkavatele arvustustele ilmus *Võru*

Teatajas ka toetavam arvustus, mis oli proua Liibeoni kujust pigem positiivselt intrigeeritud (Võru Teataja 1928). Ometi osutus Kivikase retseptsioon eriliselt väärtuslikuks, kuna andis mulle proua Liibeoni kohta märksõna naismees, kellesugustest avalikult kirjutamise Kivikas hukka mõistis, kuna see viivat seesuguste inimeste Eesti tänavapilti ilmumiseni (Kivikas 1928d).

Niisiis alustasin otsinguid digiteeritud ajalehtede andmebaasis Digar, katsetades igasuguste märksõnadega, mida teadsin varasemast ning mida LGBTQI+ ajaloo käsitlusi veebis ja trükisena lehitsemisel ning arhiivartikleid lugedes järjepanu lisandus. Kõige sagedamini esinev märksõna tänapäeva mõistes LGBTQI+ inimeste kohta sõdadevahelise perioodi trükimeedias on 'meesnaine' ning vähemalt kolmandik leitud artiklitest räägivad meheriites naistest või naiseriites meestest. Lisaks sellele katsetasin erinevaid kirjaviise homoseksuaalsust, lesbilisust ja transsoolisust tähistanud sõnadega ning rahvusvaheliselt tuntud ajalooliste LGBTQI+ inimeste nimedega (millest tulemusi andsid Magnus Hirschfeld, Richard Kraft-Ebbing, Oscar Wilde, Elisar von Kupffer, Marlene Dietrich, Greta Garbo, Jean Cocteau, André Gide, Rosa Bonheur, Platon, Sokrates, Sappho, Lily Elbe, vennad Tšaikovskid). Arhiveerisin leiud viidetega oma arvutisse ning jagasin neid kohe teiste uurijatega, lootes, et mitmes arvutis säilivad erinevate sõnakujude süsteemse katsetamise kaudu väljaotsitud materjalid kindlamalt. Samas tahtsin julgustada teiste käimasolevat või potentsiaalset uurimistööd ning õhutada neid endaga kaasa mõtlema, mida leitud materjalidega edasi teha.

Koondasin materjale mitmes järgus, alustades märksõnade kaardistamisega ning jätkasin süstematiseeritud ja põhjalikuma lugude väljaotsimisega. Kokku olen seni leidnud umbes 300 artiklit, mis mainivad või käsitlevad seksuaal- või soovähemusse kuuluvaid inimesi või vastavat subkultuuri. Koostöös otsimist katsetasin märtsis 2019, õpetades Tartu Ülikoolis kursusemoodulit, kus palusin osalejatel otsida Eesti veebiarhiividest seksuaal- ja soovähemuste representatsioonid ning leitud materjale analüüsida. Tudengid leidsid minu kogule lisaks 43 uudisnappu, artiklit ja fotot. Allikatena kasutatud artiklid on vastavalt väljaannetele küllalt erinevad: arstide seltsi väljaannetes avaldati meditsiiniteadlaste arutelusid, teatavat erialakirjanduse eesmärki kandsid spordilehed ning kümnekond reportaaži, mis refereerisid teaduslikke raamatuid või loenguid; mitmed pikemad artiklid ilmusid huumorilehtedes või päevalehtede meelelahutusrubriikides, arvestatav hulk artikleid ilmus krimiuudistes. Tulevikus võiks kaaluda laiemat seksuaalsuse spektri ja nende representatsioonide analüüsiks näiteks žanrimääratluste analüüsi eri väljaannetes.

Kuigi digiteeritud arhiivmaterjalid on päästetud ainelisest hävingust ning tänu tekstitöötlusprogrammidele saab neid kasutada efektiivsemalt kui arhiivis kõiki materjale läbi lehitsedes, on digiarhiivide miinuseks nende fragmen-

taarsus. Esiteks ei tule sõnaotsingutega välja kvääridest kaudselt rääkivad artiklid ning kõiki ajalehtede skaneeringuid programm ei tuvasta. Seetõttu kujuneski väga oluliseks arhiivindust õppinud Taavi Koppeli kogumistöö, kes tutvustas mulle 1933. aastal *Rahvalehes* ilmunud pihtimuslikku fiktsionaalset artiklisarja “Lilla õudus”, mis jutustas kümne aasta pikkuse vaatluse põhjal homoseksuaalsete meeste suhtlusvõrgustikest Tallinnas ja mujal Eestis. Seda artiklikogumit ei leidnud ma ühegi sõnaotsinguga ka hiljem katsetades. Seega tuleb märkida, et Digari tekstituvastusprogramm ei ole täiesti töökindel ning võtta arvesse, et ilmselt pole ma paljusid materjale veel üles leidnud. Sellest järeldan, et praegune sõnaotsingute abil leitud kogum ei ole ammendav ega anna võimalust teha leitud materjali põhjal uuritava perioodi kohta kaugeleulatuvaid järeldusi.

Esimesteks refleksiooniküsimusteks siinse artikli juures kerkisid otsisõnade väljamõtlemine, ajaliste ja sisuliste piirangute seadmine, leidude süstematiseerimine ja tähenduste määratlemine. Ajaliseks piiriks seadsin esialgu aastad 1900–1945. Kõige rohkem artikleid ilmus aastail 1928–1933, vahemikus 1919–1939 ilmus igal aastal vähemalt üks artikkel, mille järgi siinse artikli ajaliselt raamistasin. Ülejäänud perioodi leiud on sporaadilisemad. Teiseks pidin otsustama, milliste teemadega piirdun, sest 21. sajandi kvääriteooria järgijana eristan soolisuse ja seksuaalsuse mitmekesisuse spektreid oluliselt detailsemalt kui seda tehti enne Teist maailmasõda. Pean silmas, et kuigi pedofiilide hulgas on ka samast soost laste kuritarvitajaid ja sodoomia on Piiblis olnud kasutusel homoseksuaalsete meessuhete kirjeldamiseks, mõistan pedofiiliat ja sodoomiat selgelt homoseksuaalsusest eristuva nähtusena, sest homoseksuaalsust ei defineeri isiku- ega loomadevastane vägivald. Samas – nagu uurimistulemustest selgub – ei olnud sõdadevahelisel perioodil heteroseksuaalsusest erineva soolise ja seksuaalse subjektsuse, identiteedi ja praktika erisused diskursiivselt veel tingimata välja kujunenud ega eristavalt mõistetud. Mõnel puhul näib, et kõiki praktikaid, mis polnud heteroseksuaalsed, peeti kas psühhopatoloogiaks või lausa roimaks (Viidik 1937: 75). Lisaks otsustasin oma kogumist kõrvale jätta sellised nähtused nagu vabaarmastus ja nudism ehk naturism, mis küll hõlmavad kõiki sugusid ja seksuaalseid orientatsioone, kuid mille kohta leidsin vähe sellist infot, mis oleks seksuaal- ja soovähemuste lugude mõistmist sisuliselt täiendanud. Kogu seksuaal- ja soospektrumi uurimine pole siinse uurimuse eesmärk.

Otsustasin siinses artiklis kasutada vaheldumisi sõdadevahelist soolisuse ja seksuaalsuse diskursust ning tänapäevaseid mõisteid. Olen teinud nii ühelt poolt selleks, et vanu lugusid tänapäeva inimesele arusaadavaks “tõlkida”, teisalt selleks, et distantseeruda praegusajal homfoobsena mõjuvast retoorikast, mida sõdadevahelisel perioodil tingimata sellisena ei mõeldud. Näiteks

1930. aastatel kasutatud “soovahetuse” asemel on täpsem kasutada mõistet “soo korrigeerimine”, sest operatsiooni ja riietumise abil esitab transsooline inimene sugu, millega ta identifitseerub, mitte ei vaheta seda (Stryker 2017: 10, 20–21). Lisaks olen siinses artiklis jätnud kõrvale homofoobse diskursuse omnipresentsuse, sest peaaegu kõik artiklid väljendavad seksuaalvähemuste suhtes kas otsest pahatahtlikkust, mõistmatust, skepsist või kaastunnet. Veel enam – nagu A. Oinatski juhtumist allpool selgemalt välja joonistub, domineeris seksuaal- ja soovähemuste mõtestamisel nn negatiivse eugeenika diskursus, mis paralleelselt pronatalismiga kuulutas homoseksuaalsuse ja transsoolise patoloogiaks või kuritegevuseks, mida piirata ja millest hoiduda. Tänaseks on koos eugeenika hääbumisega ka homoseksuaalsus ja transsoolise haiguste nimekirjadest eemaldatud ja Eestis dekriminaliseeritud.

Otsingumeetodi ja sõnavara kõrval otsisin teoreetilise analüüsi vahendeid, mille abil leitud materjali mõtestada. Leidsin sobivaks mudeliks Karen Baradi agentse realismi, mis seab eesmärgiks uuritava erinevate osiste agentsete ehk tegevate seoste märkamise ning mille kaudu saan oma artiklivalimi diskursusi süstematiseerida. Et arhiivimaterjalid kujutavad endast ainult fragmente Eesti kvääri-tegelikkusest, kasutan Karen Baradi representatsioonikriitilist meetodit raamatust “Meeting the Universe Halfway” (2007). Baradi teooria ühendab Michel Foucault’ diskursuseanalüüsi ja genealoogia ideed Judith Butleri performatiivsusteooria ja Donna Haraway pidevas vastastikuses mõjus kujunemise (*becoming-with*) ideede vahendusel Niels Bohri kvantfüüsika komplementaarsusprintsipi mudeliga (Barad 2007: 61–67). Barad on oma teooria väljaarendamiseks loonud uudissõnu ja -mõisteid, millega ta arendab edasi varasemate autorite teoreetilisi väljendeid. Näiteks mõtestab Barad Foucault’ d teiste autorite vahendusel, mitte n-ö puhtal kujul, mistõttu rõhutab ta Foucault’ diskursuse mõiste feministlikuks eristuseks selle materialistlikku väärtust ehk seda, kuidas mõistmine on diskursiivne praktika materiaalse kuju ja tagajärgedega, kasutades terminit materiaaldiskursiivsed praktikad (*material-discursive practices*) (Barad 2007: 147).

Baradi teoreetiline mudel toetub Niels Bohrile, kelle järgi objektiivsus kui selline on võimalik ainult konkreetselt mõõdetavas ja vaadeldavas (katse)sihtuatsioonis, kusjuures vaatlusvahenditega (*measuring agents*) koos muutuvad ka tulemused (Barad 2007: 117–118). Bohri sõnastatud nähtuse (*phenomenon*) mõistest – mille tähendus toimib üksnes vaadeldavas olukorras, aga mitte universaalselt igal pool – lähtuvalt on Barad kirjeldanud nähtuse vaatlusaparatuuri (*measuring apparatus*), kus nähtus ilmneb alati seotud suhtlusvõrgustikus (*entanglement*) ning tähendused tekivad intra-aktsioonide (*intra-action*) kaudu, näiteks materiaaldiskursiivsete praktikate vahendusel (Barad 2007: 178). Seega Baradi mudeli järgi tekivad tähendused suhtlusvõrgustiku tegevuse

käigus. Nähtust ja selles toimuvat piiritlevad vaatlusvahendite (näiteks minu kui vaatleja) võimed seoseid märgata. Mina uurin seksuaal- ja soovähemusi, kelle hulka kuuluvatest inimestest ilmunud lugusid leidub mitmesugustes diskursiivsetes režiimides, näiteks teadustekstides ja krimiuudistes, mis on omavahel materiaal-diskursiivsete praktikate – diskursiivsetel mõistmistel on materiaalsed tagajärjed – kaudu seotud ning moodustavad väljaannete, autorite ning sellel ajal levinud sugu ja seksuaalsust puudutavate teadmiste seotud suhtlusvõrgustiku. Sellises mudelis materjali vaadates selguvad seosed ja argumendid, mida diskursusi genealoogiliselt kaardistamata ja võrdlevalt analüüsimateks oleks keerulisem märgata.

Niisiis on tähenduste selgitamiseks ja arutamiseks oluline läbipaistvus ja elementide kaardistamine genealoogia. Nagu öeldud, toimivad mitutpidi ristuvad seosed, intra-aktsioonid materiaali-diskursiivsete praktikate abil. Sealjuures on intra-aktsioon interseksionaalsuse ehk sotsiaalselt mitmedimensioonilise analüüsi vahend, mille järgi miski pole ühene, kuna tähendused sünnivad diskursuses, mis omakorda koosneb intra-aktsioonidega seotud suhtlusvõrgustikest ning seeläbi on märgatavalt asjasse puutuvad seosed tähenduste tekkimisel agentses rollis. Vaatleja peab suutma otsustada, mis osad on nähtuses olulisena määratletavad (Barad 2007: 97–131). Nagu alljärgnevalt selgub, on kirjutised seksuaal- ja soovähemustest sõdadevahelises Eestis intra-aktsioonide kaudu seotud eugenika ideedega, mis aitab näha diskursiivseid seoseid, kuidas homoseksuaalsust ja transsoolisust tol perioodil patoloogiseeriti ja heteronormatiivsust propageeriti.

Ainesega suhestumist toetab Baradi teooria binaarsusest hoiduv loogika, mis suunab vastanduste asemel otsima täiendusi. Binaarsust vältiva mõtlemise puhul on oluline roll eri elementide agentsusel, st selleks, et vaadeldav nähtus saaks väljendada erinevates olukordades erinevaid valikuid, peab tal olema teatav võimalus toimida (*perform*) rohkem kui ühtmoodi (Barad 2007: 135–136). Sellepärast ongi Baradi loodud eri autorite koosmõjulise genealoogilise vaatlusskeemi nimetus agentne realism, et nn objektiivne tegelikkus saabki eksisteerida ainult vaadeldavas agentsete seoste vahelises protsessis (Barad 2007: 137–141). Representatsioonid iseenesest – antud juhul mõnisada artiklit, mis puudutavad kväariajalugu – ei tähenda eriti midagi, s.o nende põhjal ei saa teha üldistusi seksuaal- ja soovähemuste ühiskondliku positsiooni kohta sõdadevahelises Eestis. Ent kui representatsioonid genealoogiliselt süstematiseerida, on võimalik vaadelda, kuidas ja millistes seostes tekivad tähendused seksuaal- ja soovähemustest ning millised on nende tähenduste materiaalsed väljundid, näiteks seaduste ja inimeste intra-aktsioonid kui inimeste tegevuse ja avaliku diskursuse normide kujundajad.

Kväärid lood sõdadevahelisel perioodil

Siinses alapeatükis tutvustan ülevaاتlikult seksuaal- ja soovähemustest leitud lugusid sõdadevahelise Eesti ajakirjanduses. Otsisin pikalt sõna “homoseksuaalsus” erinevaid kirjapilte ja tüvelt sarnaseid sõnu, nii osutuski see otsisõna üheks sagedamaks vaste andjaks. Homoseksuaalsusest kirjutati kui sensatsioonist, meditsiinilisest nähtusest, perversioonist, ühesoolistes institutsioonides nagu sõjavägi või vangla levinud probleemist, geeniuuseks olemise eeldusest, halvast abielumaterjalist, eugeenilisest nähtusest, nagu võib näha näiteks bibliograafias väljatoodud artiklitest, mis ilmusid väljaannetes *Päevaleht*, *Postimees*, *Kaja*, *Rahvaleht*, *Sakala*, *Uus Kosjaleht*, *Uudisleht*, *Eesti Arst*. Selle sõnaga seoses räägiti enamjaolt meestest ja väga harva mõõndi, et ka “niisuguseid naisi” on olemas (Uus Kosjaleht 1932; Tallinna Post 1932; Kaja 1929). Homoseksuaalsete meeste kohta ilmus mitu põhjalikku lugu, mis mainisid näiteks tuntud homoseksuaalseid autoreid Sokratesest Tšaikovski ni kui tõestust selle nähtuse olemasolust ja inimlikkusest, juhatamaks sisse Tallinna meeste “lantimisala” kirjeldust (Uus Kosjaleht 1932). Anonüümse autori artiklisari “Lilla õudus” andis jällegi pikema sissevaate teemasse, kuidas meeste juhututvused kulgesid, kus homoseksuaalsed mehed omavahel kohtusid, suhtlesid, kuidas pidutsesid ja missuguseid rituaale veel läbi viisid (Lilla õudus 1933). Enamjaolt oli artiklite tonaalsus ambivalentne: selgitati homoseksuaalsuse tähendust tänapäevani käibel olevas mõttes, samal ajal esitati seda nähtust kaastundeväärilise ja saatuslikult ebanormaalsena (Uus Kosjaleht 1932; Lilla õudus 1933).

Kvääride naiste puhul aga sai populaarsemaks märksõna “garçonne” mille alternatiiviks olid “poisitar” ning valdavalt kasutati neid sõnu Lääne kultuuritegelaste kohta. ‘Poisitari’ sõna kasutati segamini nii moodsate n-ö androgüünsete naiste kohta ja *garçonne*’ilike naiste kohta, keda me tänapäeva LGBTQI+ ajalugudes tunneme lesbide, biseksuaalsete naiste ja feministidena (Zirk 1934; Naisterahva Elu 1925). Ometi olid naiste puhul veelgi olulisemaks märksõnadeks eelnimetatud “naismees”, “naispoiss” või “meesnaine”, mis võisid tähendada nii lesbit kui ka transsoolist meest. 1929. ja 1932. aastal ilmusid pikemad lood seadusega pahuksis olnud naistest, kes kandsid meeste riideid, kui olid püüdnud abielluda või käia teiste naistega. Samasooliste abielude näiteid leidis nii Tallinnast kui ka Saksamaalt (Esmaspäev 1929, Tallinna Post 1932).

Lesbide kohta ilmunud materjale on raske määratleda, sest hoolimata naiste ühiskondliku positsiooni murrangulisest muutumisest meestest sõltumatumaks esitati naiste homoseksuaalsust asjaolude kokkusattumuseks (meeste rõivais naine oleks justkui häda sunnil naisega koos), patoloogiana (kriminaalsed ja avalikud naised ei tegevat vahet õigel ja valel soolisel käitumisel) või mindi

homoseksuaalsuse võimalusest lihtsalt mööda (Tallinna Post 1932). Nii otsiti vanatüdrukku nimetatud kehalise kasvatuse õpetajale Karinile tema venda portreeterivas loos meest (Eesti Spordileht 1930), samas kui teistes artiklites kajastati Karini plaane sõita koos sama ametit pidava ning pildil samasugust seelikut, kampsunit ja baretti kandva sõbranna Olliga jalgratastel Prantsusmaale ja tagasi ning soovi reisida rattaga ümber maailma (Ilmaränduritena 1928, Sakala 1928). Sellises kombinatsioonis on artiklites justkui välistatud võimalus, et nad olid omavahel romantilises suhtes.

Kväärade kogukondade efemeersusest ja varjatud kultuurist kirjutanud José Esteban Muñoz on välja toonud, et turvalisuse huvides oli varem ja mõnikord ka nüüdisajal oluline, et avalikus ruumis antakse vähemuste kultuurist ainult salamisi mõista, nii et vaid epistemoloogiliselt samasse gruppi kuulujad on suutelised täpselt mõistma, millest jutt (Muñoz 1996: 6). Seega kui võtta Olli ja Karini puhul lähtepunktiks lesbide subkultuur – kus samad kostüümid, sportlik eluviis, kahekesi maailma vallutamine on tavaks (Turner Carney 2018) –, ei ole ühtegi põhjust mitte pidada neid lesbipaariks, ning sellisel juhul näitab see juhtum lesbilisuse mahavaikimist, kus ees- ja perekonnanimedega naiste seksuaalsus on miski, mis on jäetud mainimata. Kodanikunime ja homoseksuaalsust mainiti koos ainult mõrvatud homoseksuaalsete meeste puhul (Esmaspäev 1928) või seoses rahvusvahelist tähelepanu pälvinud välismaalastega (Tallinna Post 1932).

Enamasti on raske öelda, kuidas soo ja seksuaalsuse kohta käivad sõnad täpselt kasutusele tulid, aga mõiste 'hermafrodiit' definitsiooniga 'meesnaine' leidis uue sõnana eesti-saksa keele tõlkimise artiklis 1918/1919 *Eesti Kirjanduse* kuukirjas (Ernits 1918: 89) ning "androgüün" ilmus õigekeelsussõnastikus 1925. aastal kui "meesnaisus, mõlemasugusus" (ÕS 1925: 15). Ajakirjas *Eesti Arst* arutati 1922. aasta numbris homoseksuaalsust käsitlevate raamatute üle (Lellep 1922: 142), kus kasutati ka hermafrodiidi sõna ning 1925. aastal kaitses W. E. Krause Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja "Quantitative Untersuchungen über experimentellen Hermaphroditismus", milles käsitles suguorganite emasloomadelt isasloomadele siirdamise katseid merisigadel. Lisaks ilmus 1922. aastal tõlkeraamat "Suguelu tervishoid", millele oli üsna detailsete kirjeldustega lisapeatüki nii naiste kui ka meeste homoseksuaalsetest suguahtidest kirjutanud šveitsi arst Auguste Forel (Forel 1922: 85–103) ning 1925. aastal ilmus Elli Jägeri tõlkes raamat "Naise suguelu", kus feministlik kirjanik Johanna Elberskirchen kirjutas lesbilisusest kui ebatavalisest nähtusest, mida ei peaks hukka mõistma (Elberskirchen 1925: 206). Need teaduslikud ja populaarteaduslikud uurimused viitavad soolisuse teemast teadlikkusele nii humanitaarkui ka loodusteadlaste seas. Sellest hoolimata (või just sellest ajendatuna) on ajakirjandusest näha, et sõna "hermafrodiit" pälvis palju tähelepanu ja külvas

(soo)segadust, kuna seda kasutati paralleelselt või vaheldumisi “androgüüniga” (Virumaa Teataja 1931).

Mütoloogias ja etümoloogiliselt tähendavadki mõlemad sõnad korraga mees- ja naissoo kehastamist, mille puhul 20. sajandil hakati kasutama mõistet “interseksuaalsus” (*intersex*) või vahesoolisus. Nagu Anne Fausto Sterlingi 1980–90. aastate uurimustööst hermafrodiitide kohta selgus, ei hõlma see mõiste piisavalt asjaolu, et bioloogiline sugu võib olla väga mitmekesine, kombineerides X ja Y kromosoomi küllaltki suvaliselt, samuti ei pruugi nn vastassoo organid olla väliselt üldse nähtavad, elu jooksul üldse kuidagi ilmnedagi ning ka välisvaatlusel nähtavad suguorganid võivad oma kujult olla sobivad korraga nii mehele kui ka naisele (Fausto-Sterling 2000: 20). Diskursus, mis neid kahte mõistet meditsiiniliselt ja sotsiaalselt eristama hakkas, oli sõdadevahelisel perioodil alles kujunemas ning võtmeisikuks vähemusseksuaalsuste teaduslikus uurimises oli Eestis Berliini seksuoloog Magnus Hirschfeld.

Doktor Magnus Hirschfeldist kirjutati Eestis esmakordselt saksa keeles seoses 1907. aasta Eulenbergi afääriga (Kalkun 2020), aga eesti keeles esimest korda 1921. aastal seoses seksuaalreformi kongressiga Berliinis, kuhu kutsuti ka Tartu Ülikooli teadlased (Päevaleht 1921). 1924. aasta reportaaž käsitles Berliini dekadentlikku ööelu ning Hirschfeldi eksperimentaalset seksuaalkliinikut, kus uuriti kõikvõimalikke sugusid ja seksuaalseid sättemusi ning mille asukaid nimetati reportaažis inimesteks, kellel puudub sugu või kolmandast soost inimesteks (Esmaspäev 1924). 1928. aastal ilmus artikkel Protensi-nimeliselt autorilt, kes kirjeldas kokkupuuteid homoseksuaalsete meestega, mis seostusid tema käiguga 1921. aastal Berliinis avalikule koosolekule, kus Hirschfeld pidas ettekande, miks meestevaheline armastus tuleks dekriminaliseerida. 1929. aastal käis Hirschfeld Tallinnas ja Tartus avalikke loenguid pidamas ning ajalehed avaldasid mõlemast kokkuvõtte (Päevaleht 1929a, Päevaleht 1929b). 1928. aastal ilmus Hirschfeldi raamatu “Die Transvestiten” (1910) ainetel artikkel “Suguvõltsijad” ajaloost tuntud meheriideid kandnud naistest ja naise-riideid kandnud meestest. Kõigepealt ilmus artikkel *Päevalehes* ja *Postimehes*, paar aastat hiljem *Rahvalehes* ning väikese muudatusega uuesti 1935. aastal *Tallinna Postis*, kusjuures esimesed artiklid püüdsid hoida neutraalset tooni, hilisemad esitasid materjali sensatsioonilisemana (Päevaleht 1928; Postimees 1928; Rahvaleht 1930, 1931; Tallinna Post 1935).

1929. aasta Hirschfeldi loengu kuulutused, sh teadaanne, et Estonia saal on välja müüdnud, ilmusid mõnikord kõrvuti reportaažidega Inglismaal aset leidnud Victor Barkeri looga, mis pälvis detailset kajastust. Artiklite vahendusel selgus, et “nais-meheks” nimetatud kolonel Barker oli sündinud Belgias naisena, olnud abielus kahe mehega ning tal oli kaks last. Kahekümnendates eluaastates hakkas Barker kandma meeste rõivaid ja abiellus naisega, kellega

tehtud kohtuintervjuust selgus, et 33aastane naine sai alles ajalehest teada, et tema abikaasa, kellega tal oli olnud normaalne suguline läbikäimine, polegi tavaline mees (Kuidas abiellus 1929). Barker sattus avalikkuse tähelepanu alla, kuna ei läinud õigeaegselt oma ettevõtte pankrotti välja kuulutama, ning kui ta kinnipeetuna vanglas lahti riietati, leiti, et ta on bioloogiliselt naine, ning naisega abielludes oli ta seaduse silmis riiki petnud (Naine 1929; Vaba Maa 1929; Uus Eesti 1937). Barkeri loole järgnes hulk lugusid meheriietes elavatest naistest ja naiseriideid kandvatest meestest nii Riias, Californias kui ka Viljandis ja Tartus (Päevaleht 1932; Teine “kapten Barker” 1929; Viljandi Uudised 1929; Vaba Maa 1932).

Viimane välismaine suuremat tähelepanu pälvinud juhtum, mida Eesti ajakirjanduses korduvalt käsitleti, oli see, kuidas kunstnik Gertrud Wegeneri abikaasast Einarist sai maailma esimeste sookorrigeerimise operatsioonide läbi Lily Elbe. Elbele omistati heteroseksuaalsust, kui väljendati eeldust, et Lily ja Gertrud lahutasid oma abielu suhte lõppemise pärast, kuigi tegelikult lahutas nende abielu kohus, kuna samast soost inimeste abielu oli seadusega vastuolus (Järvamaa 1931; Sakala Pühapäev 1931; Sakala 1931a). Suur osa Lily Elbe muutumist käsitlevatest lugudest on tõlkeartiklid, mida ilmus tavaliselt pigem vähe. Need paistavad silma, sest lahkasid teemat kaasaelamise ja selgitavate kirjeldustega juriidilistest ja meditsiinilistest protsessidest, mida Elbe juhtum kaasa tõi. Elbe antud ütlused pärast operatsioone väljendasid rõõmu, et ta sai elada iseendana. Viimast korda mainiti Lily Elbet 1931. aasta sügisel, kui ta pärast järjekordse operatsiooni ebaõnnestumist suri (Sakala 1931b). Järgneval aastal ilmus paar usutlust arstidega sookorrigeerimise operatsioonidest, kuid 1933. aastast alates jäi kvääridest kirjutatud artikleid vähemaks ning seksuaal- ja soovähemusi käsitlevate lugude tonaalsus muutus konservatiivse poliitilise pöörde järel hukkamõistvaks (Eesti Naine 1934: 36; Eesti Naine 1935: 266) ning arutelud taandusid.

Teaduslikud ja sensatsioonilised artiklid olid mõnikord osa seadusandlust puudutavast diskussioonist, millest kirjutab homoseksuaalsete meeste kohtu- toimikuid vaatlevas artiklis Andreas Kalkun (Kalkun 2018). Nagu eespool mainitud, sattusid end soonormatiivide suhtes vastuoluliselt väljendavad inimesed tihti krimiuudiste rubriiki, kus homoseksuaalsust rõhutati millegi patoloogilise või kriminogeensena. Sellistele eelarvamustele vastandus Magnus Hirschfeld, kes teadlasena seisis homoseksuaalsuse dekriminaliseerimise eest, kirjeldades seda sätumust küll ebatavalisena, aga mitte haigusena. 1926. aastal võeti Eestis vastu kriminaalseadus, mis ei keelanud täiskasvanud meeste vastastikusel kokkuleppel toimuvaid seksuaalakte. Seadus jõustus 1935. aastal (Uus Sõna 1935). Arstiteadlaste peetud kriminaalseadustiku teemalistes aruteludes põhjendati 1924. aastal toimunud koosolekul, et homoseksuaalsuse kriminali-

seerimine toob kaasa rohkem väljapressimisi kui seksuaalroimasid, mistõttu on tõhusam konsensuslikke seksuaalakte mitte keelustada (Talvik 1925: 49).

1937. aastal ilmusid minu otsingute viimased seksuaal- ja soovähemusi käsitlevad lood, mis käsitlesid peatusid vähemusrühmadesse kuuluvate inimeste lugudel pikemalt kui juhuslik mainimine. Aprillis kirjutati, et kolonel Barker, kes pärast üheksakuust vangistust 1929. aastal oli leidnud tööd teenrina, sattus jälle kohtu ette, sedapuhku viie naela varastamise eest (Uus Eesti 1937). 1937. aasta septembri *Vaba Maa* andis teada, et Saksamaal võimule tulnud natsid olid Berliinis Magnus Hirschfeldi kliiniku ja seksuoloogia muuseumi sulgenud ja hävitanud. (Reinberg 1937) Sellega jõudis lõpule üks seksuaalküsimuste suhtes liberaalsem periood, mille jooksul Eesti avalikkuses seksuaal- ja soovähemusi kajastati. Kahe maailmasõja vahel ilmus veel hulk lühemaid nuppe, kus anti ülevaade suurlinnade dekadentsist, nagu Praha homoseksuaalne liikumine ja ajakirjad, habemega naised, lood liiga andekatest naissportlastest, keda kahtlustati vahesoolisuses (Suurlinna 1931; Eesti Spordileht 1934; Kaheldakse 1936), mees otsib meest tutvumiskuulutus (Vaba Maa 1925), lugejakiri naiselt, kes otsis naist, aga kelle tutvumiskuulutusi ei avaldatud ja toimetus soovitas naisel ikkagi mehele minna (Uudisleht 1931). Ometi osalesid ka need juhuslikumad lood kindlasti kaasa soolisuse ja seksuaalsuse tähenduse ja ajastu diskursiivse keskkonna loomises, kus nii enamusse kui ka vähemusse kuuluvad inimesed tahes-tahtmata elasid.

Ent veel kord: mida nende lugudega teha? Esiteks pole minu arhiivileiud tõenäoliselt ammendav kogum seksuaal- ja soovähemuste representatsioonidest sõdadevahelise Eesti meedias ning seepärast pean leppima sellega, et osa materjalist jääbki vähemalt siinses artiklis hoomamatuks. Seksuaal- ja soovähemuste aktivistlik liikumine on väärtustanud vähemuste avaliku nähtavuse suurendamise representatsioonipoliitikat. Aktivistliku representatsioonipoliitika plaanis tõestab minu leitud kogum, et sõdadevahelises Eestis toimusid diskussioonid seksuaal- ja soovähemuste üle. Sarnaselt rahvusvahelises LGBTQI+ ajalookirjutuses esitatud juhtumiuuringutega pole ülaltoodud lood tihti kuigi üheselt mõistetavad ega n-ö õnnelikud, vaid räägivad pigem vahelejäämistest, äpardustest ja homofobia mitmesugustest ilmingutest, vähem aga vähemusse kuuluvate inimeste endi kogemustest. Teisalt, kui homofobia kõrvale jätta, ei anna need ümberjutustused kuigi hästi edasi struktuurseid seoseid ühiskonnaga, millest need lood välja kasvasid.

Meesnaise A. Oinatski genealoogia

Eespool tegin ülevaate sõdadevahelisel perioodil Eesti trükimeedias ilmunud seksuaal- ja soovähemusi puudutanud lugudest. Selles alapeatükis analüüsin aga ühte tuntuimatest eesti kväärdest, A. Oinatskit, kelle kohta ilmus aastatel 1929–1934 mõnikümmend artiklit, uudisnappu ja kohtuistungireportaaži. Eugeneik Hans Madissoon pidas A. Oinatski kohta vähemalt ühe teadusliku ettekande, mis avaldati koos järelaruteluga arstide liidu ajakirja *Eesti Arst* kahes numbris. Lisaks olen tänu koostööle Vahur Aabramsiiga leidnud A. Oinatski kohtuprotokollid ja teisi arhiivitoimikuid. Nende allikate põhjal on A. Oinatski seni ainus sõdadevahelise perioodi kväär Eestis, kelle omahäälne selgitus ristriietumisest (*cross-dressing*) tema kaasajal avalikult levis ning on artiklite, intervjuude, kohtutoimikute ja teiste arhiiviallikate kujul praeguseni säilinud ja kättesaadav. Tänu mitmekülgsetele allikatele on võimalik analüüsida A. Oinatski juhtumi genealoogiat Karen Baradi mudeli abil.

Eelnevast meediatekstide analüüsist ilmnas, et inimeste, kes polnud heteroseksuaalsed, kohta käivate sõnade tähendus ei olnud ajakirjanike ega teadlaste seas fikseeritud, mõisted 'homoseksualist', 'naismees' ja 'meesnaine' võisid, aga ei pruukinud olla kasutusel sünonüümidenä. Nagu on kirjutanud USA transsoolisuse ajaloolane Susan Stryker, mõtestati tööstusrevolutsiooni perioodil, mil seksuaal- ja soovähemuste kogukonnad linnastumise käigus tekkisid, meeste homoseksuaalsust soolise äraspidisusega ehk sooviga olla naine ning naiste homoseksuaalsust sooviga olla mees (Stryker 2017: 50). Samal perioodil ilmus USA ajakirjanduses pidevalt lugusid ristriietujatest ehk meheriietes naistest ja naiseriites meestest (Stryker 2017: 48) ning mõisted homo- ja heteroseksuaalsus olid alles nii uued, et nende tähendusega täitmise protsess oli paljude sajandivahetuse teadlaste, sh psühhiaatrite, kirurgide, günekoloogide ja eugeenikute elutöö (Stryker 2017: 52–54).

Ka Eesti ajakirjanduses ilmus palju artikleid ristriietujatest. Mõned neist ilmusid uudisnupuna isevärki külaelanikest või kohtukaasustest, kus paarid lahutati, kui selgus, et üks partner on vahesooline, aga bioloogiliselt pigem samast soost teise abikaasaga. Enamik ristriietumist jutuks võtvaid artikleid ilmus krimiuudiste rubriikides, kus meheriietes naised, kes võisid olla ka lesbid, kuulutati tuntud varasteks või olid meesvargad end naiseks riietanud (ristriietumine Eestis seadusega keelatud polnud). Erandlik juhtum on "meesnaine" A. Oinatski, kes oli aastatel 1929–1934 pidevalt Eesti ajakirjanduse huviorbiidis pärast seda, kui oli eri naisenimede all esinemise eest karistada saanud ja hiljem mitmete vargustega seoses uurimise alla ja vangi sattus, kuni 1934. aastal avalikkusest kadus, kohtutega enam kokku ei puutunud ning elas ENSVs silmapaistmatult. Nii on A. Oinatski juhtum geneoloogiliselt uurimi-

seks väga sobiv aines, kuna tema avalikkuseni ulatuv elu on ajaliselt ja seega sisuliselt juba materjalidest lähtuvalt piiratud, mis võimaldab tähenduslike seoste põhjal ajutistegi üldistuste tegemist.

Kokku olen A. Oinatskist leidnud aastatest 1929–1934 umbes 25 originaalar tiklit, millele on lisandunud hulgaliselt kordustrukke teistes sama nädala või kuu väljaannetes. Enamik artikleid toetus A. Oinatski politseitoimikutele, mis olid sel perioodil nähtavasti ajakirjanikele vabalt kättesaadavad. Ülejäänud artiklid ja nupud andsid ülevaateid A. Oinatski kohtuistungitest või menetluses olevates kahtlustustest. Ühes esimestest artiklitest, *Postimehes* avaldatud A. Oinatski fotoga persooniloos “Tütarlaps, kes kavatseb naist võtta”, tutvustati A. Oinatskit Eesti oma kolonel Barkerina, kellest sama aasta kevadel oli palju kirjutatud (Tütarlaps 1929). Pikk artikkel andis ülevaate A. Oinatski senistest seadusvastastest tegudest, tema “kalduvusest olla naisterahvas” ning sellest, kuidas ta on end korduvalt eri naisenimede all tutvustanud. Nimelt selgus, et A. Oinatski oli lapsest saati eelistanud naiste riideid ning pärast kaks ja pool aastat koolis käimist oli ta kasvatanud juuksed pikaks ja teeninud mitmetes taludes tüdrukuna, nii et keegi ei osanud kahtlustagi, et tegemist võiks olla mehega. Artiklis mainitakse, et esmakordselt sattus A. Oinatski kohtu alla 15aastaselt, kui ta oli tööandjalt varastanud naisterõivad, kuid jäänud oma nooruse tõttu karistamata, artikli lõpus seletatakse 20aastase noormehe esinemist 27aastase naisena sooviga hoida kõrvale sõjaväest. A. Oinatski fotoga artikli lõpus kirjeldatakse tema välimust, häält, juukseid, roosat kleiti ja fiiguuri selgete naiselikkuse ilmingutena. Artikli lõpus küsiti A. Oinatskilt, kas tal on kavas sõjaväkke minna ja ka naist võtta, mille peale A. Oinatski vastas jaatavalt ja hakkas nutma (Tütarlaps 1929).

Informatsioon A. Oinatski kohta on küllaltki vastuoluline, esiteks seetõttu, et ta püüdis varjata politsei eest oma sünnikohta ja perekonda, teiseks kuna ta kujunes omalaadseks *exemplum*iks, kelle kohta ajakirjandus võis osa infot ka välja mõelda või millegi põhjal tuletada, sest lugejahuvi tema vastu oli nähtavasti suur. Aja jooksul kasutas A. Oinatski ise ja tema kohta kasutati ligi kümmet nime – võiks isegi öelda, et nimedega A. Oinatski kõige rohkem sobi tegigi – ning sellepärast kasutan siingi täpsuse mõttes vaid tema eesnime initsiaali ja perekonnanime. Kohtutoimikutest selgub, et A. Oinatski sündis 1906. või 1908. aastal Lõuna-Eesti talutööliste peres. See pere liikus seoses tööga peamiselt Tartu ja Võru maakondades. Eri allikate andmetel (politsei intervjuud A. Oinatski, tema ema ja koguduse preestriga) oli A. Oinatski eelistanud lapsest saati naiseriiete kandmist (ERA.1947.3.3142, ERA.1947.3.3095). Mõne artikli põhjal võib arvata, et A. Oinatski lahkus või põgenes pere juurest 15aastasena ega olnud ema mitu aastat näinud, enne kui too last politseisse tuvastama kutsuti, seejuures väitis A. Oinatski algul, et ei tunne teda (Mees

1929, Tütarlaps 1929). Paari juhtumiga seoses tuli jutuks A. Oinatski käimine kirikus, kus teda peeti ühemõtteliselt naiseks (Naiseriides 1930).

1932. aastal kirjutati ajalehtedes, kuidas 21aastane talusulane Osvald soovib kosida A. Oinatskit, kes olevat noormehe kaasavara-lubadusega ära petnud. Seda kujutati teatava järjena A. Oinatski varasematele pettustele, kui ta oli temaga abielluda lubanud meestelt väärisesemeid varastanud (Meesnaine 1929; Osvald 1932). A. Oinatski luhtunud abiellumissoov polnud sel perioodil ainus kvääride abiellujate lugu: 1925. aastal kirjutati Karksis elanud naisest ja vahesoolisest, kellel kirik ei lasknud omavahel abielluda (Karksis 1925), 1929. aastal kirjutati Victor Barkeri ja 1931. aastal Lily Elbe abielude tühistamisest kohtu poolt. 1933. aastal, s.o aasta pärast A. Oinatski juhtumit, kirjutati Lätis Valkas elanud nelja lapsega abielupaarist, kus pereisa kuulutati kohtus naiseks, abielu tühistati ja lapsed jäeti vaeslaste staatusse (Kui mees 1933). Paar nädalat hiljem kirjutati sellest, kuidas Rumeenia kolonel, kes oli teadmatusel abiellunud transsoolise naisega, abielu lahutas (Meeste abielu 1933). Pikemalt kirjutati meeste pulmapidudest ja neid laulatanud preestrist artiklisarjas "Lilla õudus" (Lilla õudus 2.XII 1933). Eelmainitud artikleid üldistavalt hinnates järeldan, et abiellumist ja pere loomist peeti inimeksistenti niivõrd endastmõistetavaks normiks, et kui ka samasooliste abiellumist võimalikuks või kõlbeliseks ei arvatud, võeti abiellumise soovi siiski millegi loomulikuna ning mõnel puhul, nagu ka 1929. aasta A. Oinatski intervjuust paistab, pakuti kväärile lahendusena bioloogilisest vastassoost partneri otsimist.

Aastatel 1929–1934 ilmus A. Oinatski suuremate ja väiksemate, toimunud ja kahtlustatavate varguste kohta nii pikemaid kui ka lühemaid uudisnuppe, millest selgub, et ta varastas mitu korda oma endistelt tööandjatelt, kelle juurest ta oli põgusalt töötamise järel ootamatult kadunud. Viimast korda karistati A. Oinatskit 1934. aastal kanga varastamise eest oma endiselt tööandjalt, reportaazid kohtuistungilt kirjeldasid A. Oinatskit vurrudega naisena, sest A. Oinatski, ehkki vuntsid ajamata ja meheriided seljas, rääkinud siiski kõrge häälega ja käitunud naise moodi (Vurrudega 1934). Rohkem A. Oinatskist kui meesnaisest ajalehtedes ei kirjutatud. Nimemuutjate rubriigist käis läbi keegi, keda võib pidada A. Oinatskiks ja kes hiljem elas Nõukogude Eestis mitukümme aastat kuni oma surmani seaduskuulekat elu.

Kui A. Oinatski 1929. aastal esimest korda arestimajja sattus, otsustati politseis meditsiinilise ülevaatuse abil välja selgitada A. Oinatski bioloogiline sugu. Pikemalt uuris ja mõötis A. Oinatskit 1924. aastal asutatud Eesti Eugeneika Seltsi "Tõutervis" eestvedaja, kohtumeditiini arst Hans Madisson (pärast nime muutmist 1935. aastal Madisson), kes esitas A. Oinatski profiilis alastipildiga illustreeritud eugeenilise uurimuse 1931. aasta ajakirja *Eesti Arst* 12. numbris ning kelle ettekande kokkuvõtteid ajalehtedes kajastati. Neis kajastustes esi-

tati lühidalt A. Oinatski elulugu, loetleti kuriteod ja anti mõned mõõdud, mis viitasid tema naiselikkusele, samas mööndes, et günekoloog R. Kleitsmann ei tuvastanud sisemisi naissuguorganeid, mistõttu Madissoni hinnangul polnud A. Oinatski hermafrodiit, vaid n-õ funktsioneeriv mees naiseriides (Meesnaine 1931; Oma Maa 1931; Madisson 1931: 663–664). Hans Madissoni artiklile järgnes *Eesti Arsti* järgmise numbri arutelu rubriigis kommentaar Gerhard Rooksilt, kes oli A. Oinatski läbi vaadanud enne Madissoni, ning pakkus, et A. Oinatski võis olla teist tüüpi vahesooline kui see, mille Madisson oma diagnoosis välja pakkus (Rooks 1932: 505–506).

Kokkuvõttes põhjendas Hans Madisson A. Oinatski kalduvust kuritegevusele “hingelise degeneratsiooniga”, mis pärinevat tema väidetavalt kontrollimatu vihaga isalt ja hullumeelselt isapoolselt vanaemalt, ning mis avaldunvat “iseäranis tugevalt suguelu diferentseerimatutes. Oinatskil puudub selgejooneline sugupoole instinkt. Kui teda võib uskuda, siis armastab ta mehi, armub neisse. [...] Siiski ei põlga naisi, riietub naisena, otsib nende seltskonda [...] naisterahva riiete järele on tal otse haiglane iha” (Oma Maa 1931). Seega otsis Hans Madisson A. Oinatskit uurides tõendeid, et tegemist on “füüsilises mõttes ebanormaalselt arenenud” ja “vaimselt alaarenenud inimesega”, mitte hermafrodiidiga (Madisson 1932: 674). Eugenik kirjeldas A. Oinatskit mehest mõõtude poolest alaväärsemana, seejuures olevat A. Oinatski pikkus ja aju olnud keskmise eesti naise mõõtu, kõik A. Oinatski välised suguorganid aga olnud funktsionaalse mehe omad. Tõestuse esitamises selle kohta, et A. Oinatski on pärinud oma sugulise ebanormaalsuse isaliinis, nägi Hans Madisson, – kes 1928. aastast kuni Teise maailmasõjani “Tõutervise” eestvedajana propageeris erinevate n-õ alaväärsete sundsterilisatsiooni – olulist argumenti. Madisson pidas seksuaalkurjategijate ja vaimuhaigete steriliseerimist kuluefektiivsemaks kui nende isoleerimist (Madisson 1927: 311), seejuures käsitles ta ka homoseksuaalsust kurikalduvusega sugutungina (Madisson 1927: 320). Madisson polnud siiski nii autoriteetne kui need arstid (eesotsas Magnus Hirschfeldiga), kes pidasid hermafrodiite vaimselt normaalseteks, kehaliselt ebatavalisteks inimesteks, kellel tuleks lasta vabalt elada, mitte kriminaliseerida nende suguakte (Protens 1928).

Nagu Eesti eugeenika ajalugu uurinud Peeter Tammeveski, Leiu Heapost ja Ken Kalling on kirjutanud, oli Eesti eugeenikaliikumine enamjaolt siiski pigem pronatalistlik ja kuulutas ette rahva väljasuremist kui nn negatiivse eugeenika ehk steriliseerimise meelne (Tammeveski 2005: 11; Kalling & Heapost 2007: 254). Seda tõestavad mitmed seltsi välja töötatud iibetõstmise meetmed abordi kriminaliseerimisest lastetuse maksustamiseni (Mäelo 1926; Mäelo 1935: 39). Teisalt muutusid Teise maailmasõja eel diskursus ja seadused, sest 1937. aastal jõustus Eestis sundsteriliseerimise seadus, mille rakendamisel steriliseeriti

kahe aasta jooksul 41 inimest. Neist 37 olid naised, kellest osa sundsteriliseeriti veel abordi käigus (Kalling 2007: 256). Samal aastal kirjutas Madissoni kolleeg August Viidik sundsteriliseerimisest mujal Euroopas, tuues eeskujuks Taani, kus homoseksuaalsust peeti roimaks ja nõdrameelsuse kaassümptomiks (Viidik 1937: 75).

Vajadus Eesti rahva tõutervist rahvusluse nimel parandada tekkis vastureaktsioonina väidetele, et eestlased on mongoliidse rassi esindajad (Kalling & Heapost 2013: 86), keda peeti valgest rassist alamaks (Gould 1996: 85–88). Samal ajal oli eugeeniline rassism suurtes lääneriikides väga populaarne rahvastiku regulatsiooniteooria, mis viis holokaustini, kus rassipuhutuse nimel tapeti juute, romasid, LGBT-inimesi, psüühikahäiretega inimesi (Heineman 2002: 23). Niisiis oli eugeenika Eestis omamoodi moodne nähtus, mille toel püüti vastanduda Nõukogude Venemaale, näitamaks, et Eesti inimesed erinevad sealsetest rahvastest geneetiliselt (Kalling 2007: 254). Sundsteriliseerimise keelustas Nõukogude okupatsioon, mis pidas steriliseerimist amoraalseks (Tammeveski 2005: 12; Kalling 2013: 54).

Nagu rassi- ja soouuriija Siobhan Somerville 1994. aastal näitas, sündisid mõisted “rass” ja “homoseksuaalsus” enam-vähem üheaegselt ning 19. sajandi keskpaigast alates hakkasid paljud riigid ellu viima Michel Foucault’ sõnastatud biovõimu, paigutades inimeste kehad rassi ja seksuaalsuse mõistete toel riigi võimu ja reproduktiivpoliitika kontrolli alla (Somerville 1994: 244). Karen Baradi agentse realismi mudelis tuleks niisiis meesnaist A. Oinatskit kui geneaoloogiliselt materiaal-diskursiivsete praktikate läbi seotud suhtlusvõrgustikus (*entangled*) asetsevat nähtust nimetada rahvapäraselt androgüüniks ja hermafrodiidiks, mis sõnaraamatutes tõlgiti “meesnaiseks”. Meesnaise tähendus rakendus intra-aktiivses materiaal-diskursiivses praktikas, kus hermafrodiit oli meditsiiniline nähtus, mida allutati eugeeniliselt meditsiiniteaduse juhatusel, ajakirjanduse vahendusel ning seadusandluse ja kohtu toel rassipuhutuse ja rahvusliku saavutuse eesmärgile. A. Oinatski sattus kõigi nende institutsioonide tähelepanu keskpunkti ning ilmus ikka ja jälle artiklites jutuks kui teada-tuntud meesnaine, korduvalt kinnipeetud ja karistatud kriminaal, kelle sugu ja seksuaalsus olid nii Eesti seaduse kui teaduse silmis ebanormaalsed, ülekontrollimist ja läbiuurimist vajavad. Ent nii nagu mõjutasid seadused ja meditsiinilised läbivaatlused A. Oinatski subjektsust, samamoodi mõjutas A. Oinatski loo avalikkus arusaama sellest, milline võiks üks meesnaine õigu poolest olla, mismoodi välja näha ja kuidas elada nendes tingimustes, mille ühiskondlik kokkulepe oli loonud.

Võib öelda, et kui jätta kõrvale ajakirjanduse kommertshuvidele omane kõmuline ja meeelahutuslik tahk, rakendati A. Oinatski persoon Eesti eugeenilise marurahvusluse tööriista rolli, kelle näidet kasutati ettekannete ja ajalehear-

tiklite vahendusel avalikkuse teavitamiseks, et homoseksuaalsus (suguline ebanormaalsus) ja vahesoolisus (hermafroditism) on hálbed, mis rahva tervist ja rassilist kooslust ohustavad, kuna ei täida reproduktsiooni eesmärki (Kukke 1935: 102). Tugeva tervisega rahvast oli jällegi tarvis riigikaitse huvides nii koloniaalsete suurriikide vägivalla kui ka kestmajäämise hirmus (Eesti rahva tulevik II 1935). Neid hirme kasutati omakorda ära, seades avalikkust silmitsi intiimsete detailidega A. Oinatski elust kui *exemplum*ist, jättes ta nagu hoiatusseks ilma vähimastki isiklikust ruumist, rääkimata valikuvabadusest, kuidas end sooliselt väljendada.

Kokkuvõte

Kui Anna-Stina Treumundi fotosari visualiseeris naisajaloo nähtamatuse ja üldises ajalooteadmises olevat lünka, s.o seda, et me ei tea just palju sajandi eest või enne seda elanud kuulsatest ega tundmatutest naistest, siis käesolev artikkel püüab pakkuda mõningaid põhjendusi, miks püüti jääda nähtamatuks. Kõige paremini selgitab nähtamatuse eesmärki meesnaise A. Oinatski juhtum, kes võõrandati omaenda kehast, teda avalikult lahti riietades ja tema suguelundite üle pikalt arutledes. Sellise normatiivsusest erinevise groteskse kujutamise hirmus võisid paljud inimesed teha kõik endast oleneva, et mitte sattuda avalikkuse tähelepanu alla ning tõenäoliselt püüdsid ka kõik ülejäänud ühiskonnaliikmed sarnast olukorda targu vältida.

Olen oma artiklis püüdnud välja joonistada sõdadevahelise perioodi Eesti kvääre, s.o seksuaal- ja soovähemusi puudutavaid lugusid, nii nagu need ilmnesisid ajakirjanduses, seksuaaltervise käsitlustes ja meditsiiniajakirjanduses. Leidsin lugusid geide subkultuurist ja mõrvadest; transsoolistest kui sensatsioonist, teadussaavutusest, pettustest; ristriietujatest ja lesbidest, kellest kirjutati peaaegu ainult seoses kuritegevusega või nende seksuaalsusest kui millestki valikulisest. Nii joonistusidki seksuaal- ja soovähemuste representeerimisel kõige olulisemate diskursustena välja ajastu meelelahutus ja kultuur (kino, kirjandus, kunst), meditsiiniteadus ja seadusandlus. Valdav osa ajakirjandusest leitud tekstikorpusest on niivõrd laialivalgub, et seksuaal- ja soovähemuste kohta nende põhjal eraldi on küllalt raske üldistusi teha. Niisiis sobis eri diskursuste paljususest lähtuvalt A. Oinatski juhtumiuuringuna analüüsimiseks ja tema kohta leitud materjali struktureerimiseks Karen Baradi feministlik teadusajaloo analüüsiks loodud agentse realismi teooria, mis rõhutab erinevate elementide vastastikuseid seoseid ja konteksti rolli tähendusloomes materiaaldiskursiivsete praktikate kaudu. Agentse realismi analüüsi toel leidsin, kuidas mõjutas eugeenika diskursus seksuaal- ja soovähemuste kujutamist sõdadeva-

helises Eestis, ning kuidas see omakorda positsioneeris Eesti rahvusvahelise teaduse kontekstis, kus eugeenika oli väga populaarne teadusharu.

Kõige selgemalt tulid need seosed välja A. Oinatski juhtumi juures, kes oli kõige sagedamini mainitud kohalik kväär sõdadevahelisel perioodil Eestis. A. Oinatski lugu mõisteti seoses rahvusvahelist tähelepanu pälvinud transsoolist inimeste lugudega, mis ajakirjanduses teiste seksuaal- ja soovähemusi käsitlevate lugude kõrval sel ajal regulaarselt ilmusid, ning ka Eesti eugeenikud ja arstid võrdlesid teda teiste riikide arstide uurimustega. Kuigi kvääride inimeste endi häält on uuritud allikates vähevõitu, võib siiski öelda, et seksuaal- ja soovähemustest sõdadevahelises Eestis teati ja räägiti. Nende elu ja tegevuse kohta väljendati mitmesuguseid arvamusi ning avalikkuse ette jõudsid seadustega rohkem vastuollu läinud inimesed, kellel ei õnnestunud jääda nähtamatuks, samas mainiti ja võeti jutuks ka teisi "niisuguseid". See tähendab, et suurem osa meie kvääriajaloost jääbki paratamatult saladuseks, aga arhiividest võib tõenäoliselt leida kõnekaid fragmente, mille vahendusel paraneb meie teadmised sellest, kuidas inimesed kujundasid teadlikult oma elu ja tegevust heteronormatiivses kultuuris, kus homoseksuaalsus, transsoolisus ja vahesoolisus olid ühtaegu patoloogiseeritud ja sellessamas kultuuriproduktioonis üsna tavaline nähtus.

Tänuavaldused

Artikkel on edasiarendus 26. oktoobril 2018 Tallinnas peetud ettekandest seminaril "Re-writing the past: LGBT+ history of the Baltics", mida toetas Rosa Luxemburgi fond. Teoreetiline raamistik on kirjutatud vahetusstuudiumi perioodil California ülikoolis Santa Cruzis. Uurimisloo alapeatükk põhineb 15. märtsil 2019. aastal toimunud seminaril "20. sajandi alguse Eesti kväärimine" peetud ettekandel Eesti Kirjandusmuuseumis. Täna juhendajaid, samuti Vahur Aabramsit, Aet Kuusikut ning retsensente toetava ja konstruktiivse tagasiside eest kirjutamise mitmes järgus!

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

ERA.1947.3.3142

ERA.1947.3.3095

Digiteeritud ajalehed ja ajakirjad

Eesti Naine 1934 = Mina ja sugukond (järjejutt). *Eesti Naine* 2, lk 34–37.

Eesti Naine 1935 = Mehe võitlus. Ka naine olgu teadlik selles (Peatükk [Arthur Herbert Gray] raamatust “Mees, naine ja Jumal. [Seksuaalküsimusi lähtudes kristlikult seisukohalt]”, tlk Salme Klaos). *Eesti Naine* 9, lk 262–266.

Eesti Spordileht 1930 = Killip, Juh[an] 1930. Meie sääremarja mehed. *Eesti Spordileht* 9, 1. märts, lk 7.

Eesti Spordileht 1934 = 26 aastaga 1.35st 1.05.4-ni. *Eesti Spordileht* 12, 18. detsember, lk 293–294.

Esmaspäev 1924 = Inimesed, kel puudub sugu. *Esmaspäev*. Piltidega nädalaleht 9, 3. märts 1924, lk 6.

Esmaspäev 1928 = Surmahoop kaikaga. Noorsõdur tappis kõlvatu kallaletungija. Homoseksualisti laip lennuväe lasketiirul. *Esmaspäev*. Piltidega nädalaleht 26, 25. juuni, lk 1.

Esmaspäev 1929 = Naine seaduse kammitsais. *Esmaspäev*. Piltidega nädalaleht 18, 6. mai, lk 8.

Geenius-hull 1929 = Geenius-hull. Enamus geeniuustest – homoseksualistid. Missugused olid nad inimestena. *Uudisleht* 68, 28. august, lk 6.

Ilmaränduritena 1928 = Eesti naissportlased ilmaränduritena. *Postimees* 173, 29. juuni, lk 5.

Järvamaa 1931 = Mees muutus naiseks. *Järvamaa põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja* 31, 17. märts, lk 4.

Jõeäär 1926 = Jõeäär, A[leksander] 1926. Avalik kiri pr. Helmi Mäelole. *Päevaleht* 344, 18. detsember, lk 4.

Lilla õudus 1933 = Lilla õudus. *Rahvaleht* 106–120, 21. november – 23. detsember, lk 5/5–6.

Kaheldakse 1936 = Kaheldakse olümpia naisvõistlejate ehtsuses. *Uus Eesti* 217, 13. august, lk 2.

Kaja 1929 = Armastuse eksiteed. Seksualiteet ja kriminaalteet. Prof. Magnus Hirschfeldi teiselt loengult. *Kaja* 104, 5. mai, lk 8.

Karksis 1925 = Woodewäli, Lembit 1925. Karksis kaks neiu abielluda tahtnud. *Sakala* 1, 3. jaanuar, lk 3.

Kivikas, Alb[ert] 1928a. Kolm novellisti. Ülevaade III. August Gailit: “Ristisõitjad”. Johannes Semper: “Sillatalad” ja “Ellinor”. Mihkel Järva: “Tavalised”. *Postimees* 5, 6. jaanuar, lk 4.

Kivikas, Alb[ert] 1928b. Vastuseks Johannes Semperile. *Postimees* 7, 8. jaanuar, lk 2.

Kivikas, Alb[ert] 1928c. Johannes Semperi mõjutajad. Lisandusülevaade III. *Postimees* 19, 20. jaanuar, lk 4–5.

Kivikas, Alb[ert] 1928d. Lõppnaljaks Johannes Semperile. *Postimees* (23) 24. jaanuar, lk 4.

Kui mees 1933 = Kui mees tunnistatakse naiseks. *Päevaleht* 313, 16. november, lk 4.

Kuidas abiellus 1929 = Kuidas abiellus “kolonel” Barker. *Päevaleht* 116, 1. mai, lk 7.

Madisson, Hans 1931. Perversse sugukalduvusega isikuid. *Eesti Arst* 12, lk 663–674.

Mees 1929 = Mees viis aastat naisena. *Oma Maa* 94, 15. august, lk 2.

Meesnaine 1929 = Meesnaine osutus vargaks. *Postimees* 304, 8. november, lk 3.

Meesnaine 1931 = Meesnaine viie nime all. Arsti uurimus Alfred Oinatski üle. Kehaliselt mees, vaimliselt naine. *Postimees* 71, 13. märts, lk 1.

Meeste abielu 1933 = Meeste abielu. *Saaremaa Teataja*. Maapidajate häälekandja 137, 30. november, lk 4.

Mäelo, Helmi 1926. Nõuame rohkem arvestamist rahva ja riigiga. Kas karistust sugu-vilja hävitamise eest ära jätta? *Päevaleht* 329, 3. detsember, lk 2.

Naine 1929 = Naine kuus aastat koloneli osas. Oli sõjaväe poksiõpetaja, suitsetas ja jõi keskpärasest mehest rohkem. *Päevaleht* 71, 13. märts, lk 5.

Naiseriides 1930 = Naiseriides lehmavaras. Tartu-Võru rahukogu mõistis ta 8 kuuks vangi. *Kaja* 23, 28. jaanuar, lk 5.

Naisterahva Elu 1925 = Thea Malten (pseudonüüm) 1925. Garçonne ja meesnaine. *Naisterahva Elu* 9, lk 8.

Oma Maa 1931 = Alfred-Liisa Oinatski. Huvitavaid jooni Tartu vanglas istuvast Oinatskist. *Oma Maa* 30, 14. märts, lk 4.

Osvald 1932 = Osvald tahab kosida Alfredi. Meesnaine Oinatski meelitas sulase ära. *Postimees* 84, 12. aprill, lk 2.

Postimees 1928 = Soovõltsijad. Kui mehed tahavad olla naised, ja ümberpöörduvalt. *Postimees* 43, 13. veebruar, lk 5.

Protens 1928. Homoseksualistid meil ja mujal. Komblus langeb, homoseksualism levineb. *Uudisleht* 70, 19. september, lk 5.

Päevaleht 1921 = Ülikooli teated. Rahvusvaheline seksuaal-reformi kongress, kuhu ka Tartu ülikooli esitaja kutsutakse. *Päevaleht* 211, 12. august, lk 5.

Päevaleht 1928 = Soovõltsimised. Mehed, kes tahavad olla naised, ja naised, kes tahavad olla mehed. *Päevaleht* 36, 6. veebruar, lk 3.

Päevaleht 1929a = Suguelu päevaküsimusi. *Päevaleht* 118, 3. mai 1929, lk 4.

Päevaleht 1929b = “Armastuse eksiteed”. Prof. dr. med. Magnus Hirschfeldi teine loeng. *Päevaleht* 119, 4. mai, lk 4.

Päevaleht 1932 = Riia nais-mehe naine ei ole nõus abielu tühistamisega. *Päevaleht* 52, 22. veebruar, lk 3.

Rahvaleht 1930 = Inimese soo võltsijad. Inimesed, kes armastavad kanda vastassoo riideid. – Soovõltsijad ja kriminalistika. – Ajaloolised transvestiidid – paavst Johanna, chevalier d'Eon, kuninganna Kristiine ja Orleani neitsi. *Rahvaleht* 82, 15. juuli, lk 5.

Rahvaleht 1931 = Naised mehe riietuses. Püksseelik jälle päevakorral. – Ajaloolised naised, kes põlgasid oma sugupoolt. *Rahvaleht* 48, 25. aprill, lk 5.

Reinberg, K. 1937. Kontvõõrana Saksa Mihkli juures. *Vaba Maa* (256) 6. november, lk 8.

Rooks, Gerhard 1932. 351 Arutlus. *Eesti Arst* 9, lk 505–506.

Sakala 1928 = Tallinna neiud jalgratastel ilmareisile. *Sakala* 75, 21. juuni, lk 4.

Sakala 1931a = Kuidas mehest sai naine. Hermafrodiit normaalinimeseks. *Sakala* 32, 17. märts, lk 7.

Sakala 1931b = Mehest tehtud naine suri. *Sakala* 108, 19. september, lk 1.

Sakala Pühapäev 1931 = Mees naiseks ja naine meheks. *Sakala Pühapäev*. Sakala kaasanne 13, 29. märts, lk 3.

Semper 1928a = Semper, J[ohannes] 1928. Avalikke küsimusi. A. Kivikale kui arvustajale. *Postimees* 7, 8. jaanuar, lk 2.

Semper 1928b = Semper, J[ohannes] 1928. Vastuseks A. Kivikale. *Postimees* 9, 10. jaanuar, lk 5.

Suurlinna 1931 = Suurlinna hukutavad mülkad. Tšehhoslovakkias võideldakse tagajärjetult prostitutsiooni vastu. *Sakala* 82, 21. juuli, lk 7.

Tallinna Post 1932 = Ma ei taha olla naine. Inimesed, kes pole rahul oma sooga. Meie mees-naised ja nais-mehed. *Tallinna Post* 35, 28. august, lk 5.

Tallinna Post 1935 = Mehed naise, naised mehe rüüs. Vastassugupoole riietuse eelistajad. – On see haigus või harjumus? – Kuninganna Kristine ja Orleani neitsi olid transveriidid. *Tallinna Post* 22, 31. mai, lk 3.

Talvik, Siegfried Ferdinand 1925. Kohtulikarstiteaduslised märkused Eesti kriminaalseadustiku kava kohta. *Eesti Arst*. Lisa. Kolmas Eesti Arstidepäev Tallinnas 12. septembril 1924. Protokollid. Tartu 1925, lk 46–49.

Teine “kapten Barker” 1929 = Teine “kapten Barker”. Veel üks naine abielumehena. *Kaja* 109, 11. mai, lk 4.

Tütarlaps 1929 = Tütarlaps, kes kavatseb naist võtta. Tartu kriminaal-politsei paljastas kummalise võltsimise. Alma Saar osutus Alfred Oinatskiks. *Postimees* 219, 15. august, lk 6.

Uudisleht 1931 = Elulised küsimused. Südame palve sinule. *Uudisleht* 143, 12. detsember, lk 12.

Uus Eesti 1937 = Kolonel, kes on naine. Ühe inglanna kummaline elukäik. *Uus Eesti* 105, 18. aprill, lk 8.

Uus Kosjaleht 1932 = O.R. 1932. Pealinna öiseid varjukülgi. *Uus Kosjaleht* (4), lk 11–12

Uus Sõna 1935 = Juder (?) 1935. Mida toob “seaduste jüripäev”? Muudatusi kriminaalseadustes. Uus kriminaalseadustik karistab tööpõlgamise pärast ümberhulkumist. – Abielurikkumine pole karistatav. Uus liik seksroimi. – Varguse ja riisumise mõiste ühendamise. *Uus Sõna* 7, 9. jaanuar, lk 2.

Vaba Maa 1925 = Meest otsib meest! *Vaba Maa* 117, 22. mai, lk 5.

Vaba Maa 1929 = 9 kuud vangistust nais-mehele. Naine kuulis mehe naissoost ainult ajalehtedest. “Kolonel Barkeri” loo viimane vaatus. *Vaba Maa* 100, 1. mai, lk 7.

Vaba Maa 1932 = Rebaste “lend” pisargaasi ja politseiga. Naiste riietes meesüliõpilased konvendi hoonet piiramas. Politsei viis kirju seltskonna jaoskonda. *Vaba Maa* 99, 28. aprill, lk 1.

Viidik 1937 = Viidik, August 1937. Steriliseerimisseaduste teostamisest välismail. *Eesti Arst*. Lisa. Eesti arstidepäev Viljandis 21.–22. augustil 1937. Protokollid. Tartu, lk 73–78.

Viljandi Uudised 1929 = Meesnaised ja naismehed Viljandis. *Viljandi Uudised* 42, 5. juuni, lk 3.

Virumaa Teataja 1931 = Lätis leiti hermafrodiit kahe peaauga. *Virumaa Teataja* 41, 14. aprill, lk 1.

Vurrudega 1934 = Mees-naine Võrus kohtus. Vurrudega naine meeste riietes. *Võru Teataja* 44, 24. aprill, lk 1.

Võru Teataja 1928 = -puu 1928. Johannes Semperi “Ellinor”. *Võru Teataja* 12, 31. jaanuar, lk 2.

Zirk, H. 1934. Miks vajab tänapäeva naine kehakultuuri? Tee ilule, tervisele ja noorusjõule. *Eesti Spordileht* 3, 1. märts, lk 58–60.

Suulised allikad

Kuusik, Aet 2018. LGBT March in Estonia – Past and Present Struggles. Seminaril “Re-writing the past: the LGBT+ history of the Baltics” 26.10.2018 EPIKojas peetud ettekanne (avaldamata).

Lember, Uku 2018. Male homosexual experiences in late Soviet Estonia through oral histories (first notes). Seminaril “Re-writing the past: the LGBT+ history of the Baltics” 26.10.2018 EPIKojas peetud ettekanne (avaldamata).

Ross, Johanna 2019. Lesbid ja androgüünid 20. sajandi eesti kirjanduses. Seminaril “20. sajandi alguse Eesti kväärimine” 15.03.2019 Eesti Kirjandusmuuseumis peetud ettekanne (avaldamata).

Stahl, Kai 2019. Natalie Mei ja soolisuus. Seminaril “20. sajandi alguse Eesti kväärimine” 15.03.2019 Eesti Kirjandusmuuseumis peetud ettekanne (avaldamata).

Kirjandus

Annuk, Eve 2013. In Search of an Autobiographical Room of Her Own: First Estonian Feminist Lilli Suburg (1841–1923) as an Autobiographer. *Aspasia*. International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women’s and Gender history. Berghahn., lk 1–18 (doi: 10.3167/asp.2013.070102).

Annuk, Eve 2016. Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 539–552 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2016/7/811> – 31. jaanuar 2020).

Annuk, Eve 2019. Lilli Suburg's (1841–1923) feminist dream: Suburg as an editor of magazine *Linda*. *Women editors in Europe, 1710–1920*, 28–29 May 2019, Ghent University, Belgium.

Barad, Karen 2007. *Meeting the Universe Halfway. Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.

Davidjants, Brigitta (toim) 2010. *Kapiuksed valla. Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest*. Tallinn: Eesti Gei Noored.

Eesti rahva tulevik 1935 = Lüüs, Aadu & Madissoon, Hans & Peerandi, Adolf & Vilms, Juhan (toim). *Eesti rahva tulevik. II rahvusliku kasvatuse kongressi kõned ja läbirääkimised*. Tartu: Tulevik.

Elberskirchen, Johanna 1925. Naise suguelu. Ploss, Hermann Heinrich. *Naisterahvas: tema kehaehitus, suguelu ja tervishoid*. Tartu: Rahvakirjandus, lk XX.

Ernits, Villem 1918–1919. Mõned hiljuti ilmunud Saksa-Eesti ja Eesti-Saksa keele õpperaamatud. Veski, Johannes Voldemar (toim). *Eesti kirjandus: Eesti kirjanduse seltsi väljaanne*. Kolmasteistkümmes aastakäik, lk 76–91.

Fausto-Sterling, Anne 2000. The five sexes, revisited. *The Sciences* 40, July-August, lk 18–23.

Freedman, Estelle 1982. Resources for Lesbian History. Cruikshant, Margaret (toim). *Lesbian Studies. Present and Future*. Old Westbury, N.Y.: Feminist Press, lk 110–113.

Forel[l], August[e] 1922. Suguelu vaimline tervishoid. Gruber, Max von. *Suguelu tervishoid*. Tartu: Noor-Eesti, lk XX.

Gould, Stephen Jay 1996. American Polygeny and Craniometry before Darwin. *The Mismeasure of Man*. New York: W.W.Norton & Company, lk 62–104.

Heineman, Elizabeth 2002. Sexuality and Nazism: The Doubly Unspeakable? *Journal of the History of Sexuality*, Vol. 11, No. 1/2, Special Issue: Sexuality and German Fascism (Jan. - Apr., 2002), lk. 22–66 (doi: 10.1353/sex.2002.0006).

Hinrikus, Rutt 2016. *Kahe vahel. Artikleid kirjandusest ja elulugudest*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Hirschfeld, Magnus 1910. *Die Transvestiten; ein Untersuchung über den erotischen Verkleidungstrieb: mit umfangreichem casuistischen und historischen Material*. Leipzig: Medicinischer Verlag.

Ird, Ken 2013. *Sodoomiajuhtumid varauusaegses Eestis Pärnu maakohtu materjalide põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/33648> – 31. jaanuar 2020).

Kalkun, Andreas 2018. Ajalugu, mida polnud? Homoseksuaalse iha jäljed kolmes kohtuasjas. *Mäetagused* 71, lk 143–174 (doi: 10.7592/MT2018.71.kalkun).

Kalkun, Andreas 2020. Homoseksuaalsuse sõnastamise katsed. Eulenburgi skandaal ja Magnus Hirschfeld XX sajandi alguse Eesti ajakirjanduses. *Keel ja Kirjandus* 1–2, lk 112–132 (<http://keeljakirjandus.ee/ee/issues/2020/1-2/1246> – 20. veebruar 2020).

Kalling, Ken 2007. The Self-Perception of a Small Nation: The Reception of Eugenics in Interwar Estonia. Turda, Marius & Weindling, Paul J. (toim). *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budapest: CEU Press. lk 253–262.

Kalling, Ken 2013. The Application of Eugenics in Estonia 1918–1940. Felder, Bjorn M. & Weindling, Paul J. (toim). *Baltic Eugenics. Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940*. New York: Rodopi, lk 49–82 (doi: 10.1163/9789401209762_005).

Kalling, Ken & Heapost, Leiu. Racial Identity and Physical Anthropology in Estonia 1800–1945. Felder, Bjorn M. & Weindling, Paul J. (toim). *Baltic Eugenics. Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918–1940*. New York: Rodopi, lk 82–114 (doi: 10.1163/9789401209762_006).

Koobak, Redi 2013. *Whirling Stories*. Postsocialist Feminist Imaginaries and the Visual Arts. Doctoral thesis. Linköping University (doi: 10.13140/RG.2.1.1172.0402).

Krause, Wilhelm Ernst 1925. *Quantitative Untersuchungen über experimentellen Hermaphroditismus*. Väitekirj. Tartu Ülikool.

Kukke, Hugo 1935. Ajakirjanduse ülesandeid rahvusliku iseteadvuse kasvatuse ja eugenika töös. Lüüs, Aadu & Madisson, Hans & Peerandi, Adolf & Vilms, Juhan (toim). *Eesti rahva tulevik. II rahvusliku kasvatuse kongressi kõned ja läbirääkimised*. Tartu: Tulevik, lk 100–102.

Lellep 1922 = Lellep, V. Uuemad vaated homoseksualiteedi üle. *Eesti Arst* (3) lk 142–144

Madisson, Hans 1927. Alaväärtuslike ja kurikalduvustega isikute suguvõimetus tegemine. Audova, Aleksander & Lüüs, Aadu & Madisson, Hans & Vilms, Juhan (toim). *Pärvus ja valik: tõutervishoiu käsiraamat*. Tartu: Loodus, lk 301–340.

Muñoz, José Esteban 1996. Ephemera as Evidence: Introductory Notes to Queer Acts. *Women and Performance: A Journal of Feminist Theory* 8, no. 2. lk 5–16 (doi: 10.1080/07407709608571228).

Mäelo, Helmi 1935. Arutelu P. Kogermanni ettekande Rahva mahutuse võimalusi tööstuses järel. Lüüs, Aadu & Madisson, Hans & Peerandi, Adolf & Vilms, Juhan (toim). *Eesti rahva tulevik. II rahvusliku kasvatuse kongressi kõned ja läbirääkimised*. Tartu: Tulevik.

Nögel, Ivika 1991. How Homosexuality is Regarded among Students in Current Estonia. Parikas, Udo & Veispak, Teet (toim). *Sexual Minorities and Society: the changing attitudes towards homosexuality in the 20th century Europe*. Papers presented to the international conference in Tallinn, May 28–30, 1990. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 115–121.

Samma, Jaanus 2011. Jutustamata lood. Audioteos nelja intervjuuga ning nende inglise keelde tõlgitud transkriptsioonid näituse “Sõnastamata lood” ajalehe insertidena.

Samma jt 2015 = Samma, Jaanus & Viola, Eugenio & Rünk, Martin & Põldsam, Rebeka (koost) 2015. *Not suitable for work. A chairman's tale*. Berlin: Sternberg Press & Tallinn: Center for Contemporary Arts.

Semper, Johannes 1926. Niidukressid. *Ellinor*. Tartu: Loodus, lk 55–98.

Somerville, Siobhan 1994. Scientific Racism and the Emergence of the Homosexual Body. *Journal of the History of Sexuality* 5 (2, Oct., 1994), lk 243–266.

Stryker, Susan 2017. *Transgender History. Thre roots of today's revolution*. Revised edition. New York: Seal Press.

Taavetti, Riikka 2018a. *Queer Politics of Memory: Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Doctoral dissertaion. University of Helsinki (<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3330-4> – 5. veebruar 2020).

Taavetti, Riikka 2018b. On the limits of the diaspora narrative: The many lives of Heljo Liitoja. *The 2018 Annual Conference of the Centre of Excellence in Estonian Studies “On the Move: Migration and Diasporas”*, Nov 29 – Dec 1. Abstracts (<https://www.folklore.ee/CEES/migrationdiaspora2018/wp-content/uploads/2018/11/abstracts.pdf> – 5. veebruar 2020).

Tammeveski, Peeter 2005. *Reproducing the gendered and racialized body of the nation-state: changing discourses of Estonian national identity in the homeland and diaspora*. Doctoral dissertaion. Ann Arbor: Pennsylvania State University.

Treumund, Anna-Stina 2013. *Lilli, Reed, Frieda, Sabine, Eha, Malle, Alfred, Rein and Mari*. Tallinn: Lugemik.

Turner Carney, Maria 2018. #Twinning: When Femme Lesbian Couples Start to Dress Alike. *After Ellen* (<https://www.afterellen.com/lifestyle/advice-column/475487-twinning-lesbian-couples-start-dress-alike#obCMKLLsrfudyEV9.99> – 31. jaanuar 2020).

Veispak, Teet 1991. Homosexuality in Estonia in the 20th Century: Ideological and Juridical Aspects. Parikas, Udo & Veispak, Teet (toim). *Sexual Minorities and Society: the changing attitudes towards homosexuality in the 20th century Europe*. Papers presented to the international conference in Tallinn, May 28-30, 1990. Tallinn: Ajaloo Instituut, lk 105–114.

ÕS 1925 = Veski, Johannes Voldemar 1925. *Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat*. I köide, A–M. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Summary

Looking for queer stories from interwar Estonian media: The position of eugenics in discussions about homosexuality and transgender issues

Rebeka Põldsam

Doctoral student of ethnology
University of Tartu, Estonia

Keywords: history of sexuality, interwar period in Estonia, Karen Barad's agential realism, LGBTQI+ media studies

In order to build a better understanding of what sexuality meant in interwar Estonia and how it was expressed, this article focuses on representations of sexual and gender minorities in the Estonian printed media of the 1920s–1930s. On the one hand, seldom if ever, I found immediate voices of the marginalised people in focus, while on the other hand, many of the terms to describe sexual diversity were in the process of being articulated or had not been defined by that time. This lack of definitions, however, creates an epistemological gap between the present day and the interwar period, which I am aiming to reduce with this article. Hence, in order to demonstrate the development of sexuality-related terminology through time, I start with a brief survey of Estonian LGBTQI+ historiography. Next, I map the journalistic and scientific articles on sex and gender minorities in interwar Estonia. Finally, I present a case study of a so-called *male-woman* A. Oinatski, who was the most frequently and diversely portrayed queer person in Estonia during the interwar era. To systematize and differentiate the found fragmented sources, I apply feminist theorist Karen Barad's model of *agential realism*, which helps to notice nuanced relationships between various examples of discourse around sexual minorities during the interwar era. Finally, I look at how the eugenics movement influenced the depictions and concepts of sex and gender in the public discussions held in interwar Estonia.

Rebeka Põldsam on Tartu Ülikooli etnoloogia doktorant, kes uurib Eesti seksuaal- ja soovähemuste elu- ja ajalugusid 20. sajandi algusest tänapäevani. Ta on lõpetanud kunstiteaduse bakalaureuse Eesti Kunstiakadeemias ning kaasaegse kunsti teooria magistri Londoni Ülikooli Goldsmithsi kolledžis. 2019. aasta kevadel täiendas ta end külalisuurijana Santa Cruzi Kalifornia Ülikoolis. Aastail 2012–2017 töötas Põldsam projektijuhi-kuraatorina Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuses. Ta on vabakutseline feministlik kunstikriitik, kuraator ning õpetanud kunstiajalugu ja -teooriat külalislektorina erinevates Eesti ülikoolides.

Rebeka Põldsam is a doctoral student of ethnology at the University of Tartu, where she studies oral histories of sexual and gender minorities of Estonia from the beginning of the 20th century until present. She has a BA in Art History from the Estonian Academy of Arts and an MA in Contemporary Art Theory from Goldsmiths College, University of London. In spring 2019 she was a visiting scholar at the University of California, Santa Cruz. In 2012–2017 Põldsam worked as a curator-project manager at the Center for Contemporary Arts, Estonia. She is a freelance feminist art critic and curator, and she has taught art history and art theory at various Estonian universities.

rebekap@gmail.com

Kohaliku mälu säilitamine – püha jumalaema kultus

Milena Ljubenova

Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloori Uurimise
Instituudi koos Etnograafiamuuseumiga abiprofessor
milena.lyubenova@iefem.bas.bg

Teesid: Käesolev artikkel keskendub neitsi Maarja kultusele Bulgaarias Perniki piirkonna Popovo külas ning käsitleb seda, kuidas kombestik aitab säilitada mälestust minevikust ja hoida kogukondlikku identiteeti. Artikkel põhineb sotsialismiaja alguses Bulgaarias Studena veehoidla alale jäänud kahe sunniviisiliselt ümberasustatud küla endiste elanike seas läbi viidud välitöödel. Vaadeldakse mehhanisme, millele toetub Perniki linna Iztoki kvartali nn ümberasustatute ja konkreetsetl Popovo küla püha jumalaema kultus ning milline on selle tähendus tänaseni.

Märksõnad: Bulgaaria, jumalaema, kollektiivne mälu, traditsioonid

Meelespidamine ja jutustamine on mehhanismid, mille kaudu inimrühmad säilitavad mälestust oma minevikust ja hoiavad kogukondlikku identiteeti. Kõik, mida mäletatakse, on osa möödanikust ja juttude kaudu jõuab see käesolevasse aega. Mälu on “loominguline protsess, mille kaudu kinnistuvad sõnades elu kõige tähtsamad hetked, väärtused, mis annavad sellele mõtte ja sõnumid, mis peavad jõudma ümberkaudseteni” (Koleva 1999: 24). Mälu on üks minevikku suhtumise vormidest, mis aitab seda mõista. See on teatud elukogemuse tulem, säilitab seda kogemust ja osaleb aktiivselt identiteedi ülesehitamises.¹

Kollektiivne mälu on katkematu mõttevool ja see säilitab minevikust ainult seda, mis on veel elus või suudab elada seda hoidva rühma teadvuses (Halbwachs 1996: 94).² Jan Assmanni meelest on mälu jaoks oluline selle säilimine kommunikatsioonis. Rühma vaatevinklist on see seotud tunnetuse levitamise, mida rühm ise enda sees oma liikmetega jagab (Assmann 2001: 35). Lisaks sellele on mälu seotud nii aja kui ühise ruumiga. “Iga rühm, kes tahab konsolideeruda, püüab luua ja kindlustada paiku, mis kujutavad endast mitte ainult kohti tema koostöömiseks vaid on ka tema identiteedi sümboliteks ja mälestuste nurgakiviks. [...] Kollektiivne mäluruum ja -aeg on mõisted, millel on elav side vastava rühma suhtlusvormidega nii tundeliselt kui ka väärtuslikult. See tähendab, et seda saab vaadelda vaid ühe tõelise ja elava rühma vaatevinklist” (Assmann 2001: 37–38).

Selles kontekstis vaatleme mehhanisme, millele toetub Perniki linna Iztoki kvartali³ nn ümberasustatute ja konkreetset Popovo küla püha jumalaema kultus ning selle jätkuv tähendus tänaseni. “Ümberasustatute” all nimetatud linnaosas peetakse silmas Krapetsi ja (Vitoško⁴) Popovo⁵ külade elanikke Perniki rajoonis, kes asustati sunniviisiliselt ümber seoses Studena veehoidla ehitusega.

Iztoki kvartal loodi 20. sajandi keskel ja see oli otseselt seotud V. I. Lenini nimelise riikliku mustmetallide metallurgiatehase⁶ (praegu Stomana Industry) ehitusega. Samal ajal, aastatel 1953–1955 algas ka Studena veehoidla ehitus Popovo ja Krapetsi külade maadele. Elanike ümberasustamine toimus käskkirja nr 408 alusel, mis avaldati Riigi Teatajas 13. oktoobril 1953 ja kahe küla elanikud ümberasustati vastvalminud metallurgiatehase lähistele.⁷ Neist sai tehase, Studena veehoidla ehituse ja linna söekaevanduste peamine tööjõud.

Ümberasustamine ei meeldinud inimestele ja harjumine uue elukohaga oli vaevaline. Nad kannatasid, et neil ei lubatud oma kodukohta naasta, ja tingimused, milles nad olid sunnitud elama, tekitasid alguses rahulolematust. Minu vestluskaaslane, kes ümberasustamise läbi elas, räägib:

See juhtus viiekümne kolmanda aasta kevadel. Aprillis, mais ja juunis olid ümberasustatud mõlemad külad. Ma olin siis tudeng. Tulin Krapetsi koju käima, aga meie omasid Krapetsis polnud. Läksin jalgsi, tulin siia, küsisin ühelt ja teiselt, kus nad on, millises paneelmajas. Ja mulle siis öeldi, kus, ja ma leidsin nad üles. Pean sulle ütlema, et üldiselt ei võtnud Krapetsi ja Popovo inimesed seda ümberasustamist hästi vastu. [...] Pandi ühte korterisse kaks-kolm peret kokku elama. [...] Vanad inimesed, suur osa neist ei elanud seda üle. Lihtsalt lahkusid [surid – M. L.] enneaegu. Kui nad alguses tulid, siis ei olnud kõigi jaoks tööd. Üks osa töötas kaevanduses. Pärast tehti töökohad Lenini tehases, seal siis hakkasid tööle. [...] Naised muudkui nutsid. Toodi siia, nad polnud ju harjunud. [...] Eriti raske oli inimestele see, et neil aastatel ei lubatud ju üldse sinna mägedesse minna, kus nad elanud olid. (AIF 1 nr 397: 32–33)

Kahe küla elanikud pandi algul elama kolme-neljakorruselistes paneelmajadesse. Nende juttudes kerkib mälestus igatsusest kodumajade järele ja igapäevavaraskustest uues kohas. Ümberasustamisest juttu tehes kuuled repliike nagu:

Inimesed aeti korteritesse nagu kariloomad. Ei olnud leiba, ei olnud vett. Leiva järel seisime sabas Daskalovos, 1953.–1958. aastani oli häda ja viletsus. Tehas oli inimestele väljapääs, see oli neile varjupaik, sealt said oma leiva. (Eraarhiiv 2013)

Viimane lause viib meid ka ühe teise nendinguni: eakatel inimestel oli raske harjuda uue kohaga ja elada korteris, kuid noored kohanesisid kiiremini. See omakorda provotseerib rääkima linna uusrajoonidest ja selle heakorrast, mille tulemusel sai piirkonnast Perniki linna kõige suurem linnaosa.

Kahe küla esindajate ja nende järglaste kooselu jätkub Iztoki kvartalis praeguse ajani. Pärast esialgset ümberasustamist uutesse paneelmajadesse toimus mõne aasta jooksul uus kolimine. Osale inimestest, kes soovisid endale maja ehitada, anti maatükid, kuhu nad need ehitada võisid. See osa linnaosast sai tuntuks kui ümberasustatute majad.

Ümberasustamine, keeld külastada oma külade maid ja inimeste vajadus kohaneda uute tingimustega on põhjus, miks hakati otsima uusi kompensatsioonimehhanisme, millega säilitada kogukonna elu ja mälestust kahe küla minevikust. Prantsuse filosoofi Maurice Halbwachsi arvates suudab iga rühm, kes on üle elanud, ümberasustamisega seotud muutuse, “leida uutes oludes oma kunagise tasakaalu. Ta suudab püsima jääda või muutuda antud piirkonnas või tänaval, mis tervikuna ei kuulu enam talle” (Halbwachs 1996: 154). Mõlemale kohalikule kogukonnale oli tähtis säilitada oma identiteet uues töölisrajoonis, kuhu sotsialismi ajal koliti palju inimesi kogu riigist. Kahe minevikuküla elanikud muutusid sotsiaalses ja ühiskondlikus plaanis aktiivseks rajoonikeskuse ülesehitamisel ja heakorrastamisel.⁸

Püha jumalaema – Popovo küla kaitsja

Ümberasustamisest tänase päevani on ümberasustatute kohaliku mälu ja identiteedi säilitamise tähtis tegur olnud Popovo küla püha jumalaema kultus ja sellega kaasnev jumalaema uinumise püha tähistamine kogu 60 aasta vältel mitte ainult Popovo, vaid ka Krapetsi elanike poolt. Antropoloog Joël Candau peab kollektiivse mälu tähtsaks raamiks kalendrit, mis on vahendaja “läbielatud ja universaalse aja vahel” (Ricoeur’ järgi 1985). “Indiviidi jaoks ei ole see ainult igapäeva mälu (minevik ja tulevik), vaid varakamber, kus säilitatakse jagatud mälu religioossetest ja ilmalikest pühadest, tähtsatest sündmustest, tähistamistest ja aastapäevadest” (Candau 2001: 41).

Popovo elanike pühade kalendris on tähtis koht rukkimaarjapäeval. Jumalaema Uinumise kirik ehitati Popovo küla lähisteel 1845. aastal. See oli ühekojaline ühe apsiidi ja eeskojaga kirik. Kiriku ikonostaasi ikoonid maalis Nikola Obrazopisov ja eeskojas oli paar Kosta Antikarovi freskot 1878. aastast (Nikolova & Stojanov-Georev 2003: 27).

Rukkimaarjapäev (vana kalendri järgi 28. august) oli Popovo küla kõige suurem püha, mil korraldati traditsioonilist külapidu. Oreška Angelova räägib:

Meie kirik oli väga suur, väga ilus. Krapetsist tulid inimesed meie kirikusse. [...] Selle nimi oli Püha Jumalaema, ja siis oli pidu, külapidu. Meie kirik oli seest väga ilus. (AIF 1 nr 397: 58–59)

Jordan Nikolov räägib:

Inimesed katsusid jumalaema pühaks põllutöödega lõpule saada. [...] Olid siis rahulikud ja valmistasid külapeoks. Külapidu oli väga pidulik asi. Teistest küladest tulid sugulased, lähedased. Ja muidugi peeti kirikus ikka jumalateenistus kõigi nende tseremooniatega. [...] See oli kõige suurem pidu. (Eraarhiiv 2015a)

Pidulikule liturgiale kirikus järgnes protsessioon küla keskele, kus toimus ohvrilooma pühitsemine. Ohvriloomi andsid mõned pered külas. Pärast ohvritoidu laialijagamist algas suur külapidu. Peole tulid inimesed ka ümberkaudsetest küladest – Krapetsist, Kladnitsast, Bosnekist, TšuiPETlovost, Studenast, Rudartsist.

2015. aastal rääkisin paari Krapetsi küla naisega, kes olid tulnud Jumalaema uinumise pühal Popovosse ohvririitusele. Nad ütlesid, et olid käinud ka lastena peol ja kirikus:

*Foto 1. Jumalaema Uinumise kiriku varemed Popovo külas 31. augustil 2013.
FtAIF 1387, sü 20.*

Käisime alati Jumalaema pühal aablatit söömas, nagu meie kandis öeldakse. Ma olen siin tihti käinud, sest mu tädi elas siin. Siin on alati külapidu olnud ja palju rahvast. Seda ma mäletan. [...] Istusime kirikus, kuulasime, kuidas papp pühakirja loeb, põletasime küünlaid. [...] Ei tea, miks nad selle kiriku maha lammutasid?! Vesi siia ju üldse ei jõudnud. Meie oma Krapetsis oli vee ääres, selle lammutasid. Aga miks nad selle siis lammutasid? (Eraarhiiv 2015b)

Kuigi kirik ei jäänud veehoidla territooriumile, lammutati ja lõhati see pärast külaelanike ümberasustamist 1953. aastal.⁹

Ümberasustamisega kaotati peaaegu kõik inimeste sünnikohta tagasipöördumise võimalused – majad ja kirik lõhati, ühiskondlikest hoonetest jäi alles ainult endine kooperatiivihooned, mis hiljem anti Riikliku Jahindusseltsi Vitoša-Studena käsutusse. Minu vestluskaaslaste sõnutsi: “valvati püssidega, ei lastud sammugi sennapoole minna” (AIF 1 nr 397: 33). Kuni 1960. aastateni ei olnud inimeste juurdepääs sinna kanti nii rangelt keelatud, pärast ümberasustamist olevat naised hingede päeval käinud oma esivanemate kalmudel. Pärast jahimaja ehitamist piirati aga ligipääsu ja ümberasustatutel keelati küla maadele minnek.

Peo transformeerumine

J. Candau järgi on ühe paiga hävitamise eesmärk alati mälu hävitamine – eesmärk, mis ei ole teostatav seni, kuni on elus kas või üks selle mälu kandja (Candau 2001: 116). Ajavahemikus 1956–1958 eraldati Iztoki kvartali ümberasustatutele maa individuaalelamute ehitamiseks, osa neist kolis korterist oma majja. Sel ajal ehitati rajooni ka Jumalaema Uinumise kirik – “meie inimestele ja meie inimeste poolt, samasugune, nagu oli vana kirik mägedes” (Hristov & Manova 2007: 18).¹⁰

Inimeste juttude järgi ei piisanud uue kiriku ehitamiseks rahast, mis maksti pärast ümberasustamist Krapetsi ja Popovo kiriku lammutamise hüvituseks, ja seetõttu korraldati täiendavaid korjandusi. Jumalaema Uinumise kirikut linnarajoonis peeti justkui kahe küla kirikute – Popovo Jumalaema Uinumise kiriku ja Krapetsi küla Püha Nikolai kiriku – järglaseks. Uue kiriku esimeseks õpetajaks sai mõlemas vanas kirikus teeninud isa Ivan Krapetsi küla Bradvarskite suguvõsast.

Alguses paar aastat kogunesid ümberasustatud jumalaema uinumise pühal kvartali uude kirikusse, kus toimus ka looma ohverdamine. Pärast ohverdamisriituse keeldu religioosel pühal otsustasid mõned naised hakata seda sooritama Živkovi aasa¹¹ nimelises paigas kohe pärast jumalaema uinumise püha,

septembri esimesel nädalal. Osaliste juttude järgi ei leidnud ka see ettevõtmine heakskiitu ja mõned naistest loobusid sellest (Hristov & Manova 2007: 19; Hristov 2010: 41). Nii lõppeski ohvriiituse traditsioon, aga külapidu korraldati sealsamas nurmel lõbustuste ja piduliku eeskavaga kogu sotsialismiperioodil.

Pärast 1989. aasta poliitilisi muutusi Bulgaarias algas algas maade tagastamine kahest külast ümberasustatutele. Inimestele anti maad tagasi, kuid ilma õigusega sinna ehitada. Suur osa Popovo küla maadest ei jäänud Studena veehoidla alla, mis võimaldas selle endistel elanikel otsida võimalusi sinna tagasi pöörduda. Hakati ehitama kuure ja paigutama aiamaadele soojakuid. Mõned vanemad inimesed hakkasid veetma suve oma kodukülas. Varsti pärast poliitilisi muutusi korraldati Popovos suguvõsade kokkutulek. Ürituse tunnistaja rääkis, et kui inimesed jõudsid küla piirile, andsid mõned vanad inimesed maale suud.

Popovo elanike initsiatiivil hakati alates 1993. aastast jumalaema uinumise püha tähistama jälle küla maal. 2001. aastal võttis algatusrühm¹² vastu otsuse kirik taastada. Algas hävitatud kiriku varemete puhastamine.

Foto 2. Suguvõsa kokkutulek Popovos 29. augustil 2015. FtAIF 1449, sü 52.

Foto 3. Rituaalse toidu jagamine Popovo külas 31. augustil 2013. FtAIF 1387, sü 1.

Foto 4. Toidujagamise rituaal Popovo külas 29. augustil 2015. FtAIF 1449, sü 5.

*Foto 5. Tantsusõõr Popovos kunagise kooperatiivihoone ees 31. augustil 2013.
FtAIF 1387, sü 4.*

Foto 6. Varjualusega õuemaa Popovos. FtAIF 1449, sü 24.

Pärast 2000. aastat toimus ohvritalituse pühitsemise osa mõnda aega kiriku varemete juures ja pidu endise kooperatiivihoone esisel platsil. Pidupäeval käisid mõned inimesed kiriku varemetel ja süütasid seal küünlaid. Ohvriloomast valmistati toit, mis jagati inimestele peopaiga lähedusse selleks spetsiaalselt ehitatud puidust suveköögis. Tantsiti endise kooperatiivi ees platsil. Osa inimesi jäi laagrisse platsi lähedale, teine osa läks oma maadele soojakutesse ja kuuridesse, kus nad said kokku sugulastega või varjusid puude alla oma endistel õuemaadel.

Nii suutis püha jumalaema kultus hoolimata muutlikest aegadest ja külakogukonnale kaela langenud raskustest olla katalüsaatoriks kogukonna püüdlikele säilitada kohalikku mälu ja identiteeti. Popovo küla Jumalaema Uinumise kiriku varemed ja külapidu muutusid ajapikku ümberasustatute mälestuste tugisammasteks ja kannab tänapäeval mäluiga tähendust (Nora 2005 järgi).¹³

Jumalaema uinumise püha Iztoki kvartalis

Jumalaema uinumise püha Iztoki kvartalis muutus möödunud 60 aasta jooksul terve kvartali pühaks. Rukkimaarjapäeval (15. augustil) tulevad kirikusse praeguseks linna suurimaks elurajooniks kasvanud kvartali elanikud. Hommikul toimub pidulik liturgia ja pärast seda jagatakse kiriku aias ohvriloomast valmistatud toitu. Paljud inimesed on valinud jumalaema uinumise püha oma laste ristimise päevaks.

Viimased 15 aastat saadab kirikupüha ka lõbus pidu kiriku lähedal. Sellest võtavad osa ametiisikud, linnaosa ja linnavalitsuse esindajad. Pidulik osa jätkub muusikakava laulude ja tantsudega.

Praegu on kirik pühapaik kõigile Iztoki kvartali elanikele ja jumalaema uinumise pühast on saanud terve kvartali pidu. Ümberasustatud ja nende järglased peavad rukkimaarjapäeva nii uue kui ka vana kalendri järgi: 15. augustil Iztoki kvartalis ja 28. augustil (või sellele kõige lähemal puhkepäeval) külapidu Popovo külas.

Jan Assmanni järgi: “Pidude ja rituaalide tavaeesmärk on järjepideva kordumise kaudu vahendada samastavat teadmist ja sel moel taastekitada kultuurilist identiteeti. Rituaalne kordus tagab rühma koherentsuse ruumis ja ajas” (Assmann 2001: 55). On tõsiasi, et pärast kogu Popovo ja Krapetsi ümberasustamise aega on jumalaema austamine olnud see, mille kaudu on ühes või teises vormis eri perioodide erisugustes tingimustes hoitud elus kogukondliku

*Foto 7. Jumalaema Unumise kirik Pernikis Iztoqi kvartalis 15. augustil 2015.
FtAIF 1448, sü 19.*

suhtlemise vajadust. See on aidanud kaasa lokaalse mälu säilimisele, kutsudes olevikus esile teadmise kahe küla minevikust ja mõjutades ka järgmiste põlvkondade suhtumist. 1989. aasta poliitilised sündmused ja sellele järgnev (ümberasustatutele maade tagastamine, mõnegi vana aiamaa ülesharimine Popovos, rukkimaarjapäeva ohvrilooma riituse taaselusdamine külas) on kata-lüsaatoriks uutele juttudele külaelust ja ümberasustamisest nii 1950. aastatel need sündmused üle elanute kui ka nende järglaste seas. Popovo küla elustamine kas või üheks päevaks aastas kutsub esile olukorrad, kus räägitakse ja meenutatakse lugusid selle kogukonna minevikust. Vanad inimesed jalutavad oma järglastega ringi ja näitavad neile, kus olid nende õued, majad ja pere varad. Ümberasustatute seas elab ka lootus, et kunagi ärkab küla uuesti ellu. Meenutustes ei taaselusdata ainult minevikku, vaid see aitab korraldada ka olevikku ja on suunatud tulevikku.

Jan Assmanni järgi on see, mida ühe rühma või kogukonna liikmed tegelikult jagavad, just see, mille nad oma ühise mineviku kohta unustavad. Kollektiivne mälu tugineb pigem unustamisele kui mäletamisele. Seepärast vajab ühise mälu säilitamine rühmas kordamist. Kordusvajadus ja sobiv säilituskeskkond

paljastavad ka sotsiaalse ja kollektiivse mäluraamistiku rolli (Assmann 2001: 64–65). Mälestus ühisest minevikust on tähtis mehhanism, mis loob ümberasustatute seas ühtse kogukonna tunde, meenutamine ja jutuvestmine aga kutsuvad esile kollektiivsed püüdlused kogukonda säilitada.

Tõlkinud Wiedemanni Tõlkebüroo

Kommentaariid

- ¹ Tähtis roll identiteedi loomisel on individuaalsel ja kollektiivsel mäul. Mälu ja identiteedi vastastikuse seose kohta vt Candau 2001.
- ² Kollektiivse mälu kohta vt Halbwachs 1996; Nora 1997.
- ³ Sotsialismi ajal kandis linnaosa Lenini nime, pärast 1989. aasta poliitilisi muudatusi nimetati see ümber Iztokiks (Ida rajooniks).
- ⁴ Krapetsi ja Popovo maad paiknevad Vitoša mäe edelanõlvadel ja Perniki linna (Lääne Bulgaaria) lähedal. Enne ümberasustamist kuulusid külad halduslikult Sofia piirkonna alla. Minevikus olid mõlemad külad tuntud rauamaagi kaevandamise poolest. Elatise teenimise viis muutus aja jooksul ning kaevuritele lisandusid kaubavedajad, mõldrid ja loomakasvatajad. Pärast kaevandustegevuse lõppu, juba enne Bulgaaria vabastamist osmani ikkest elatusid need külad peamiselt põllundusest ja loomakasvatusest. Oli ka neid, kes käisid mujal tööd otsimas. 19. sajandi lõpus kasvas külaelanike arv Popovo külas 483 elanikust 1880. aastal 1127 inimeseni 1947. aastal (Penkov 1948: 180) ja Krapetsi küla 431 elanikust samal perioodil 945 elanikuni (Penkov 1948: 184).
- ⁵ Vitoško (Srōbski Samokov, Popovo). Küla nimetati ümber Srōbski Samokovist Popovoks 11.02.1887 määrusega nr 44 ja 8.12.1944 määrusega nr 949 nimetati see ümber Vitoškoks (Mitšev 2005: 76).
- ⁶ Tehas hakkas tööle 8. augustil 1953.
- ⁷ Lisaks Iztoki kvartalile ümberasustati külaelanikud ka Cōrkva (endise küla) rajooni.
- ⁸ Ümberasustatud osalesid aktiivselt 1960. aastal Iskra kultuurimaja ja hiljem pensionäride klubi loomisel.
- ⁹ 2003. aastal dokumenteerisin jutu karistuse kohta, mis järgnes kiriku hävitamisele. Mees, kes hakkas esimesena katusekive maha võtma ja purustas kirikukella, sai kõvasti kannatada. Ühe nädala jooksul suri tema laps ja pärast seda suri ka ta ise, jäädes lume alla (AIF I nr 397: 59).
- ¹⁰ Autorid osundavad informaatori sõnu.
- ¹¹ Paik asub seal, kus ümberasustatute majad.
- ¹² Algatusrühm loodi eesmärgiga tagastada Popovo külast ümberasustatutele nende maad ja taastada küla.
- ¹³ Mõiste hõlmab füüsilisi ja sümboolseid objekte, tuginedes “sellele, mis asub nende vahel” (Nora 2005: 19).

Arhiiviallikad

Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnograafiamuuseumi etnoloogia ja rahvaluule uurimise instituudi arhiivis

AIF 1 nr 397: 32–33. Informaator: Dimitor Ilkov, snd 1932 Krapetsi küla, Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 25. augustil 2003 Iztoki kvartalis Perniki linnas.

AIF 1 nr 397: 33. Informaator: Dimitor Ilkov, snd 1932 Krapetsi külas Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 25. augustil 2003 Iztoki linnaosas Perniki linnas.

AIF 1 nr 397: 58–59. Informaator: Oreška Angelova, snd 1920 Popovo külas Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 22. juulil 2003 Iztoki linnaosas, Perniki linnas.

FtAIF – Fotoarhiiv Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnograafiamuuseumi etnoloogia ja rahvaluule uurimise instituudis, säilikud nr 1387, a.e. 1, 4, 20; 1448, a.e. 19 ja 1449, a.e. 5, 24, 52.

Autori eraarhiivis

Eraarhiiv 2013. Informaator Jordan Nikolov, snd 1932 Popovo külas Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 21. augustil 2013 Iztoki kvartalis, Perniki linnas.

Eraarhiiv 2015a. Informaator Jordan Nikolov, snd 1932 Popovo külas Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 25. septembril 2015 Iztoki linnaosas, Perniki linnas.

Eraarhiiv 2015b. Informaator Manka Bratoeva, snd 1937 Krapetsi külas Perniki oblastis (enne Sofia kihelkond). Salvestas M. Ljubenova 29. augustil 2015 Popovo külapeol.

Kirjandus

Assmann 2001 = Asman, Ian. *Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta.

Candau 2001 = Kando, Zhoel. *Antropologiiia na pametta*. Vratsa: Odri.

Halbwachs 1996 = Khalbvaks, Moris. *Kolektivnata pamet*. Sofia: Kritika i khumaniz”m.

Hristov & Manova 2007 = Khristov, Petko & Manova, Tsvetana. Noviiat “star” kurban. Karamikhova, Margarita (koost). *“Zavr”shchane” na religioznostta*. Academica Balkanica 3. Sofia: BAN Etnografski institut s muzei, lk 11–30.

Hristov 2009–2010 = Khristov, Petko. Seloto na furgonite. *Natsionalniia istoricheski konkurs 2009–2010 g. Pametni mesta, s"bitiia, lichnosti – pochitani, otrecheni, zabraveni*. Sofia, lk 40–41.

Koleva 1999 = Koleva, Daniela. Zhiteiskiiat razkaz – nachin na upotreba. Koleva, Daniela & Gavrilova, Raina & Elenkova, Vania (koost). *Sl"ntseto na zalez pak sreshchu men*. Zhiteiski razkazi. Sofia: Lik, lk 7–30.

Ljubenova 2015 = Liubenova, Milena. Industrializatsiata na grad Pernik i izselvaneto na selata Krapets i Popovo – prezhiavane, pamet, narativi. Chadžijski, Boris (koost). *Grad i pamet*. Sbornik s dokladi ot Vtora natsionalna nauchna konferentsiia, provedena v Pazardzhik, 5–6 iuni 2014 g. Pazardzhik, lk 94–99.

Mitšev 2005 = Michev, Nikolai. *Rechnik na imenata i statuta na naselenite mesta v B"lgariia 1878–2004*. Sofia: Pet"r Beron.

Nikolova & Stojanov-Georev 2003 = Nikolova, Mariiana & Stoianov-Georev, Pet"r. *Popovo. Zavr"shchane v bashchinite k"shchi*. Pernik.

Nora 1997 = Nora, Pier. Kolektivnata pamet. Deianova, Liliana (koost). *Dukh"t na Anali*. Sofia: Kritika i khumaniz"m, lk 233–237.

Nora 2005 = Nora, Pier. *Mesta na pamet: Ot arkhiva do emblemata*. 2. kd. Sofia: Dom na naukite za choveka i obshchestvoto.

Penkov 1948 = Penkov, Ignat. *Stopansko-geografska kharakteristika na raiona Dragichevo – Pernik – Batanovtsi*. Sofia: Universitetska pechatnitsa.

Summary

Maintaining local memory: The cult of the Virgin Mary

Milena Lyubenova

Assistant Professor

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum

Bulgarian Academy of Sciences

Keywords: Bulgaria, collective memory, Mother of God, traditions

The article focuses on the cult of the Virgin Mary in the village of Popovo, Pernik region, and the way that cult becomes a factor in maintaining the local memory of the community that experienced traumatic changes in Bulgaria at the beginning of the socialist period. The villages of Popovo and Krapets were displaced because of the intensive industrialization of the Pernik region in the early 50s of the twentieth century and the building of the Studena dam. The population was moved near the newly-built state-owned metallurgical plant named after V.I. Lenin (now Stomana Industry), where the building of the largest quarter of the town started. Access was prohibited to the villages and the settlers' need to adapt to the new conditions resulted in looking for compensatory mechanisms in maintaining the community life and local memory of the

two previous settlements. The building of the Dormition of the Virgin Mary Church in the new quarter named after Lenin (now Iztok) is perceived as a kind of continuation of the destroyed village churches, and its patron saint's day is celebrated up to the very present by the previous inhabitants of Popovo and their descendants. The study is based on field research among the settlers from the two villages, as well as on observations on the restored village feast in Popovo after 1989, and on the celebrations of the Day of the Virgin Mary in the Iztok quarter of Pernik.

Milena Ljubenova on Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloori Uurimise Instituudi koos Etnograafiamuuseumiga abiprofessor. Ta on Bulgaaria Mittemateriaalse Kultuuripärandi Riikliku Keskuse juhataja. Varasemad tööd on keskendunud suulisele ajaloole, folkloorimaterjalide kogumisele ja säilitamisele. Tema praegune töö on keskendunud vaimse kultuuripärandi kaitsele, kohaliku ajaloo ja kultuuri, kollektiivse mälu ja identiteetide uurimisele.

Milena Lyubenova, PhD, is Assistant Professor at the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences. She is head of the National Center for Intangible Cultural Heritage. Her past work focused on oral history, collecting and preserving of the folklore materials. Currently she focuses on the safeguarding of intangible cultural heritage, local history and culture, collective memory and identities.

milena.lyubenova@iefem.bas.bg

Kogumistöö Eesti Rahvaluule Arhiivis 2018. ja 2019. aastal ja presidendi preemia rahvaluule kogumise eest

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu rikastus 2018. ja 2019. aastal mitmekesise ainesega. Arhiivi lisandusid näiteks Tartu Ülikooli tudengite kalendritähtpäevade teemalised osalusvaatlused, erinevatest loengukursustest osavõtjate tööd, helisalvestused ja üleskirjutused oma esivanemate lauludest ja palju muud. Suurimad käsikirjakogu laekumised, siinhulgas ka digitaalsed käsikirjalised kaastööd, saabusid kogumisvõistlustele, samuti anti üle rohkesti laulukladesid, salmikuid ja päevikumärkeid.

2019. aasta lõpu seisuga hinnati kogude suuruseks 1897 filmi- ja videosäilikut, 66 529 fotot, 11 238 helisäilikut ning 7250 käsikirjasäilikut (kokku 1 523 209 lehekülge).

2018. aastal täienes helikogu 131 säiliku (154 pala), videokogu 68 säiliku (329 pala) ja käsikirjakogu 4027 lehekülje (142 säilikut) võrra.

Eesti Vabariigi Presidendi rahvaluule kogumispreemia pälvisid 2018. aasta kogumistegevuse eest: Ergo-Hart Västriku, Maie Matvei, Ene Raudkats ja Asael Truupõld.

Tartu Ülikooli dotsent, folklorist **Ergo-Hart Västriku** alustas oma peamise uurimisala, vadja ja isuri folkloori talletamist koos kolleegidega 1997. aastal, jätkas seda Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis töötamise ajal (1999–2008) ning alates 2009. aastast töötades Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas. Kokku on Ergo-Hart Västriku osalusel tehtud ligi 80 tundi heli- ja videosalvestusi, lisaks on ta arhiivile korrastatuna üle andnud sadu fotosid ja kirjanepanekuid.

Koostöös teiste juhendajatega on E.-H. Västriku viinud läbi välitöid (mahukaimad neist Põltsamaal 2010, Kihnus 2011 jm) ning sütitanud huvi folkloori ja selle jäädvustamise protsesside vastu ka päris vastsetl ülikooliõpinguid alustanud noortes. Kursuse “Folkloristika alused” raames tegid tudengid aastail 2017–2018 tänapäeva kalendritähtpäevade (halloween, kadri- ja mardipäev) teemalisi osalusvaatlusi ning materjalil jõudis korrastatuna arhiivi (kokku 73 tööd). Väga suur oli Ergo-Hart Västriku juhendatud tudengite panus 2018. aasta kogumisvõistluse “Püüa vanaema lugu purki” õnnestumisse. Ergo teeb oma tööd pühendumuse ja empaatiaga, tema käest võib alati küsida, ta on valmis selgitama ja juhendama, suunates nii eesti kui ka välisüliõpilasi.

Maie Matvei alustas koostööd rahvaluulearhiiviga 2009. aastal. Tema töid on esile tõstetud mitmel kogumisvõistlusel, nagu “Millest tunnen oma kodu?” 2014. aastal, “Minu maastikud” 2015. aastal, ning elulugude võistlusel “Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” 2016. aastal, samuti 2018. aasta võistlusel “Minu aed, minu lilled ja puud”.

Maie Matvei emotsionaalne jutustamisstiil on lugema kutsuv ja kaasahaarav. Kaastööd saavad ainekirjutaja enda elust, olgu siis tegu lapsepõlvemeenutustega Haapsalust, koduvahetamisega seotud muutuste või loovinimese võitlusega enda teostamise eest. Argielu kajastamise ja ajastupildi kõrval annavad nad aimu ka inimlikest tunnetest, unistustest ja armastusest, seda nii inimeste, paikade kui oma hobide vastu. Tööd on läbimõeldud ülesehitusega ning illustreeritud fotodega.

Ene Raudkats on rahvaluulearhiivile teinud kaastööd alates “Eluringi” kogumisvõistlusest 2002. aastal. Alates 2013. aastast on ta küsitlustele vastanud igal aastal. Lisaks leidub Ene Raudkatsi murdekeelseid lugusid ka ERAle üle antud *Uma Lehe* jutuvõistluste materjalide hulgas.

Foto 1. Preemisaajad 2018. aasta kaastööde eest: istuvad vasakult Maie Matvei, Ergo-Hart Västriik, Ene Raudkats, seisab Tartu linnapea Urmas Klaas, kes preemia üle andis. Fotolt puudub Asael Truupõld. Alar Madissoni foto 2019.

Ene Raudkatsi kirjapanekuist on esilekerkivamad humoorikas võtmes lood, nt kogumisvõistluse “Minuga juhtus üks naljakas lugu” kaastöös. Nauditavalt kirjutab ta aga ka teemadest, mis teda kõnetavad, nagu elu jooksul läbielatu kujutamine võistlustöös “Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus”, või aiapidamine ja lillede kasvatamine 2018. aasta kogumisvõistlusel “Minu aed, minu lilled ja puud”. Ka on Ene Raudkats vahendanud teiste lugusid ning loovutanud oma fotokogust arhiivile peaaegu sada fotot.

Asael Truupõld on saatnud kaastöid paljudele võistlustele – nt “Minu mälestuste Soome” aastal 2009 – ning alates 2013. aastast järjekindlalt igal aastal, erandiks vaid 2016. aasta eluloovõistlus, kuna ta oli oma eluloo 56 leheküljel juba varem kirjutanud.

Asael Truupõllu tööd paistavad silma tõsielule orienteeritud põhjaliku ja täpse esitusviisi poolest. Tema võistlustöödele on sageli lisatud kronoloogiaid ja muid lisasid, nagu ülevaade põdrajahtidest 1965. aastal (“Inimene ja loomariik”, 2017) või läbilõige oma nime esinemisest arhiiviallikates ja kasutajate käibes (“Imelik nimi”, 2017). Samuti kirjeldatakse kaastöödes asjalikus stiilis nii olustikku kui nähtusi (“Lastemängud”, 2013). Hea mälu tõttu on tal võimalik meenutada ka 20. sajandi esimesel poolel toimunut.

Asael Truupõld on missioonitundega kultuuriloolise materjali koguja. Lisaks rahvaluularhiivile on ta teinud koostööd ka EKM Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti Rahva Muuseumiga. Olles ühenduse Eesti Elulood liige, on ta lisaks oma eluloole vahendanud ja koostanud ka teiste inimeste elulugusid (ligi 200 lk).

2018. aastal viidi rahvaluule arhiivis läbi kolm kogumisvõistlust. Euroopa pärandiaasta raames toimus kirjandusmuuseumis kaks suurt aktsiooni: folkloristika osakonnas koolipärimuse kogumisvõistlus, kuhu laekus kokku 3700 vastuseankeeti, Eesti Rahvaluule Arhiivis lastele ja noortele suunatud kogumisaktsioon "Püüa vanaema lugu purki".

Nutivõistlusel "Püüa vanaema lugu purki!" kutsus arhiiv lapsi ja noori kasutama oma nutiseadmeid vanavanemate või teiste vanema põlvkonna inimestega suhtlemiseks: lastel paluti jäädvustada vestluskaaslaselt lugu või laul, mis on tema jaoks oluline. Lood tuli üles laadida nutiseadmepõhisesse kogumisrakendusse <http://kratt.folklore.ee/vanaema/>. Rakenduse abil juhendati noort rahvaluulekogujat kõigil tööetappidel (aktsiooni vanavanematele tutvustamisel, salvestamisel, materjalile kasutuslubade küsimisel ning vajalike taustandmete jäädvustamisel).

Noortele oli loo salvestamine väljakutse, videofaile saabus oodatust vähem, küll aga saadeti audiofaile. Kuna teemavalik oli jäetud jutustaja otsustada, oli saadetiste sisu väga kirev. Võistluse ühe eestvedaja Mari Sarve sõnul olid suuremateks teemarühmadeks jutustajate mälestused enda vanematest ja vanavanematest, ka nende lauldud laulud, uskumused, ütlemlised või lood. Teiseks peatuti millegi poolest meelde jäänud seikadel jutustaja enda lapsepõlvest või kooliajast; kirjeldati nii Teise maailmasõja eelset Eestit, sõjaajast karme pilte, sõjajärgset elu, aga ka sisserännet nõukogude ajal, küüditamist ja elu Siberis, ning juba hilisemat nõukogude tegelikkust selle eri tahkudes. Vanema põlvkonna tundemälestustes on olulisel kohal ka Eesti Vabariigi taasiseseisvumine, omaette rühma moodustasid esitajate omatehtud laulud või luuletused.

Lisaks eestikeelsetele lugudele kõlas salvestustel ka võru, setu, vene ja valgevene keel ning stiiliielemendina ka ingliskeelsed sõnad. 88 osavõtja seas oli 4 algkooliõpilast, 27 põhikooliõpilast, 7 gümnaasiumiõpilast ja 42 tudengit. Suurima osavõtjate arvuga koolid olid Kadrina Keskkool (juhendasid õpetajad Liivi Heinla, Ebe Abner), Voore Põhikool, Miina Härma Gümnaasium ja Tartu Ülikool (juhendaja dotsent Ergo-Hart Västrik). Võistluse toimkonnas olid nii rahvaluule arhiivi töötajad kui ka noored abilised Kätlin Luht, Kristo Tennosaar ja Kelly Turk.

Kogumisvõistluse "Minu aed, minu lilled ja puud" kava koostas vanemteadur Mall Hiimäe. Võistlusest võttis osa 28 inimest. Aedade kirjeldused algasid sageli lapsepõlve koduaedadest, mida kujundasid emad ja vanaemad, ning jõudsid välja hilisemate oma rajatud aedadeni. Töodes tulid esile eri põlvkondade suhtumised aiakujundusse, tehtud kompromissid, kui on näiteks tulnud maakodu jagada noorema põlvkonnaga või kui tervis enam suurt iluaeda pidada ei võimalda. Samuti kajastub aialugudes aja kulg. Varasemal ajal saadi uusi lilletaimi näiteks mõisaaiast, nõukogude ajal vahetati neid tuttavate ja naabritega, nüüd tuuakse lilletaimed sageli laatadelt, aga vahetatakse ka võõrastega, näiteks Facebooki aiahoolikute grupi kaudu. Kirjutistes selgus, et lilled ja ilus aed on ühe osa inimeste jaoks jätkuvalt väga olulised, kuid on ka neid, kelle jaoks on esiplaanil teised huvid. Töid hindas žürii, kuhu kuulusid ERA vanemteadurid, aian-dushuviline Anu Korb, Mall Hiimäe ja arhivaar Kadri Tamm. Žürii määras võistluse parimaks Maie Matvei kaastöö, kultuurkapitali preemiad said oma kirjutiste eest Eha Võso, Rosaali Karjam ja Lembitu Tverdžanski, ära märgiti Maria Peep, Urve Vares, Heili Tarjan ja Ene Raudkats.

Kuna Euroopa pärandiaasta raames kuulutas rahvaluule arhiiv välja kogumisvõistluse lastele ja noortele “Püüa vanaema lood purki!”, otsustati pakkuda kaastööliste välja samalaadne teema siis sellest inspireerituna tekkis mõte korraldada kõigile arhiivi kaastööliste samuti võistlus, mis oleks seotud vanavanematega. Nii leidis aset võistlus “Minu (vanaema) lugu”, kuhu oodati lühemaid ja pikemaid lugusid nii oma vanavanematest kui ka enda rollist vanavanemana. Kokku oli võistlusel 45 osalejat. Žürii koosnes erineva taustaga inimestest, rahvaluule arhiivi arhivaari Kadri Tamme kõrval lugesid töid ka EKM Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur Maarja Hollo ning kaks vanaema, ERA kaastöölised – Kaie Humal ja Evi-Anne Ustav.

Kogumisteema eesmärgiks oli kirjutada üles lugu või laul, mis on kirjutajale oluline või mis meenutab vanavanemaid või mis oli oluline vanavanematele. Töodes mõtestati oma rolli vanavanemana, kirjutati näiteks suhetest lapselastega ja mida nendega koos tehakse. Leidis aga ka pikemaid mälestusi sellest, mis leidis aset loo sündmuste toimumise ajal ühiskonnas ja kuidas tajuti ajaloolisi pöördpunkte. Töödele lisati mitmeid laule, ütlusi, mängude kirjeldusi jms. Maarja Hollo sõnul tuleb võistlustöodes esile põlvkondliku järjepidevuse teema, peatutakse sellel, milliseid tarkusi, oskusi ja töid vanavanemad õpetasid ja milliseid väärtushinnanguid edasi andsid. “Kokkuvõtlikult jääb hoolimata olude raskustest ja traagilisestki sündmustest kõlama optimism ja elurõõm,” tõi ta välja.

Vanavanemate lugusid kirjutati üles nii enda mälestuste järgi kui ka küsitleti teisi. Et vanavanematelt mälestusi koguda, kohtusid Tapa Gümnaasiumi pärandkultuuri ja folkloori ringi lapsed linna eakatega. Kokku saadi kolmel korral. “Mitu last said endale kohe nii hea sõbra, et juttu on jätkunud ka edaspidi. Eriliselt uhke oli kahel lapsel saada pühendusega jutt,” kirjutas õpetaja ja ringi juhendaja Elle Kivisoo. Kaks võistlusest osavõtjat, Anne Raava ja Eha Võso said teistelt kogutud lugude eest ka eripreemia.

Tunnustavalt märgiti ära Elve Jäe, Maria Peebu, Anne Rebase ja Urve Schkiperovi tööd. Eripreemiate väärilisteks pidas žürii Heili Tarjanit, Leida Oeselga, Ernestiine Lauhi (esitas poeg Uno Lauhi), Elle Kivisood ja Tapa kooli õpilasi ja nende poolt küsitletud Tapa linna eakaid, samuti Anne Raavat, Eha Võso, Rosaali Karjamit, Kalju Tuulikut, Tiit Birkanit, Ellen Randoja, Age-Li Liivakut, Aada Aasat, Aino Katvelit ja Adik Seppa.

Arhiivi aitasid väljaspool kogumisvõistlusi eriilmelise ainesega täiendada Krista Tõnnov, Anne Kurepalu, Age-Kristel Kartau, Vesta Saar, Heili Laanela, Enda Naaber jt. Anne Ojalo andis üle Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu ja selle eellase, Eesti Folkloori Seltsi arhiivi: dokumendid, fotod, trükised.

2019. aastal suurenes Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjakogu peaaegu 11 716 lehekülje võrra (298 säilikut), helikogusse lisandus 121, filmikogusse 17 säilikut ning fotokogusse 965 fotot.

2019. aastal kogutu eest pälvivad Eesti Vabariigi Presidendi rahvaluulepreemia kolm inimest. Folklorist, Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna dotsent **Tiiu Jaago** on rahvaluule arhiivile alates 1989. aastast üle andnud nii omaette kui ka koos tudengitega kogutud rahvaluulet kirjanekute ja salvestustena. Tudengite välitöid on Tiiu Jaago enim juhendanud kodukandis Läänemaal: 1985. aastal Ridala, Martna, Kullamaa, Lääne-Nigula kihelkonnas ja Vormsil; 1989., 1990. ja 1991. aastal lisandusid nimetatutele Noarootsi ja Nissi.

1990.–2000. aastatel, korraldas Tiiu Jaago kunagise Järve küla (nüüdseks Kohtla-Järve linn) pärimusliku ajaloo uurimiseks kogumistööd. Teatavasti on seal toimunud eriti murrangulised muutused, sest Järve ja Kohtla asula kohale kerkis Kohtla-Järve

linn. Samas on piirkond väga tugeva ajaloolise pärimustraditsiooniga, kus oma suguvõsa ajalugu teatakse Põhjasõja aegadest peale. See pika aja jooksul formeerunud kogu sisaldab mitmekesiseid materjale, nagu vastastikused kirjavahetused, elulood, kodu-uurimuslikud tööd, küsitluskavade vastused, erinevates vestlusringides ja kohtumistel räägitu ning fotod.

Aastail 2017–2019 on Tiiu Jaago arhiivile üle andnud ka ülikoolikursuste “Pärimuslik ajalugu”, “Keskkond pärimuses”, “Dialoog privaatse ja avaliku elu vahel”, “Omaeluloolisus 20. sajandi uurimises” jmt raames tehtud tudengitöid, foorumipostitusi ja õppe-materjale. Kõik loetletud materjalid moodustavad ERAs nimelise seeria EFA, Jaago kokku 4234 leheküljega.

Ellen Muru alustas koostööd Eesti Rahvaluule Arhiiviga 2013. aastal ning sestpeale on ta küsitluskavadele vastanud igal aastal. Tema töid on esile tõstetud mitmel võistlusel, näiteks kodupärimuse kogumisel “Millest tunnen oma kodu?” 2014. aastal ning elulugude võistlusel “Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” 2016. aastal. Ellen Muru elulugu on ilmunud ka raamatus “Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood”.

Ellen Muru mälestustele tuginevad kaastööd on meenutuslikud, keskendudes enda, oma pere ning suguvõsa ja endise töökollektiivi Valga Õmblusvabriku tegemistele. Töodes kirjeldatud argielu ja perekondlikud juhtumised annavad sissevaatliku pildi 1950. aastate sõjajärgsele maaelule, aga ka tööelule 1960.–1970. aastatel. Kaastööd paistavad silma detailsuse, sisukuse ning hea jutustamisstiiliga. Ellen Muru on arhiivile vahendanud ka ligi 40 uuemat ja vanemat fotot oma erakogust.

Lembitu Tverdjanski kaastöö hindas žürii viimasel, 2019. aastal toimunud võistlusel “Esemed meie rännakuil” peapreemia vääriliseks, iseloomustades seda kui “fotodega illustreeritud mitmekülgset ja lugejasõbralikku lugu, kus erinevate esemete kaudu avanevad inimestevahelised suhted nii ajas kui ruumis, aga ka esemete roll väärtushinnangute kujunemisel”. Lembitu Tverdjanski kaastööd puudutavadki teemasid, mis talle endale eriti korda lähevad, nagu inimese ja looduse suhe, kodukihelkonna Kullamaa ajalugu ning oma perelugu. Põhjalikes, rahulikult jutustatud lugudes käsitleb ta näiteks enda rajatud dendroparki ning seal kasvavaid erilisi taime- ja puuliike, südamesse kasvanud lapsepõlvemaastikke, samuti on ta kirja pannud enda ning oma vanemate elulood, kokku üle 100 lk.

Tegutsedes metsanduse alal ning loodusgiidina, olles ühiskondlikult tundliku närviga, on Lembitu Tverdjanski koostanud mitmeid looduse- ja Kullamaa kihelkonna ajaloo teemalisi raamatuid, ta on muuhulgas ka eestikeelse termini ‘pärandkultuur’ looja ning juurutaja.

Nagu mitmel eelnevalgi aastal, on märkimisväärne üliõpilaste panus, kes paistavad silma noorte kaasaegse traditsiooni (mardi- ja kadripäev, halloween) dokumenteerimisega. Kursuse “Folkloristika alused” raames jätkasid tudengid tänapäeva kalendritähtpäevade teemalisi osalusvaatlusi, tudengeile jagas tööülesandeid ja neid juhendas taas Ergo-Hart Västrik. Samuti vastasid ERA küsitluskavadele uued välisüliõpilased.

Erksad inimesed Eesti eri paikadest on pidanud oma südameasjaks arhiivi täiendamist. Üks neist, kes sihikindlalt arhiivile enda ümber kuuldud-nähtud folkloori saadab, on Jaan Malin. Sellel aastal lähetas ta helikassette, haiglas kuuldud-nähtud laulude ja mängude üleskirjutusi ja fotosid.

Rahvaluule arhiivi vanemteadur Mall Hiimäe seab kokku uut raamatut kaladest ning ainese täpsustamiseks ja täiendamiseks koostas ta küsitluskava “Kalad rahvapärimuses”, millele saabus sisukaid vastuseid nii sisemaalt kui saartelt, kirjutajaiks näiteks

Foto 2. Pärast 2019. aastal kogutu eest premeerimist. Vasakult seisavad: Eesti Vabariigi President Kersti Kaljulaid, Tiit Jaago, istuvad Lembitu Tverdjanski, Ellen Muru. Alar Madissoni foto 2020.

Heino Räim, Anu Kaljuste, Lii Tarvis, Arnold Räim ning Asael Truupõld. Mall Hiimäe teisele küsitlusele "Puud ja inimesed" saatsid omapoolseid selgitusi Enda Naaber, Siiri Toomik, Reet Juuse, Mari Lepik jt.

Lauri Õunapuu filmis oma laste plaksutamismänge, fotosid, salvestusi ning üleskirjutusi on arhiiviga jaganud Miralda Matt, Jaak-Adam Jõeveer, Aada Aasa, Urve Sõmer, Maria Peep, Ellen Randjärv, Anni Oraveer, Pille Karras, Adik Sepp, Ilpo Saastamoinen ja palju teised. Laulukladesid ja salmikuid andsid üle Eda Kalmre, Helen Kooviste, Anne Valdru, Triin Linnaks, Asael Truupõld, Maie Matvei, Maret Luhari, Mare Hallop, Evi Eller jt.

Eesti Folkloorinõukogu (Monika Tomingas) eestvõttel jõudsid arhiivi rahvusvahelise folkloorifestivali "Baltica" 2019. aasta piirkondlike ülevaatuste videosalvestused.

Arhiveeritud on ka 2018. ja 2019. aastal rahvaluule-ringis osalenute tööd. Tegemist on kord kuus kokku saava rühmaga, kus kodus kirjutatakse ja rühmas loetakse ette 1–2 lehekülje pikkune tekst etteantud teemal. Rühmas osalevad rahvaluule arhiivi kaastöölised, aga ka mõned elulookirjutajate ringi liikmed. Ring tekkiski sarnaselt elulookirjutajate rühmaga, mis juba kümme aastat on koos käinud Rutt Hinrikuse ja Tiina-Ann Kirsi eestvõttel.

Rahvaluule arhiivi 2019. aasta kogumistöö keskmes oli võistlus “Esemed meie rännakuil”. Kogumisvõistluse eestvedajaks oli Tiiu Jaago ning see viidi läbi rahvaluule arhiivi ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva osakonna koostööna.

Kogumisvõistlusele oodati lugusid esemetest, mis on nende omanikele olulised olnud ühel või teisel eluetapil, ühest kohast teise kolimisel. Kuid pealkirjas kasutatud sõna “rännakuil” võis mõista ka kui rändamist eluteel, sest piirid ei pruugi olla pelgalt territoriaalsed, vaid on ka ajalised. Üldiselt jäi palju ruumi kirjutajatele sobivate lähetenurkade valimiseks ning lahendatigi teema sageli loovalt.

Kogumisvõistlusele tuli 132 vastust, peaaegu iga loo juures oli ka vähemalt üks foto.

Sisukaid töid saatsid nii pikaaegsed kui ka uued kaastöölised, tudengid ja kooliõpilased. Žürii hindas kõrgelt lugusid, kus autor avab õnnestunud inimese ja eseme(te) vahelise seose. Kui eakamate jutustajate lugudes on esil kogemus, mille ese meelde toob, siis üliõpilastöodes on esil see, mida kogetakse praeguses hetkes. Kooliõpilased suhestuvad oma perega, nad seisavad justkui küsimuse ees: mis meid ümbritsevaist esemetest võiks olla tähtis. Kooliõpilasi, Räpina Ühisgümnaasiumi 6.–9. klasside õpilasi juhendas Maire Alver ja tudengeid loengukursuse “Folkloristika alused” raames Ergo-Hart Västriku.

Kirjutajad selgitasid mitte ainult seda, kust teatud ese saadud on, vaid seletasid lahti, miks see neile nii tähtis on, kuidas ese on saanud oma tähenduse omajate silmis ning mis lood ja mälestused selle esemega seostuvad. Üks teema, mis lugudes avaldub, puudutab tööd ja argielu, nn eluliselt olulised asjad võivad olla rahakott, telefon või koduvõtmed. Harrastustest ja vabast ajast, muuhulgas ka lapsepõlve mänguasjadest kõneldes tulevad põlvkondlikud eripärad eriti selgelt esile. Vanema põlve meenutustest on üksikud mänguasjad, osalt on need isetehtud, osalt ostetud. Esemed kõnelevad ajastust, kuid need meenutavad ka midagi ja kedagi, nende kaudu avaneb ka emotsionaalne vaade. Kirjutati väga isiklikest asjadest, kuid ka esemetest, mis seovad põlvkondi.

Kogumisvõistluse žüriisse kuulusid Tiiu Jaago (Tartu Ülikool), Tuuli Reinsoo (Eesti Meremuuseum), Kadri Tamm (Eesti Rahvaluule Arhiiv), Tenno Teidearu (Eesti Rahva Muuseum), Astrid Tuisk (Eesti Rahvaluule Arhiiv) ja Ergo-Hart Västriku (Tartu Ülikool). Võistluse peapreemia pälvis Lembitu Tverdjanski, kultuurkapitali rahalised preemiad: Lo Järvekülge, Anni Leena Kolk, Maie Matvei, Kristel ja Merilin Kotta, Anne Rebane, Sander Stenov, Arne Kivistik, Eva Murula, Age-Li Liivak; eripreemiad: Maire Alver, Tormi Ariva, Imbi-Harietta Eenlo, Tiit Birkan, Airika Harrik, Maret Kärtna, Karen Gertu Toome, Margus Küppar, Agnes Anijalg, Keirily Hallik, Tuuli-Liis Tiidor ja Hanna Marrandi. Kogumisaktsiooni toetasid mitmed sponsorid, kelle nimed on näha ERA kodulehel.

Täname kõiki kaastööde, toetuse ja abi eest! 2020. aastal ärgitame nii noori kui ka vanu kirjutama teemal “Vägivald ja selle piirid kultuuris”. Selle kõrval ootame aga märkama mitmesugust meie ümber elavat rahvaluulet, rahvaluulenähtusi salvestama, filmima ja pildistama ning küsitlenu nii teisi inimesi kui üles kirjutama oma kogemusi.

Astrid Tuisk

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

30. jaanuari kõnekoosolekul pidas Taive Särg ettekande “Laulude ja muusikaliste hääletsustega lood”. Seejärel tutvustasid toimetajad Liina Saarlo, Kristi Salve ja Janika Oras vastvalminud “Vana kandle” XIII köidet, mis koondab Laiuse kihelkonna lauluvara.

20. veebruaril pidas Aado Lintrop ettekande “Folkloor ja olme. Kuidas kajastub manside argimaailm rahvaluules”. Ettekande järel tutvustas Eda Kalmre ajakirja *Keel ja Kirjandus* eriväljaannet “Meedia. Visuaalsus. Folkloor” (1-2/2020).

26. märtsile planeeritud kõnekoosolek jäi riigis kehtestatud eriolukorra tõttu ära.

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Rahvaluule Arhiivis

3. detsembril 2019 pidas Risto Järv Põlvas Põlva Gümnaasiumis eesti keele aasta raames toimunud maakondlikul keelepäeval ettekande “Vanavara ja uusvara ning Jakob Hurt”.

3. detsembril 2019 tutvustas Jüri Metssalu Linnamäe Arenguseltsi Majas Lääne-Nigula kihelkonna looduslike pühapaikade uuringut.

4.–6. detsembrini 2019 Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Digitaalhumanitaaria Seltsi koostöös korraldatud rahvusvahelisel digihumanitaaria konverentsil “Digitaalse kultuuripärandi kasutamine teaduses ja hariduses” (*Use of Digital Cultural Heritage in Research and Education*) pidas Risto Järv ettekande tegelasvõrgustikest kahes Reinuvader Rebase raamatus (*Character Networks in Two Estonian Books about Reynard the Fox*) ning Mari Sarv ettekande teemade modelleerimise probleemistikust varieeruva keelega regilauludes (*Calculating Topics in Estonian Folksongs: Problems with Texts in Nonstandard Language*). Mari Sarv tutvustas Eesti Kirjandusmuuseumi projekti riiklikus programmis “Eesti keel ja kultuur digiajastul”. ERAst osales konverentsi korraldustoimkonnas Mari Sarv.

11. detsembril 2019 pidas Helen Kõmmus Tampere Ülikooli doktorikooli seminaris oma valmiva doktoritöö teemalise ettekande “Rahvamuusikafestivalide terminoloogia”.

13. detsembril 2019 Tartu Ülikoolis toimunud kollokviumil “Folkloristika Tartu Ülikoolis: 100 aastat poole päevaga” pidas Risto Järv ettekande “Elas kord üks käbi ja muinasjutt sai läbi. Muinasjutuprojektist”. Päeva lõpetaval ümarlaulul esinesid ERAst Lona Päll ja Liina Saarlo.

16. detsembril 2019 modereeris Lona Päll keskkonnakonfliktide teemalist Semiosalongi sessiooni Genialistide Klubis, kus kõnelesid Nelly Mäekivi ja Riin Magnus kogukonna rollist euroopa naaritsa asustamisel Hiiumaale ning Joonas Plaan hüljeste ja inimeste suhetest.

17. detsembril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud meditsiiniantropoloogia konverentsil Medica XII pidasid ERAst ettekanded Ave Goršič (Korrespondentide kirjad kui terviseregister) ja Anu Korb (Siberi Tara piirkonna eestlaste rahvameditsiinist).

18. ja 19. detsembril 2019 toimus 63. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents “Kogudepõhine teadus”. ERAst esinesid Ave Goršič (Kes kõige rohkem kirjutab... . Rahvaluulearhiivi nõukogudeaegne kirjavahetus), Anu Korb (Folkloristi teadustöö saab alguse kogumis- ja arhiivitööst), Liina Saarlo (Püüdliku kooliõpetaja töö ja vaev. Friedrich Eichenbaumi (Priidu Tammepuu) kogumistööst) ning Mari Sarv ja Risto Järv (Arhiiv kui ökosüsteem: kogudepõhine teadus ja teaduspõhised kogud). Saalis avati eesti keele aastale pühendatud näitus “Vana, aga vigureid täis” (koostajad Piret Voolaid ja Mare Kõiva) ning ERA trepigaleriis multisemantiline aastalõpunäitus erakogudest “Mitte ainult üksüheselt” (kuraatorid Mari-Ann Remmel ja Pille Niin). Konverentsil esitleti EKM Teaduskirjastuse värskeid väljaandeid, ERA ettevalmistatud väljaannetest Aado Lintropi kogumikku “Linn seitsme tiivaga raudhobuse seljas. Mansi rahvaluulet” ning Kirjandusmuuseumi aastaraamatu “Paar sammukest” 27. numbrit “Pühad allikad”. Konverentsi korraldasid Risto Järv ja Mari Sarv.

21. detsembril 2019 pidas Mall Hiemäe Tartumaa Maarja-Magdaleena küla Maarja rahvamajas pärimusõhtul ettekande “Paganlikud jõulud”.

4. jaanuaril 2020 rääkis Mall Hiemäe eestlaste jõuluveetmise ajaloost Vikerraadio saates “Eesti lugu”.

6. jaanuarist 9. märtsini tegi Lona Päll uurimistööd Šotimaal, Aberdeeni Ülikooli Antropoloogia osakonnas.

9. jaanuaril andis Janika Oras intervjuu Kaguraadio uudistele seoses Jakob Hurda mälestuspäevaga, intervjuueeris Meelis Käo.

11. jaanuaril avaldas Aado Lintrop blogipostituse “Grammi hind”, kus tõi avalikkuse ette olukorra, mis on tekkinud Eesti Rahvaluule Arhiivis teadusrahastussüsteemi ümberkorralduse tagajärjel. Valdavalt projektipõhiselt toiminud arhiivi tegevus ei ole suurima rahastusallika lõppemisel endisel kujul enam võimalik. ERA puhul eredalt esile tulnud probleemid puudutavad üldisemalt kogu Eesti teadusrahastussüsteemi, aga eriti eestikeelset ja Eesti avalikkuse huvides tehtavat teadustööd. Aado Lintropi blogipostitus käivitas ulatusliku diskussiooni ühiskonnas rahvaluulearhiivi ja kogu kirjandusmuuseumi rahastuspõhimõtete, samuti eestikeelse teaduse, humanitaarteaduste, Eesti-uuringute rahastamise küsimustes. Postitus ilmus hiljem ka ajakirjas *Looming* (nr 2/2020).

11. ja 12. jaanuaril toimus Eesti rahvajutu aasta raames Viljandimaal Männiku Metsatalus seminar, kus ERAst esinesid Risto Järv (Mis teeb muinasjutust muinasjutu) ning Kärri Toomeos-Orglaan (Mitmekihiline eesti muinasjutt).

12. jaanuaril esines Janika Oras Jakob Hurda mälestuspäeval Põlva Keskraamatukogus loenguga “Laulikud ja laulu vägi enne ja nüüd. Mis on muutunud?”.

12. jaanuaril osales Andreas Kalkun Rootsi-Mihkli kirikus kontserdisarja “HELI ja KEEL” kontserdi “Jõuluhällilaul / Рождественская колёбелная” õigeusuteemalises vestlusringis koos Madis Arukase (vestlusringi juht), Galina Grigorjeva, Sakarias Jaan Leppiku ja Valeri Petroviga. Kontsert ja vestlusring on järelkuulatatav Klassikaraadios.

15. jaanuaril alustas ERA Facebookileheküljel lisaks igapäevaste ERAterade postitustele ilmumist uus rubriik, mis tutvustab ERA teadlaste teadustöid varem ja tänapäeval.

16. jaanuaril rääkis Andreas Kalkun koos Rebeka Põldsamiga Klassikaraadio saates “Delta” näitusest “Vanda Juhansoo. Kunstnik või kummaline naine?”.

17. jaanuarist 8. märtsini oli avatud Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseumi trepigaleriis Andreas Kalkuni ja Rebeka Põldsami kureeritud näitus “Vanda Juhansoo. Kunstnik või kummaline naine?”.

19. jaanuaril formeerus rahvaluulearhiivi materjale kasutavate pärimusmuusikute algatusel Facebooki keskkonnas suhtlusrühm “Ei saa mitte vaiki olla ...” inimestele, “kes soovivad kaasa mõelda, kuidas juhtida Eesti Rahvaluule Arhiivis toimuva näitel avalikkuse ning poliitiliste ringkondade tähelepanu olukorrale, kus alarahastamise tõttu on ohus eestikeelsete rahvusteaduste ja üldisemalt, Eesti teaduse tulevik”. Rühma liikmete ja rahvaluulearhiivi teadlaste ühise arutelu tulemusena otsustati koostada avalik pöördumine Eesti teaduse rahastamise asjus, et juhtida riigijuhtide tähelepanu tekkinud probleemidele.

19. jaanuaril tutvustas Ingrid Rüütel Vikerraadios saates Folgialbum plaadikogumikku “Virumaa rahvalaule ja pillilugusid” (III osa).

29. jaanuaril allkirjastati manifest “Eesti teaduspoliitika peab oma näo pöörama Eesti poole. Avalik pöördumine Eesti teaduse ja Eesti-uuringute rahastamise asjus”. Kuue teadus- ja haridusasutuse poolt Eesti Vabariigi presidendile, riigikogule, ministritele ja Teaduste Akadeemiale saadetud pöördumise koostas ERA algatusrühm eri institutsioonide ja isikutega konsulteerides. Pöördumisele avaldasid toetust üle 120 asutuse ja organisatsiooni ning rahvaalgatus.ee keskkonna kaudu ning üksikallkirjaga 1920 üksikisikut. Laiapõhjaline avalik toetus pöördumisele näitas, et tegemist oli Eesti ühiskonnale olulise küsimusega ning vastavalt rahvaalgatuse korrale suunatakse küsimus edasi arutelule riigikogus.

29. jaanuari “Huvitaja” saates (ERR) oli eetris intervjuu Liina Saarlo ja Janika Orasega äsjailmunud “Vana kandle” Laiuse köite ja folkloristide teadustöö teemadel, saatejuht Krista Taim.

29. jaanuaril pidas Janika Oras Tartus Maarjamõisas ettekande “Lauldes vanaks – või nooreks? Laulvad naised Eesti traditsioonis” Eesti Gerontoloogia ja Geriatria Assotsiatsioon teabepäeval “Vananemine kultuuris”.

30. jaanuaril pidas Taive Särg Akadeemilises Rahvaluule Seltsis ettekande “Laulude ja muusikaliste häälightsustega lood”. Esitleti Kristi Salve, Liina Saarlo ning Janika Orase koostatud väljaannet “Vana kannel” XIII köidet: “Laiuse regilaulud” (EKM Teaduskirjastus, 2019).

30. jaanuaril toimus Eesti Keele Instituudis Tammsaare ja Vilde Sõprade Seltsi eestvedamisel vestlusring “Hing paelaga kaelas”, milles käsitleti eestikeelse humanitaaria olukorda ja väljavaateid praeguse teadusrahastuse süsteemi jätkudes. Vestlusringis analüüsisid olukorda ka rahvaluulearhiivi teadurid Mari Sarv ja Aado Lintrop.

30. jaanuari ETV saates “OP!” rääkis Risto Järv Eesti Rahva Muuseumis avatavast muinasjutunäitusest “Elas kord”.

4. veebruaril kuulutati Eesti Rahvusraamatukogus välja 2019. aasta kaunimad raamatud. 25 kaunima Eesti raamatu hulka valis žürii Aado Lintropi raamatu “Linn seitsme tiivaga raudhobuse seljas. Mansi rahvaluulet” (kujundaja Marja-Liisa Plats) ning viie kaunima lasteraamatu sekka Ernst Peterson-Särgava “Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest”, (kujundaja Katrin Ehrlich). Mõlemad EKM Teaduskirjastuse raamatud on ette valmistatud rahvaluulearhiivi teadlaste poolt.

5. veebruaril rääkis Risto Järv Vikerraadio saates “Huvitaja” muinasjuttudest muutuvast maailmast, saatejuht oli Krista Taim.

8. veebruaril avati Eesti Rahva Muuseumis muinasjutunäitus “Elas kord ...”, näituse kuraatorid on Katrin Sipelgas, Jaak Kilmi, Janeli Jallai ning Eesti Kirjandusmuuseumist Risto Järv.

8. veebruaril tutvustas Anu Korb Ida-eestlaste Seltsi liikmete kohtumisel Keilas Kegeli kohvikus Siberi eestlastelt kogutud materjale ja siberlaste püüdlusi eesti kultuuris osaleda.

8. veebruaril oli Klassikaraadio saates “Helikaja” teemaks Eesti Rahvaluule Arhiivi tähendus ja roll ning rahastusprobleemid. ERA esindasid Janika Oras ja Taive Särg, osalesid ka Eesti Teadusagentuuri esindajad Andres Koppel ja Krista Kodres ning pärimusmuusikud Ants Johanson ja Juhan Uppin. Saates kõlas esmakordselt Mari Kalkuni ja Kristiina Ehini laul “Hädaabikõne peaministrile”, mis loomingulisel ja mõjuval kujul juhib tähelepanu rahvaluulearhiivi tegevuse olulisusele Eesti riigi ja rahva tuleviku seisukohalt. Saatejuhid olid Lisete Velt ja Miina Pärn.

10. veebruaril videosalvestasid Taive Särg ja Janno Simm Pärnus Saaremaa päritolu 98aastast Henno Seppa.

13. ja 14. veebruaril pidasid Helsingis Soome Kirjanduse Seltsis konverentsil “Jutustava laulu kunst” (The Art of Narrative Song) ettekanded ERAst Janika Oras (Seto laulja Anne Vabarna regilaulude rütmimudelid, *Rhythmic patterns in the runosongs of the Seto singer Anne Vabarna*) ning Taive Särg loomislaulust eesti kalendrirituaalis (*The Song of Creation in The Context of Estonian Folk Calendar Rituals*).

20. veebruaril pidas Aado Lintrop Akadeemilises Rahvaluule Seltsis ettekande “Folkloor ja olme. Kuidas kajastub manside argimaailm rahvaluules”.

20. veebruaril viis Janika Oras koos Minni Orase ja Maali Kahuskiga Vastse-Kuuste kultuurimajas kohaliku kooli EV aastapäeva üritusel läbi vestluse-õpitoa “Lood vanades lauludes” müütilistest lauludest ja laulumängudest.

25. veebruaril rääkis Aado Lintrop Klassikaraadio saates “Delta” enda tõlgitud ja kommenteeritud mansi rahvaluule kogumikust “Linn seitsme tiivaga raudhobuse seljas”. Saatejuht oli Liina Vainumetsa.

26. veebruaril Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastöölise päeval andis Eesti Vabariigi President üle rahvaluule kogumispreamiad. Esinesid Kadri Tamm (Käsikirjade elu Eiseni kogu näitel), Mari Sarv (Kogumisteema “Vägivald ja selle piirid eesti kultuuris” tutvustus), Kristel Vilbaste ja Mare Kõiva (Ravimtaimede küsitluskava “Eesti taimed minu elus. Tervis, toit, ilu” tutvustus) ning Tiit Jaago ja Tuuli Reinsoo (2019. aasta kogumisvõistluse “Esemad meie rännakuil” ülevaade). Aktusel kõnelesid Eesti Vabariigi president Kersti Kaljulaid, Urmas Sutrop, Astrid Tuisk ja

Risto Järv, esines muusik Mari Kalkun. Preemiad pälvisid tänavu Tartu Ülikooli Eesti rahvaluule dotsent Tiit Jaago (aastatel 1990–2000 kogutud Järve küla, praegu Kohtla-Järve, pärimusliku ajaloo materjali üleandmise eest ning Tartu Ülikooli tudengite rahvaluulekogumisele ja -uurimisele ärgitamise eest aastatel 1985–2018), Ellen Muru (sisuka koostöö eest rahvaluulearhiiviga aastatel 2013–2019) ning metsanduse arendaja, looduskaitse ja pärandkultuuri uurija Lembitu Tverdjanski (silmapaistvate kaastööde eest aastatel 2015–2018 ning peapreemia kogumisevõistlustel “Esemad meie rännakuil” (2019)). Kuulutati välja kogumisevõistlus “Vägivald ja selle piirid eesti kultuuris” (küsitlus on leitav ERA kodulehel ja kogumisportaalil kratt.folklore.ee).

1. märtsil filmis Janika Oras maaselitsa tähistamist – “Leelokooride Iilang ja Liinatsura’ võikilaulmist” ja järgnenud pidu – Eesti Rahva Muuseumis.

2. märtsil anti pidulikult Riigikogule üle “Avalikule pöördumisele Eesti teaduse ja Eesti-uuringute rahastamise asjus” kogutud toetusallkirjad. Riigikogu esimehele Henn Põlluaasale viisid oma sõnumi ja allkirjad Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Urmas Sutrop, Eesti-uuringute tippkeskuse juht Mare Kõiva, Eesti Pärimusmuusika Keskuse juhataja Tarmo Noormaa ja Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadurid Eve Annuk ja ERA esindajana Mari Sarv.

2. märtsil kõnelesid Mari Sarv ja Eesti Kunstiakadeemia professor Krista Kodres Vikerraadio saates “Uudis+” teadusrahastuse probleemidest, saatejuht oli Lauri Varik.

2. märtsil tegi Janika Oras Kirjandusmuuseumi saalis õpitoa regilauludest Tartu Ülikooli kursusele “Estonian literature and culture”, juhendaja Leena Kurvet-Käosaar.

4. märtsil korraldasid pärimusmuusikud Eesti Rahva Muuseumis suurfestivali Eesti Rahvaluule Arhiivi toetuseks. Muusikud esinesid rahvaluulearhiivi materjalidest inspireeritud loominguga. Üles astusid Mari Kalkun, Sander Mölder, Margus Põldsepp, Lõotsavägilased, Meelika Hainsoo ja Lauri Õunapuu, Cätlin Mägi, Juhan Uppin, Zetod, Johansonid, Svjata Vatra, Curly Strings, Väike Hellero, Maarja Nuut ja Trad.Attack!. Muinasjutte vestis Piret Päär. Kõnelesid Ando Kiviberg ning Risto Järv, õhtujuht oli Reigo Ahven. Festivalilt tegi videoülekande ERR kultuuriportaal ning audioülekande ERR Klassikaraadio. Festivali korraldas Eesti Pärimusmuusika Keskus, peakorraldaja Tarmo Noormaa.

4. märtsil rääkis Vikerraadio hommikuprogrammis Eesti Rahvaluule Arhiivist Risto Järv, küsitlesid Romi Hasa ja Sten Teppan. Klassikaraadio saates “Külaline” oli külaliseks Ingrid Rüütel, küsitles Piret Kooli. Klassikaraadio saates “Delta” rääkis Janika Orasega pärimusmuusika õpetamisest ja uurimisest ning teadusrahastuse küsimustest saatejuht Liina Vainumetsa. Festivalile eelnenud nädala esmaspäevast kuni festivali toimumiseni intervjuueeris Klassikaraadio iga päev “Delta” saates pärimusmuusikuid, tuues ilmekalt esile rahvaluulearhiivi tähtsuse ja rolli nii Eesti ühiskonnas kui konkreetsemalt, muusikute loomingus.

4.–6. märtsini osales Andreas Kalkun Helsingi ülikoolis sümposiumil “No such thing as heritage? From basic assumptions and constructs to reconceptualizations”, kus pidas ettekande “Tõlgitud või varastatud? Seto laulude tõlkimisest eesti keelde” (*Translating or Stealing? Translating Seto Songs into Estonian*).

5.–7. märtsini Tartu Ülikoolis toimunud konverentsil “La forêt. Représentations/ imaginaires nordiques – Forest. Northern Representations/Images – Mets – põhja kujutamine ja ettekujutamine” pidas Risto Järv ettekande metsast kui liminaalsest ruumist eesti muinasjuttudes (*The forest as a liminal space in Estonian folktales*).

7. märtsil osales Janika Oras koos Merili Metsvahi ja Madis Arukasega Klassikaraadio “Helikaja” vestlusringis, mille saatejuht Lisete Velt korraldas seoses 400 maailma raadiojaama ühisprojektiga “Naised muusikas”.

8. märtsil kõneles Mall Hiiemäe Vikerraadio hommikuprogrammis “Vikerhommik” naistepäeva ajaloost ja traditsioonidest.

13. märtsil avaldas ERA üleskutse koroonaviiruse levikust ajendunud folkloori kogumiseks rahvaluulearhiivi FB-konto või e-posti kratt@folklore.ee kaudu.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

4. detsembril 2019 tutvustas Reet Hiiemäe Eesti Rahvusringhäälingu saates “Huvitaja” oma raamatut “Usundid ja vaimsed õpetused Eestis”.

6. detsembril 2019 esinesid Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi konverentsil “Uuri ja andmed” Tõnno Jonuks (Arheoloogia ja religioon – kas ainult anekdoot?) ning Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov (Lapsepõlve hirmud ja lastehirmutised. Muutused perioodil 1920–2018).

11. detsembril 2019 esines vanemteadur Piret Voolaid Tallinnas Eesti Keele Instituudis Emakeele Seltsi fraseoloogiateemalisel kõnekoosolekul ettekandega “Aadama ajast oleme kõik sugulased: Vanasõnadega pilgates”. Osakonna endine vanemteadur Asta Õim esitles Asta Õimu ja Katre Õimu monograafiat “Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks”.

13. detsembril 2019 osales Liisi Laineste Tartu Ülikoolis kollokviumis “Folkloristika Tartu Ülikoolis: 100 aastat poole päevaga” ettekandega akadeemik Arvo Krikmannist.

17. detsembril 2019 toimus kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti-uurimise Tippkeskuse usundiuurimise töörühma korraldamisel ja projekti IUT 22-5 toel interdistsiplinaarne meditsiiniantropoloogia konverents Medica XII. Esinesid Maili Pilt (TÜ: Süstlad, ananass ja vikerkaarbeebid. Kehavälise viljastamise teekonnale keskenduvate lugude visualiseerimisest Instagramis), Kadri Simm (TÜ: Halbade uudiste edastamine patsientidele: uuring Eesti arstide ning õdede seas), Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov (EKM FO: “Ärge laske vaesusel elu võtta!” – Heategevus- ja solidaarsusmeditsiini problemaatikast Eesti näitel), Ave Goršič (EKM ERA: Korrespondentide kirjad kui terviseregister), Eve Annuk (EKM EKLA: Loovus ja haigus), Anu Korb (EKM ERA: Siberi Tara piirkonna eestlaste rahvameditsiinist), Marko Uibu (TÜ: Meditsiiniline pluralism Eestis: kultuurilised erisused ja võrdlus), Marina Baiduzh (Moskva: Mythological landscape of contemporary city: construction of belonging to a place).

18. detsembril 2019 avati kirjandusmuuseumis 63. Kreutzwaldi päevade teaduskonverentsil “Kogudepõhine teadus” näitus “Vana, aga vigureid täis”. Lõppevale eesti keele aastale pühendatud rändnäitus põhineb rahvaluule lühivormidel – vanasõnadel, kõnekäändudel-väljenditel, mõistatustel – ja keelemängudel mütoloogia ainetel. Näituse koostasid Piret Voolaid ja Mare Kõiva, kujundas Sander Lillo. Näituse valmimist toetasid Haridus- ja Teadusministeeriumi keeleosakond, Eesti Teadusagentuuri institutsionaalne uurimisprojekt IUT 22-5, Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – TK 145).

18. ja 19. detsembril 2019 esindasid Kreutzwaldi päevade konverentsil “Kogudepõhine teadus” osakonda ettekandega Liisi Laineste, Anastasiya Fiadotava ja Tõnno Jonuks (Mis on ühist kirikuõpetajal ja teeviidal? Kirikutegelaste naljad Eestis ja Valgevenes 19.–21. sajandil) ning Mare Kõiva ja Alena Bohaneva (Exodus. Vaaraod EKM folklooriarhiivide näitel koos eesti (läänemeresoome) ja valgevene (slaavi) paralleelidega).

17. jaanuaril osales Reet Hiimäe Kuku raadio saates “Nädala raamat”, andes Marek Strandbergile intervjuu vaimsuse väljendustest tänapäeva ühiskonnas.

21. jaanuaril pidas Reet Hiimäe Turu Ülikoolis loengu “Dynamics of fear in media” Turu Ülikoolis.

22. jaanuaril pidas Reet Hiimäe Turu Ülikoolis oma järel doktoriprojekti tutvustusloengu “The dynamics of belief-driven fears and protection: From mass hysterias to subjective wellbeing”.

Jaanuaris ja märtsis esitas Reet Hiimäe kaheksa usundikommentaari Eesti Rahvusringhäälingu saates “Huvitaja”.

Veebruaris 2020 tutvustas osakonna vanemteadur Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” igal kolmapäeval rubriigis “Vanasõnad on kuldseid sõnad” erinevaid vanasõnu.

8. veebruaril pidas Reet Hiimäe Tallinnas ja **15. veebruaril** Narvas loengu Eesti usundist ja argielutavadest Eestis elavatele muulastele.

9. veebruaril osales Reet Hiimäe Eesti Televisiooni saates “Hommik Anuga”, rääkides tänapäeva usunditest.

27. ja 28. veebruaril osales Reet Hiimäe Åbo Akademi ja Turu Ülikooli religiooniteaduse/folkloristika doktorantide uurimisseminaril ekspertteadlasena.

1.–15. märtsini osales Reet Hiimäe folkloristlikel välitöödel Tansaania.

1. märtsil 2020 esines Vikerraadio “Keelesaates” vanemteadur Piret Voolaid ja vestles saatejuht Piret Kriivaniga spordireporterite väljendusrikkast keelest meil ja mujal maailmas, analüüsis spordiajakirjanike ütlusi huumoriteoreetilisest vaatenurgast.

2. märtsil anti Riigikogule üle “Avalikule pöördumisele Eesti teaduse ja Eesti-uuringute rahastamise asjus” kogutud toetusallkirjad. Riigikogu esimehele Henn Põlluaasale viisid oma sõnumi ja allkirjad Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Urmas Sutrop, Eesti-uuringute tippkeskuse juht Mare Kõiva, Eesti Pärimusmuusika Keskuse juhataja Tarmo Noormaa ning Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadurid Eve Annuk ja Mari Sarv.

12. ja 13. märtsil korraldas Liisi Laineste Eesti Kirjandusmuuseumi suures saalis rahvusvahelisele konverentsi “Between individual and collective trauma”, kus arutati traumakäsitluste üle Ida- ja Kesk-Euroopa näitel (vt <http://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2020/trauma/#>).

26. märtsil osales Reet Hiimäe Kanal 2 saates “Õhtu!”, andes intervjuu epideemiatest pärimuses ja paralleelidest reaktsiooniga koroonaviirusele.

Teisipäevaseminarid

Seminare toetasid Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja EKM 8-2/20/3 “Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid”.

10. detsembril tutvustas Henri Zeigo Eesti-uuringute Tippkeskuse narratiiviuuringute töörühma seminaril “Episteemiline mõistatus ja kontekstitundlikkus” üht episteemilist mõistatust, mille on sõnastanud John Hawthorne oma raamatus “Knowledge and Lotteries”.

25. veebruaril pidas Maris Kuperjanov Eesti-uuringute Tippkeskuse nüüdiskultuuri uuringute töörühma seminaril ettekande “Uue koroonaviiruse SARS-CoV-2 vastukaja (sotsiaal)meedias”.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

3. detsembril 2019 pidas eesti ja võrdleva rahvaluule külalisdoktorant Deepika Kashyapi Eesti Rahva Muuseumis loengusarja “Maailm ja rahvad” raames loengu “Nyishi folkloorist internetiajastul”.

13. detsembril 2019 korraldas Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond kollokviumi “Folkloristika Tartu Ülikoolis: 100 aastat poole päevaga”, sellele järgnes vastuvõtt, märkimaks saja aasta möödumist akadeemilise folkloristika algusest Tartu Ülikoolis. Esinesid Merili Metsvahi (Life in Tartu One Hundred Years Ago Through the Eyes of a Teacher (M. J. Eisen) and a Student (H. Metsvahi)); Jonathan Roper (The First English-language Doctorate in Folklore Studies at Tartu University), Madis Arukask (Evergreen Udo Kolk); Tiiu Jaago (Aino Laagus – a Researcher on the Border), Tiia Ristolainen (Fragments of the Birth of *Vanavaravedaja* and NEFA); Paul Hagu (Three Stages of Kisses for the Folklore Muse (Student, Researcher, and Lecturer)); Ülo Valk (Eduard Laugaste and Others Leading to Folklore: Lecture Notes as an Informative Source); Ergo-Hart Västriik (The Folklore Department's First Computer (1992): Humanitarian Aid and the Humanities); Liisi Laineste (Kriku, Professor Extraordinary), Risto Järv (*Once Upon a Time There Was Pinecone, and So the Story Ends*. On the Fairy Tale Project); Anastasiya Astapova (Tartu University Folklorists at American Folklore Society Meetings).

16. detsembril 2019 keskenduti sügisese Semiosalongide seeria viimasel kohtumisel keskkonnakonfliktidele, konkreetsema fookusega liigikatselistel küsimustel. Esinesid Tartu Ülikooli semiootika teadurid Nelly Mäekivi ja Riin Magnus ning Tallinna Ülikooli

keskkonnaantropoloog ja Eestimaa Looduse Fondi säästliku kalanduse ekspert Joonas Plaan.

31. jaanuaril pidas Dr Maria Ines Palleiro (National Council for Scientific Research; Buenos Airese Ülikool, Argentiina) loengu “Argentinean Folk Narrative Archives: Trends, Topics and Comparative Approaches”.

25. veebruaril pidas Carsten Friede (Bonni Ülikool, Saksamaa) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas loengu “Tourism and the Making of Nomads in Mongolia” ja **27. veebruaril** loengu “Current Representations and Discourses of Gender Minorities in Mongolia”.

26. veebruaril jagas president Kersti Kaljulaid Eesti Kirjandusmuuseumis välja 2019. aasta rahvaluule kogumispreamiad. Kogumispreamiad pälvisid Tartu Ülikooli Eesti rahvaluule dotsent Tiiu Jaago aastatel 1990–2000 kogutud Järve küla, praegu Kohtla-Järve, pärimusliku ajaloo materjali üleandmise eest ning Tartu Ülikooli tudengite rahvaluulekogumisele ja -uurimisele ärgitamise eest aastatel 1985–2018, Ellen Muru sisuka koostöö eest aastatel 2013–2019, ning metsanduse arendaja, looduskaitseja ja pärandkultuuri uurija Lembitu Tverdjanski silmapaistvate kaastööde eest aastatel 2015–2018 ning peapreemia kogumisvõistlustel “Esemed meie rännakuil” (2019).

9. märtsil pidas Amsterdami Ülikooli kultuuriantropoloogia professor Niko Besnier külalisloengu sporditööstusest ja talendiotsingutest lõunapoolkeral.

Kaitstud doktoritöö

Terje Toomistu kaitses **16. detsembril** 2019 kultuuriteaduste instituudi nõukogu ees doktoriväitekirja “Embodied lives, imagined reaches: Gendered subjectivity and aspirations for belonging among waria in Indonesia” (Kehastatud elud, kujuteldavad ulatused: Indoneesia *waria*’de sooline subjektsus ja kuuluvuspüüdlused) filosoofiadoktori kraadi saamiseks etnoloogia alal. Juhendaja Art Leete (Tartu Ülikool), oponendid Niko Besnier (Amsterdami Ülikool) ja Aet Annist (Tartu Ülikool).

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Collection work at the Estonian Folklore Archives in 2018 and 2019 and President’s folklore collection awards

An overview is given by Astrid Tuisk.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2019 to April 2020.

Eesti fraseoloogia teetähis

Asta Õim, Katre Õim. *Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks*. Tallinn: EKSA, 2019. 383 lk.

Läinud aastal nägi ilmavalgust Asta ja Katre Õimu monograafia “Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks”, mida saab õigusega nimetada selle valdkonna teetähiseks.

Sissejuhatuses antakse lühiülevaade eesti fraseoloogia kujunemisest aastatel 1960–1990, kirjeldatakse uurimisuundi ja teoreetilisi seisukohti, mis seda enim mõjutanud. Esitatakse loend probleeme, mille ümber keerleb tänapäeva fraseoloogiauuringute temaatika: fraseologismide tüpoloogia, fraseologismide semantika, süntaks, variatiivsus, fraseologismide leksikograafiline kirjeldamine, fraseoloogia diskursiivne ja psühholingvistiline aspekt, autorifraseoloogia.

20. sajandi teise poole Eesti fraseoloogiakäsitlust mõjutasid vene keeleteadlaste seisukohad: fraseologismi mõiste, struktuur ja klassifitseerimise põhimõtted. 1960. aastatel tegi folklorist Ingrid Sarv märkmeid vanasõnade ja kõnekäändude kohta, mis leidsid põhjalikumat struktuuripõhist käsitlemist võrdluste liigitamisel, k.a ütlused ja püsivad sõnapaariid. Aastatel 1970–1980 nihkus fraseoloogia uurimise rõhuasetus vene keelelt germaani-romaani keeltele, koos sellega kandus tähelepanu fraseologismi sisuplaanile ja keskssele kujundile, mis on fraseoloogilise üksuse kui tähendusterviku tekke ja võimalike diakrooniliste muutuste alus. Samas suunas on eesti kirjakeele somaatilist fraseoloogiat uurinud Feliks Vakk, jälgides temaatiliselt seotud kujundkõne tekkemehhanisme.

Järgnevatest aastakümnetest tänaseni on eesti fraseoloogia kujunemist suunanud Ameerika ja Euroopa psühholingvistilised ning kognitiivse psühholoogia alased uurimused, mille laiem eesmärk on seletada loomulike ja tehissüsteemide ülesehitustoitumist mõtlemise ja tunnetamise seaduspärasuste alusel. Tähelepanu keskmes on fraseologismi semantiline kujundituum, ümbermõtestamise teed ja võimalused, allik- ja sihtdomeenid või -alad, metafoorsed ja metonüümilised tähendusülekanded jm (G. Lakoff, M. Johnson, M. Turner, A. Barcelona jt). Kehtib üldine arusaam sellest, et keel, mida igapäevaselt kasutame, kajastab inimeste teadmisi ja kogemusi kindlat liiki kontseptuaalsete (R. W. Langacker, R. Jackendoff jt) ja semantiliste (C. Goddard, A. Wierzbicka jt) mõisteseoste kaudu. Arvo Krikmann: “[...] inimene oma praktilises maailmaliigenduses kasutab pigem loomulike kategooriate põhimõtet. Asjad jagatakse kõigepealt nn põhitasandi kategooriateks, mis moodustuvad eriliste prototüüpsete (tüüpiliste, sagedaste) tunnusekimpude põhjal” (2002: 840). See seisukoht haakub semantiliste väljade ideega hierarhiaseostest mõistete vahel ja mõistete liigendamise eri tasanditest:

- mõistekategooriad INIMENE, KVALITEET, MAAILM JA LOODUS, HULK JA MÄÄR, AEG, ÜLE-LOOMULIKUD NÄHTUSED, FUNKTSIONAALSED VÄLJENDID;
- mõisteklassid, nt suurim mõistekategooria INIMENE hõlmab mõisteklasse INIMENE KUI TERVIK; INIMESTEVAHELISED SUHTED; TÖÖD JA TEGEMISED, ELATUSALLIKAD; OMAND JA OMANDISUHTED; HALB JA HEA ELU; KODU JA MAJAPIDAMINE, RÕIVAD; ÜHISELU KORRALDAMINE; ABIELU, PEREKOND JA SUGUVÕSA;

- üldmõisted, nt mõisteklassi INIMENE kui TERVIK suurima esinemusega üldmõisted on PSÜÜHIKA, ELUTÄHTSAD TOIMINGUD JA HARJUMUSED, FÜSIOLOOGIA, KÕNEAKTID, FÜÜSIS, KEHAOSAD, AISTINGUD, MÖTTETEGEVUS, MORAAL, VANUS, SUGU, LIIGUTUSED ja INIMESE OLEMUS;
- mõisted (jagunevad vastavalt mõiste allik- ja sihtvaldkonnale);
- fraseologismid kui süntaktilised üksused (täendus, vormistik ja varieerumise võimalused, kasutusvaldkond, näited fraseologismi teisenemise kohta, märke fraseologismi leviala ja lähedas(t)e vanasõna(de) kohta).

Keeleliste väljenduste (sõnad, fraasid, laused) koondamisest kontseptuaalsete mõistekategooriate alla, nende sisemisest jagunemisest mõisteklasside, üldmõistete ja mõistete vahel kujuneb välja sõnade ja fraaside kui leksikoni üksuste eristamise ning klassifitseerimise alus (vt nt Jackendoff 2017: 189–197). See tähendab, et semantilisi jaotusi (nt pikaajalises mälus talletatud ruumi- ja ajamõiste vahelisi seoseid) saab kasutada ühelt poolt loomuliku keele (sh fraseoloogilise ainese) käsitlemise *meetodina* (ruumi- ja ajametafooride rühmad, nende kirjeldamine), teisalt aga näiteks analoogselt Anna Wierzbicka semantiliste primitiividega kui loomulikku semantilist *metakeelt* (nt TEE- ja SIRGE-skeem konventsionaalses metafooris ELU ON TEEKOND).

Need põhimõtted seonduvad teoreetilisi diskussioone tekitanud põlise küsimusega lingvistilise kirjelduse adekvaatsusest. Kas keelendi sisuplaan (laiemalt – semasioloogia) ja vormistus (fonoloogia, morfoloogia, süntaks) on eraldiseisvad lingvistika alljaotused või tuleks neid siiski vaadelda integreeritult? Mille poolest erinevad leksikaalne ja grammatiline tähendus, mis on primaarne tähendus, mis sekundaarsed tähendused? Mis on põhitähendus, mis invariantne tähendus, mis on variant, keeleline variatiivsus jne.

Tänapäeva humanitaarteadused tervikuna, k.a kognitiivistika on valinud objektide integratiivse ontoloogilise kirjelduse. Kognitiivse keelekäsitluse mõjul tulevad lingvistika alljaotuste üldisesse süsteemi tagasi onomasioloogia ja dialektiline loogika, opereeritakse kontseptuaalsete mõistekategooriatega, mida on varasemaltki tehtud. Siit ka võimalus analüüsida keelelisi üksusi mõistekategooriate ja nende raames regulaarselt toimivate semantilis-süntaktiliste skeemide alusel, kus fonoloogia- ja süntaksireeglid on sisemiselt integreeritud ja skeemi sisse kodeeritud (vt Jackendoff 2017: 197).

Leksika pole pelgalt sõnaloend, vaid struktureeritud sõnade-väljendite kogumid, mida süstematiseeritakse, klassifitseeritakse ja kirjeldatakse produktiivsete/mitteproduktiivsete semantilis-süntaktiliste skeemide põhjal. Tegemist on peasjalikult olemusliku ehk ontoloogilise kirjeldusega, mis vastab suhtlusprotsessi vajadustele, et toetada arusaamist loomulikust keelekasutusest ja sõnastada mõtteid, luua uusi sõnu ja väljendeid, sest loomulikus keelekasutuses on sõnade või sõnavormide reastamine emakeelt kõneleval inimesel kaasa sündinud, laiemalt aga keelekompetentsist sõltuv fenomen. Me moodustame uusi sõnu (liitsõnad) uusi tüvesid loomata, mis on olemasoleva keelelise repertuaari loomingulise ja samas ökonoomse kasutamise tulemus. Selle järgi võiks leksikoni üksus olla nii tüvimorfeem kui ka idioom (vt Luuk 2008: 952). Esitatud seisukohad võimaldavad teha mõistepõhiselt kättesaadavaks sama- ja eristruktuursed fraseologismid, leida lemma (algvormi staatusele pretendeeriv invariant) ning selle leksikaalgrammatilised variandid, teha kindlaks metaforisatsiooni tekkepõhjused, suunad jmt.

Need, tänaseks ilmsed põhimõtted, millest eespool juttu, on Katre ja Asta Õimu välja töötatud kognitiivistliku fraseoloogiakäsitluse alus, millele tuginevad automaatseks töötamiseks mõeldud fraseoloogilised andmebaasid, eesti fraseoloogia empiiriline uurimine,

omapoolsed teoreetilised mõttearendused ja edasiste tegemiste kaardistamine. Tänu sellele on eesti keele fraseoloogiast tänaseks saanud iseseisev lingvistika valdkond, millel on oma lähted ja teoreetiline raamistik, emakeelne terminoloogia, valik relevantseid meetodeid, korrastatud andmebaas ja e-leksikon, iseseisev uurimisobjekt, perspektiivsed uurimisküsimused ja -suunad, fraseologismide leksikograafilise kirjelduse alternatiivsed põhimõtted, fraseoloogiasõnaraamatud jm. See on kahe lingvisti – Asta ja Katre Õimu – panus Eesti keeleteadusse.

Lugupidamist väärib põhjalikkus ja sihikindlus, millega monograafia “Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks” autorid on asunud looma eesti fraseoloogia kognitiivlingvistilist kontseptsiooni, piiritledes fraseoloogilist ainestikku folkloorsest. Alustanud koos Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristidega tutvumist kognitiivse metafoorteooriaga, kontseptsiooni sisu ja mõistestikuga, aduti täie selgusega “mõiste- ja terminipaabeli” paratamatust (Krikmann 2002: 839): “Arvestades nende ainete keerukust, mida humanitaarid ja sotsiaalteadlased uurivad, ja üha kasvavat interdistsiplinaarse ühtevalgumise määra neil uurimisel, on segased mõisted ja terminipaabel paratamatu, kui mitte optimaalne. Umbes sedasama sõandan arvata rangete definitsioonide ja rangete klassifikatsioonide võimalikkusest neil aladel.” Selle teadmisega asuti piiritlema ning kohandama eestikeelset kognitiivlingvistilist terminoloogiat, nt Katre Õimu doktoritöös “Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast” (Tartu, 2003). Aluseks ja eelduseks on teadmised mõistete sisust, mida toetavad vastavate empiiriliste uuringute andmed (nt idioomi, kollokatsiooni ja püsiühendi eristamine, püsivus kui lingvistiline kategooria fraseologismide ja regulaarsete/unikaalsete püsiühendite piiritlemisel, vt II peatükk). Mõiste sisu määrab nähtuse olemus, mis omakorda on peegeldatud keeles. Vaja see vaid keelest üles leida, mitte tegeleda sobivate eestikeelsete näidete otsimisega inglise keele põhjal loodud terminitele. Mõistete sisu avaneb uurimisobjekti empiirilise analüüsi tulemuste alusel. See on metodoloogiliselt oluline lähtepunkt adekvaatsete keelekirjelduste ja teooriate loomisel.

Monograafia “Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks” autorid Asta ja Katre Õim ongi oma kognitiivlingvistilise fraseoloogiakäsitluse mõistestikuni jõudnud empiirilisteoreetiliste uurimuste toel. Tänu sellele on piiritletud fraseoloogia põhimõisted, fraseoloogilised üksused ja kategooriad (II peatükk), välja töötatud eesti fraseologismide üldtüpoloogia (täisidioomid, kõnevormelid, keele ja rahvaluule puuteala ütlused, vt III peatükk), kirjeldatud ning seletatud eesti fraseoloogia semantiliste ja struktuursete muutuste olemust ning lähteid (IV peatükk), avatud metaforisatsiooniprotsessi olemus ja suunad (seos metonüümia, grammatisatsiooniga), modelleeritud tähenduse kujunemise kognitiivne mehhanism – konventsionaalne metafoor *ELU ON TEEKOND* ja *ebaõnne*-väljendid, uudsete fraseologismide päritolu, tekkepõhjused ning mõistemehhanismid (V peatükk), esitatud eesti fraseoloogia kujundipõhise käsitluse näiteid kujundsõnadega *regi*, *kelk*, *mure*, *armastus*, *õnn*, *õhk* (V peatükk), määratud eesti fraseoloogia mõiste-põhise ja kujundipõhise korralduse alused sõnastike, e-leksikonide ja andmebaaside tarvis (VI peatükk). Nii on kujundatud eesti fraseoloogia kognitiivlingvistilise kontseptuaalse raamistiku mõisteline sisu, milleks on kinnitust otsitud empiirilistest uurimustest.

Et saada uurimisobjekti kohta adekvaatseid andmeid, läheb vaja hästi korrastatud andmebaasi, millest ainestikku ammutada, mida uue ainestikuga täiendada, mille põhjal saaks kasutada tänaseid kvantitatiivseid uurimismeetodeid ning eesti keele tarkvara. Folkloori lühivorme uurides juhtis Arvo Krikmann tähelepanu fraseoloogilise ainese süstematiseerimise ja seletamisega seotud raskustele, mis on suuresti tekkinud just

varasemast allikapõhisest lähenemisest materjalile. Ta on tunnistanud, et tihtipeale pole fraseologisme võimalik eristada kõnekäändudest. Tegemist on tunnetatud vajadusega hästi korrastatud ja struktureeritud empiirilise allikmaterjali järele, mis annaks uurijatele piisavas mahus tõepäraselt teavet folkloorset ja fraseoloogilist päritolu väljendite süstematiseerimiseks uuel, mõistepõhisel alusel. Algas järjekindel täpsust nõudev töö eesti arhiivifraseoloogia mõistepõhiseks korraldamiseks, mis võimaldas rõõpselt kaardistada ka fraseoloogilise ning folkloorse ainese piirialasid. Katre ja Asta Õim olid siin aktiivsed tegijad. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi (EKFA) mõistepõhiseks korrastamiseks loodi eraldi mõistesüsteem ja selle märgendus, mida hiljem Eesti fraseologismide elektroonilise alussõnastiku (FES) jaoks täiendati ja arendati, sest EKFA-s kasutatav folkloristlik tüpoloogiline lähenemine ei andnud fraseoloogia uurijaid rahuldavaid tulemusi. Näiteks on EKFA-s ühte mõisteartiklisse koondatud ja kirjeldatud sama mõistega seonduvad metafoorsed väljendid olenemata erinevustest nende morfosüntaktilises struktuuris, leksikaalses täitumuses ja allikdomeenis. FES-i jaoks on Katre ja Asta Õim täiendanud fraseologismide semantilist tüpoloogiat ja täpsustanud lemmad, mis pole kuigi lihtne ettevõtmine – vaja läheb hea keeletundega lingvisti kätt. Järk-järgult sai FES-ist igati sobiv e-leksikon eesti fraseoloogilise pärandi ja uudsete metafoorsete väljendite säilitamiseks ning kasutamiseks. Teisiti poleks praegu tõsiseltvõetavat eesti fraseologismide semantilist tüpoloogiat, mille põhjal saab seletada fraseologismide struktuuriomadusi, tüüpilist morfoloogilist ja süntaktilist käitumist, leksikaalgrammatilise varieeruvuse piire, diakroonseid-sünkroonseid arenguid, kujundituuma semantilisi teisenemisi jne. Kõige selle kohta saab vajalikku teavet monograafiast “Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks”. Tänu fraseoloogilise ainese piiritlemisele folkloorsest, EKFA üleviimisele mõistelisele alusele ning FES-i loomisele on täienenud fraseoloogia kajastamise põhimõtted üldsõnastikes, fraseoloogiasõnaraamatus ning eesti kõnekäändude käsitlemisel.

Pille Eslon

Kirjandus

Jackendoff, Ray 2017. In Defense of Theory. *Cognitive Science* 41 (Suppl. 2), lk 185–212 (doi: 10.1111/cogs.12324).

Krikmann, Arvo 2002. Sissejuhatavat huumorist ja rahvanaljast: ained, mõisted, teooriad. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 833–847.

Luuk, Erkki 2008. Semantilised tasandid ja semantilised primitiivid. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 949–967 (<https://keeljakirjandus.eki.ee/949-967.pdf> – 10. märts 2020).

BOOK REVIEW

Milestone of Estonian phraseology

Asta Õim, Katre Õim. *Lähtekohti eesti fraseoloogia käsitlemiseks*. Tallinn: EKSA, 2019. 383 pp. An overview of the book by Pille Eslon.

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

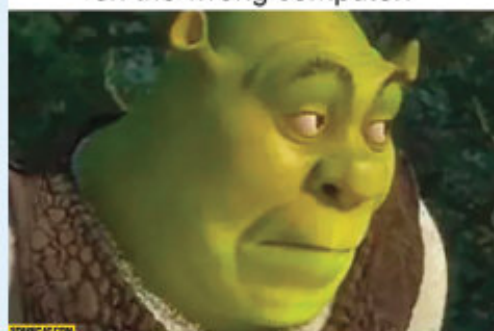
Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Pildiline eneseväljendamine on muutunud praeguse kultuuri lahutamatuks osaks, nii ka siinolev juhuslik ja kirju valik mitmesugustest ringlevatest koroonaameemidest. Aga täpsemalt ja süstemaatilisemalt võib koroonapuhangu algusajast, selle kajastamisest ning meemidest lugeda ajakirja avaloost.

Area 51 worker playing Plague Inc on the wrong computer:

COVID-19 on kohal ja jõudis ka mitmete ajakirjade esikaanele (pildil *The Hollywood Reporter*i ja *The Economist*i märtsinumbri ning *Eulenspiegeli* veebruarinumber). Paraku on sel omad mõjud ka meie ajakirjale: meemidest ja viiruse vastukajadest (sotsiaal)meedias võite lugeda juba esimesest artiklist.

🌟 Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)meedias (5) 🌟 “Kui ongi tõsi, siis ise süüdi!” Seksuaalvägivallaga seonduvad stereotüübid ühe Eesti laste ja noorte veebifoorumi teemalगतustes ja vastustes (29) 🌟 Lapsele laulmise fenomen koduses kasvatuskultuuris (63) 🌟 Otsides kvääre lugusid sõdade vahelise Eesti ajakirjandusest (95) 🌟 Kohaliku mälu säilitamine – püha jumalaema kultus (125) 🌟

ISSN 1406 - 992X

Indexed by *MLA Folklore Bibliography*,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.